

**Стефан
Коларов**

**ТВОРЦИ
И
ПРОБЛЕМИ**

Л и т е р а т у р н а к р и т и к а

ДЪРЖАВНО ВОЕННО ИЗДАТЕЛСТВО
СОФИЯ — 1974

2574

СЪДЪРЖАНИЕ

1		
	Военната проза на Павел Вежинов	9
	Запазената чистота на партизанската вяра (Веселин Андреев)	37
	Земната сила на човешкия подвиг (Стоян Ц. Даскалов)	55
	С победния устрем на бойния дух (Иван Мартинов)	73
	Обществена значимост и национална гордост (Ефрем Карайфилов)	87
	С вдъхновение от войнишката душа (Иван Аржентински)	99
	„Когато имаме очи за красотата...“ (Станислав Сивриев)	117
	С дълбочината на жизнените процеси и социалните конфликти (Величко Нешков)	129
	За колективната сила на войнишкия строй (Драгомир Асенов)	143
	По законите на вярата и дълга (Рангел Игнатов)	155
	Дълбочината на художественото прозрение (Ивайло Петров)	169
	Жизнерадостният смях на фронтното всекидневие (Димитър Чавдаров — Челкаш)	179
2		
	Войникът, литературата, съвременността (проблеми на военната белетристика)	189
	Дълг и творчество	213

ВОЕННАТА ПРОЗА НА ПАВЕЛ ВЕЖИНОВ

В художественото развитие на един писател винаги има изненади, сложни извивки, даже парадокси. Понякога можем да се двоумим пред дадено произведение, да търсим обяснение за неговата поява или да откриваме чрез него началото на нов момент в израстването и оформянето на автора му. В областта на духовните търсения предварителните канони, изкуствената формулировка са най-уязвими. Павел Вежинов е именно от тези творци, чието творчество ни предлага интересни страни на авторското поведение.

През 1947 година белетристът издаде едновременно две книги — романа „Синият залез“ и сборника с разкази „На пост“. Още на пръв поглед петстотинте страници на романа изглеждат твърде внушителни пред тъничката малоформатна книжка, излязла като брой пети от поредицата на „Войнишка библиотека“. И въпреки тази огромна разлика все пак няколкото военни разказа, събрани в нея, имат важно значение в развитието на Павел Вежинов, те бележат началото на ново творческо отношение.

В историята на литературата не са малко примери-

те, когато едно малко произведение може да играе огромна роля в творчеството на един автор. Тъничката книжка „Възхвала на глупостта“ на Еразъм Ротердамски отдавна е надживяла неговите тежки философски съчинения, новелата „Старецът и морето“ на Хемингуей има много по-голяма сила, отколкото отделни негови произведения. В нашата проза можем да посочим трилогията „Жътва“ на Константин Петканов, която очертава физиономията на автора много по-дълбоко въздействащо, отколкото цялата поредица от негови битови романи. Така и няколкото нови разказа в „На пост“ тематично и идейно са твърде противоположни на такова обемисто произведение като „Синият залез“ и са много по-важни за идейно-художествения път на автора. Откъси от романа си писателят печата още през 1943 г. в списанието на Георги Цанев „Изкуство и критика“ (1938—1943), където преди това е публикувал няколко разказа, някои от които са събрани във втората му книга „Дни и вечери“ (1942). Така че „Синият залез“ в известна степен се доближава до сюжета и проблемите, разработени в разкази като „Синята кооперация“ „След полунощ“, „Ден в етаж“ и др.

На преден план сякаш излизат забавното и външно увлекателното, лекото гланциране на действителността, ефективният художествен рисунък. Тая маниерност безспорно е навеяна от някои модни по онова време произведения. Писателят е изоставил социалното третиране на проблемите, сатирично-ироничния разрез на действителността, познати ни от неговата първа книга „Улица без паваж“, която Емил Шекерджийски издава през 1938 година като брой първи от библиотека „Жар“, предназначена за младежта, която е тясно свързана с прогресивните борби на пролетариата. Свежото и талантливо перо на младия белетрист, който е започнал своя път в литературата с хумористични стихове, печатани във в. „Жупел“, е привлякло вниманието на борчески настроения партиен и културен деятел. Той проявява истинска прозорливост, отбелязвайки на последната страница на „Улица без паваж“, така както прави и Георги Бакалов в своите издания, за да привлече вниманието на читателя: „Първа книга разкази на Павел Вежинов, по общо твърдение най-талантливият от младите писатели.“

Герои в книжката са жителите на крайната, изоставена софийска уличка „Св. Стефан“ които живеят в

мизерия и глад, в страшни лишения и пустота. Те се борят за горчивия залък хляб, съпротивяват се на тежката си орисия, отстояват своето право на съществуване. До тяхната улица без паваж не достигат блясъкът и преситеността на богатия център, но ясно и твърдо се чувства атмосферата на социалната неправда. Рентниерът, притежател на двуетажната къща, се появява за наема, файтонът на кредиторите с глухия си тропот нарушава делничната сивота и привидното спокойствие на улицата, а изисканият елегантен лекар трябва с голямо усилие да преглежда бедните си пациенти, населяващи „Св. Стефан“

Но авторът на „Улица без паваж“ е доловил и подчертал нарастващия ропот на бедните забравени жители от покрайнината. Той се открива в погледите на учениците и ученичките, които изпращат за последен път своя починал другар, в доверието и обичта към изнемогващите прогресивни писатели, дошли в малкото квартално читалище, или в сухите, лаконични протести на бакалина бай Стефан: „В град живеем, а по улицата вади като на село. Управия!“

Социалното съчувствие и сатиричните изобличителни нотки, острите зъбчета на иронията се усещат и в разказа „Дни и вечери“ дал заглавието на втората книга на писателя. Но в нея като цяло той леко е изместил своя поглед от бедните квартали на големия град към неговия център. Въвежда ни сред живота в локалите и богатските домове, с особена лекота и не без известна примамливост рисува обстановката, в която живее аристокрацията.

Неговите герои вече не са студенти с бледи изсушени лица или хорица с твърде затруднено материално положение, а самодоволни еснафи, търговци и жени, които обичат и ценят забавленията. Надделява развлекателното начало в сюжета, опиянението от лекия успех в любовта или нарастващото желание за бързо и леко преуспяване, както е в разказа „История в смокинг“ Явно „пътят към висшето общество“ привлича за описание автора на „Дни и вечери“ и той постепенно заслонява в своя поглед мрачините на бедните улички без паваж, като разпръсква словесни конфети и остроумия в разказите си, перото му рисува лука на буржоазния свят.

Въпреки хапливите нотки Вежинов притъпява остротата на своя верен поглед, плъзва се по повърхността

на живота, изобразява герои, които са му духовно чужди, но личи, че той не е безразличен към тяхното битие. И в романа си „Синият залез“ още не е успял да се пребори с тая тенденция на своето развитие. Неговият талант да изобразява с дълбочина и художествена сила действителността, да разкрива ярки образи, изявени още в първите му разкази, тук в значителна степен е с понижени качества, надделява интересът към еротичното и занимателно съдържание. В живота на Тиховците авторът е искал да покаже осъдителното, безплодното поведение, а всъщност критичната му насоченост и творческа изобретателност липсват.

Загниващият род, като типичен представител на една разлагаща се класа, сякаш е предложил на Павел Вежинов твърде интересен материал, чрез който той да изпробва своята лирична приповдигнатост и уменията си да разнищва пикантното, патологичните явления на обществото. По своята нагласа той е определено градски писател, на който модерното време влияе. Това е характерно например и за първите творчески търсения и на Димитър Димов, и на Андрей Гуляшки.

Вежинов разглежда „пораженията“ на човешката душа, които новото време, техническият век ѝ нанася. Във взаимоотношенията на Бо, Тони и Диана, Дани, мадам Клайн, леля Емилия, Филип се налагат порочните влечения, разпуснатата полова наслада, безделието. Техните занимания са главно бриджът, изпъстреният с приключения нощен живот, съзерцанието, в което има повече суета и празномислие, отколкото желание и копнеж по нещо истински красиво и ценно. Нагло и цинично-откровено е изразена житейската философия на един от героите в романа. „Порокът не е лошо, папа — усмихна се саркастично Филип. — В порока е истинското удоволствие. Ако искаш, в порока е съвършенството. Погледни историята! Порокът е цъфтял, когато държавите са стигали до апогея на своето развитие. Всички империи, преди да загинат, са плували в порочни удоволствия. . .“

Макар и издържан в една доста лирично-приповдигната гама, романът „Синият залез“ е съхранил само отделни белези от талантливото перо на автора. Нито красивите описания на плажния сезон, нито чудната легенда за синия залез могат да спасят произведението му, лишено от стабилна обществено-критична основа и пози-

ция, останало като бледо красиво цвете, което бързо умира.

Но дарованието на Павел Вежинов не е от тези, които бързо рухват, изчезват, затрупани от новите попълнения в литературата. Неговият талант се оказва бързо подвижен, чувствителен към обществените промени, отзивчив към големите събития на времето. В света се извършват огромни революционни преобразования, които изменят историческото развитие и на България. След победата на социалистическата революция страната започна Отечествена война през 1944—1945 година — хитлеризмът беше все още жив и трябваше да бъде унищожен докрай. Големите обществено-икономически процеси у нас бяха съпроводени с героичните събития на фронта.

По това време именно Никола Делчев Гугов (това е неговото истинско име, роден в София на 9 ноември 1914 година) заминава с младата българска народна войска като военен кореспондент. Той работи и като заместник-главен редактор на издавания в Първа българска армия вестник „Фронтвак“. Писателят попада изведнъж в нова обстановка и атмосфера, намира се сред бойци и командири. Всичко това не може да не го развълнува като автор. Много точно Ефрем Каранфилов в своята статия „Повести за Отечествена война“, посветена на творчеството на Павел Вежинов, изтъква: „Срещата с войната предразполага към реализъм. Самият жизнен материал подтиква твореца към средствата на реалиста.“¹

На фронта наблюдателният кореспондент има възможност да проникне в душевността на боеца, да открие особеностите на неговия бит, да намери интересни образи и сюжети. А военните конфликти и картини не са съвсем чужди на писателя Павел Вежинов. Някога в „Улица без паваж“ с лирическа развълнуваност, която е присъща на всеки, който си спомня годините на детството, той споменава за „войниците от племето Сиу“, за детската команда, която е „вилняла“ в покрайнините, майсторила е с особено старание своето оръжие — лъкове и стрели, — а с още по-голямо усърдие и нападателност е обирала плодовете от чуждите дворове и градини.

¹ Ефрем Каранфилов, „Съвременност и белетристика“, Изд. „Наука и изкуство“, 1969 г.

През 1940 година в книжка трета на списание „Изкуство и критика“ Павел Вежинов публикува разказа „Разрушението на Малака“ в който осъжда безумието на войната. В завземането на сингапурския град и неговото опустошаване от португалската ескадра на Албукерк той прави алюзия за гибелните последици, до които ще доведе тежката престъпна авантюра на хитлеристите, които вече са започнали своя фатален поход за завладяване на света. В разговора на хирурга холандец Ван Липсен със свещеника на кораба ярко проличава разбирането на автора за античовешката същност на завоевателната война. Но в малкия си разказ той е още далеч от тънките проникновения, постигнати в по-късните му военни творби.

Образът на войника се появява даже в романа „Синият залез“ В трагичната сцена с погребението на Диана край гробището проечат залповете на учебното военно занятие и двама бойци преминават край застиналите в скръб хора. А в списание „Изкуство“ през 1946 година с разказите „В здрача“ и „Манола“ Павел Вежинов прави вече опит на фона на военните действия да разкрие сложни проблеми, да намери остротата на драматични преживявания и сблъсъци. Но явно през този период авторът на бъдещите повести „Втора рота“ и „Златан“ все още е в период на творчески застой. В първите му военни разкази изпъкват съчинителството, огрубеното и измислено литературно изображение. Това е времето, когато писателят е все още с впечатления, които не са подтикнали творческото въображение, не са прекипели в неговото съзнание въпреки тяхното богатство.

Писателят е все още далеч от това епично виждане на събитията, в което човек изпква с жизнената си пълнокръвност и висота, свързан с големите идеи на времето. Арсеналът от изразно-изобразителни средства, с който разполага Павел Вежинов, е все още беден, за да може да предаде мащабността на събитията, да се ориентира и изобрази преживяното с ярко обществено въздействие. Авторът внимателно опипва почвата, търси верния досег с действителността, постепенно кристализира в съзнанието му образите на войниците, които е срещнал на фронта. Но личи, че той носи в себе си отчетливо и трайно интересни срещи, силни и завладяващи сър-

цето картини, смелостта и патриотизмът на защитниците на родината са по пленили завинаги.

Съчинителството осезаемо се чувства в някоя от разказите, събрани в малкия сборник „На пост“, но наред с това не можем да не забележим известен напредък в художественото умение на писателя. Приповдигнатото външнозанимателно изображение постепенно дава път на обществено-емоционалното вникване в действителността и проблемите. Зад изкуствените черти на псевдолиричността определено се очертават делничните прояви, открояват се рязко и релефно образите на обикновените бойци, защитили достойно своето име.

Преди всичко пред Вежинов изпъква проблемът за героя. Той трябваше да намери истинския носител на идеите на новото време, да покаже неговия лик, да го извае в цялостен ръст. С развоя на военните събития авторът удря не само художествено, но и идейно. Избистря се неговият поглед към същността на промените, принципите на метода на изображение постепенно се изясняват. Затова естествено е, че именно на военните позиции Павел Вежинов, след художествения крах със „Синият залез“, намери новия герой, привлечен от неговата богата душевност и красота.

Още с първите си литературни прояви Вежинов търси нещо светло, голямо, възвишено, което да съответствува на неговата мечтателно-романтична натура. Той не намира вдъхновение в една действителност, която убива мечтите, във време, когато „въздух не достигаше“. Това е задушливата атмосфера, в която творец като Никола Фурнаджиев изрече убийствено-песимистични признания в стихотворението си „Поет“, а Богомил Райнов, сътрудник на издаваното от Георги Цанев списание „Изкуство и критика“ (Из-кри), в книжка втора от 1939 година е публикувал стихотворението си „Европа“, в което казва:

Европа, моя майко, ти вониш.
Къде е твоя весел хуманизъм
и страшния ти глад по светлина?
Дали във напълнените стомаси
или в гълпите, смачкани от глад?

Какво голямо сходство има в позицията на тези автори, пишещи през периода в навечерието на Втората световна война! Та нали тогава революционно разпале-

ният Христо Радевски създава стихове като „История“ „Родина“ а в „Бъдеще“ изразява своя полемичен оптимизъм — „Ще дойдеш, моя окован език ти ще развържеш... — и мечтае „предсмъртния ми вик да бъде стих за твоята прослава“ Все през тези години, когато кафявата чума вече шестува по стария континент, Александър Вутимски пише „Европа хищница“, а остроумният студент по медицина Валери Петров създава едни от своите най-хубави поеми, като „Палечко“ например; в някои от които се чувствава неизразима мъка, интелегентска потиснатост, резигнация и душевна умора.

Тая вътрешна неудовлетвореност усещаме и в първите книги на Павел Вежинов. Макар и да припламват в някои страници весели нотки, те бързо угасват, замират възторжените вълнения на младия автор и в своите естетически лутания той понякога трябва да възпява лъжливи кумири, да хаби своя талант за изобразяване на духовното тление на една класа, срещу която често политат неговите остри стрели. Героите му от „Улица без паваж“ и „Синият залез“ са така противоположни и взаимно изключващи се, че не е трудно да разберем раздвоеното на автора, неговата художествена неукрепналост и идейна неяснота в търсенето на истинската твърда позиция.

И ето че с военната си проза Павел Вежинов показва намирането именно на свой герой, който му е близък, в който е доловил душевно здрав характер, той става носител на ярките идеи на времето и автора. Възприемането на метода на социалистическия реализъм значително изяви неговата идейно-творческа и обществена линия на саморазвитие. Вежинов си постави за осъществяване трудна и отговорна задача и тя съответствувала на проявения му вече талант.

Естествено е да потърсим сходство между произведенията на Павел Вежинов за войната и военната белетристика от миналото. Безспорно, той не е могъл да избегне някои влияния, да се отклони от традицията, особено от вълнуващите разкази на Иван Вазов и проникновените лирични творби на Йордан Йовков, с когото го сближава и тая тънка емоционално-романтична нагласа на натюрела му. Но ако предходниците на Вежинов изобразяваха българина, облечен във военна униформа, как показва чудеса от героизъм и себеотрицание, когато защи-

щава земята си от чуждото посегателство, то Вежинов успоредно с героизма рисува и идейните промени в душите на героите, преобразяващото се съзнание.

Йовковите герои са ярки носители на вродения народен патриотизъм, те изпълняват с такова усърдие повелята на своя дълг, с каквото застават зад ралото, за да напоят нивята със своя пот. Тяхната човешка простота, съчетана с обречеността на отечеството и високото им благородство, е един от най-ярките протести срещу кървавото пролитие на фронта. Но в значителна степен героите на Йовков („Земляци“ и др.) стават жертва на насилието, безмълвно и безутешно загиват („Последна радост“), увлечени от кървавата стихия на военните действия. Те не се съпротивяват, техният ропот е безгласен. Те жадуват за своя земя и страдат спотаено по дом и семейство.

Други са идейните стимули на Вежиновите герои. Те участвуват в една справедлива война — Отечествената, — не отиват в окопите по заповед, угодна на царя и неговия генерален щаб. Те бранят отечеството си, което вече е истински народно. Съзнанието на войника сега претърпява основни промени, времето и войната внасят в него съществени корективи, променят основно психиката и виждането, обществената сетивност на отделните герои.

Войнишките колонии, тръгнали по трудните пътища през Югославия, Унгария, Австрия към Берлин, за да доунищожат хитлеристкия звяр, външно си приличат с деди и прадеди, оставили кости в Македония, край Одрин и Чаталджа, край Сливница. Основната селска маса в тях също носи тайния копнеж по земята и даже такъв типично градски писател като Павел Вежинов се е опитал да я изрази. В отделни случаи това напомня за чувствата и настроенията на Йовковите земляци, безспорно писателят се е повлиял от него, но е потърсил свое звучене и макар в мълчаливата тъга по изоставените ниви да има нещо познато, то звучи по вежиновски лирично и трогателно. Такъв момент има в хубавия разказ „Съботник“. „Всъщност войниците нарядко поглеждаха към розовата къща. Далече вляво бяха невидимите неприятелски бункери сред неразорани ниви, набъбнали от пролетното слънце. Ниви имаше пред тях, зад тях, в страни. Тяхната пръхкава земя сякаш ги омаломощаваше с пресния си дъх и събуждаше в незнайните дълбини на

сърцата им неутолима мъка, като мъката на техните жени, които нощем спяха самички в белите легла. Да можеха да забият в тая хубава земя плуговете — хубавите, лъскави, железни плугове! А техните малки ниви в далечната бедничка родина? Някакво страстно нетърпение — сякаш оттатък ги чакаха свои роднини — ги караше почти да изпълзят от окопите, като гущерите, които търсеха припеци.“

Прилика наистина има, но има и нещо ново, свързано с променящата се действителност. Все по-често войниците започват да мислят не само за своето семейство и оставено стопанство, а за родината като цяло. Войнишкият колектив и съдба ги обвързват в едно. В частнособственическите вълнения настъпва промяна. И това е една от първите промени в онаследената българска душевност, която на фронта е повлияна от изменящи се условия, където кълнат нови чувства и взаимоотношения. Войниците често четат общо писмата си и научават за грижите, които новата власт полага за техните семейства. Други са социалните основи на утвърждаващата се революция в България. Други са и идейните подбуди и вълнения на българските войници. И оттук започва новото в гражданско-историческия поглед на автора, който пресъздава тези изменения.

Намерил своя герой от фронтовите земянки — простия войник, подофицера, помощник-командира, дошъл от партизанския отряд, или инженер-химика, пристигнал с партийно поръчение на фронта да оглави разпуснатата втора рота, — писателят търси измененията, които постепенно настъпват. Новосформираната освободителна армия носи ярките белези на преустройството, обстановката в нея е сложна, заплетена. Все още в частите командуват офицери от старата армия, а младите командири трябва да използват своя малък опит от партизанските битки, да се учат от руските събратя от Червената армия, да се позовават на своя бдителен инстинкт в борбата с врага и за спечелването на крайната победа.

Павел Вежинов често насочва своя творчески обектив към сложни преживявания и силни моменти. Не рядко обаче го съпътствува съчинителството, чувствува се неугледността на събрания материал. В разказа „На пост“ работникът, баща на картечаря Иван Трайков, дошъл на фронта, за да го види, смело застава на мястото

на убития си син и продължава неговото дело. Случката е силна сама по себе си, но се чувства литературната нагласа, неовладяността на белетристичното изображение. Но огромните духовно-психологически промени, които предизвиква войната в човешката душа, продължават да вълнуват писателя. Той търси сближаващата сила на боя, надрастването на дребнавите чувства, на взаимната неприязън и отчужденост. В интересната история на двамата войници от разказа „На предмостие“ (по-късно в сборника „Нашата сила“ — 1957 — авторът го е преработил и публикувал под заглавие „Врагове“), макар че прозира известна тезисност, се чувства вече умението на писателя да покаже идейно-психологическите трансформации, които се извършват в окопите.

Омразата, носена от двамата съселяни поради трагичната история за отвличане на девойка, постепенно се стопява в разгара на сраженията, надделяват човешката сила и благородство. И в съзнанието на Мъникът, и в съзнанието на Радослав жестът на другаря оставя дълбоко и трайно впечатление, предизвиква размисъл.

Проблемът за запазване на човешката същност и в най-кръвавите боеве, когаго загиват хиляди бойци, е разработен многократно и задълбочено. Силният хуманистичен порив намира въпреки жестокостта и тежките загуби на близки приятели и другари. Вежинов е успял да долови и пресъздаде облагодетворящата сила на воинския колектив, възпитаван вече в нови социално-нравствени добродетели.

В един от най-хубавите си разкази — „Усмивка“ — писателят е показал как угасва у боеца жаждата за отмъщение, как предизвикателството на врага подсилва омразата и затяга воинския дух, но не го лишава от човешки качества, не убива светлите страни на характера. Ето, един от войниците води пленен немец, който се строполява. „Доброволецът, който превързваше раната си, заслонен до къщата, каза сухо:

— Не го мъчете! Оставете тоя занаят на хитлеристите.

— Изглежда, че е ударен в кръста — разсъди равнодушен войникът, който беше дръпнал пленника за крака. — Е, какво? На ръце ли да го понося?”

Тук писателят е постигнал съвсем лаконично характеризирание на два образа. Раненият български войник е намерил капка съчувствие за вражеския ранен, който

доскоро е стрелял отсреща. Отговорът на конвоя също има своето оправдание, но сблъсъкът на двете мнения бележи интересен психологически момент. По-нататък писателят разказва как доброволецът сам убива, за да отмъсти за гибелта на своя приятел, но въпреки това жестокостта не е присъща негова черта. Войната се води не за отмъщение, а в името на велика, справедлива цел и това именно е почувствувал този неизвестен български воин, дошъл по собствено желание на фронта.

Пребиваването на бойната линия предлага на Павел Вежинов интересни преживявания, той наблюдава остри идейни конфликти, драматични сблъсъци на характери сред войнишкото множество. Той има особено предпочитание да съпоставя два образа, да разкрива същината на два антипода, паралелно да разглежда отделни герои. Това проличава както в разказите му, така и в двете най-значителни негови произведения за Отечествената война — повестите „Втора рота“ и „Златан“, излезли през 1949 г.

Чрез принципа на контраста образът често изпъква с по-голяма колоритност и яснота, налага се с по-голяма психологическа задълбоченост и сила.

Повестта „Втора рота“ е композирана именно върху вътрешните конфликти, върху двуборството между командира на ротата поручик Димо Манев и неговия заместник подпоручик Личев. Но в това си неголямо по обем епично произведение писателят се е заел със сериозна творческа задача. От сблъсъка на двамата командири той излиза и се насочва определено към обсега на големите обществено-исторически преобразования, разгръща действието не толкова в описателно-епичен план, а съсредоточава цялото си внимание в областта на идейната трансформация. На фона на голямата битка не по-малко ожесточена и силна борба се развива и в ротата. Това е конфликтът не между двама съперници в службата, а между две идеологии, между два свята, единият от които е загубил своята опора, пада разрушен и затова в края на своите последни сили е най-жесток и хаплив. Това синтезиране на събитията само в два образа, в атмосферата на всекидневието на една рота е твърде трудно и сложно. Затова и в известни отношения повестта „Втора рота“ страда от художествена непоследователност, чувствува се определена предварителна нагласа при изграждането на произведението.

Верен на своя белетристичен маниер да улавя отделни психически и емоционални състояния и да ги осмисля в хода на действието, писателят ни представя своя герой, неговата съсредоточеност и мъжествена упоритост. Без подробности, Павел Вежинов винаги обрисова героите си „от пръв поглед“, с най-запомнящото се и в тая характеристика търси художествените внушения за характера и неговата същност. Не обича многословното описание, детайлното изображение, в това отношение той е лаконичен, кратък. Пластичното начало не винаги му е близко, белетристичният му подход е повечето субективен. В своята студия за Павел Вежинов такъв наблюдателен и прозорлив критик като Минко Николов много вероятно е доловил, че този писател принадлежи към онези художници на словото, които „винаги ги завладява предварително намерение, те са интимно заинтересовани от извода, до който искат да доведат читателя. При Вежинов тази активност на субективното начало се изявява в замисъла, в съкровено то му увлечение в една идея.“

Оттук произтичат и някои от художествените слабости във „Втора рота“ — с идването на Манев вече очакваме голямата промяна, която ще настъпи сред разпуснатата войнишка маса, предварително е ясен изходът от тежкото състояние на ротата. Писателят като че ли ни е подготвил за изхода на съзряващия конфликт. Затова той трудно постига психологически убедително и ярко разкриване на образа на Манев, като че ли той му се изплъзва понякога в дълбочината и силата на изживяванията. И за да изтъкне някои негови черти, прибегва към белетристични „трикове“ — писмото на съпругата на офицера, в което тя характеризира своя съпруг, обяснява моменти от неговото поведение. Тя оподеля своите опасения от този „упорит, неизменен и затворен характер“ Нейните наблюдения са твърде интересни, те ни подсказват и някои от „ходовете“ на героя. „Аз вече зная, че и за каквото и да се заловиш, ти му се отдаваш с цялата си душа, така, както не би могъл да се отдадеш на друг жив човек, и не го оставяш, докато не го завършиш с най-добър успех.“

Писмото ни подсеща и за някои моменти от командирската практика на Манев. „Струва ми се, че ти прекалено твърдо и остро се отнасяш с хората, не умееш да пра-

виш с тях компромиси и да изчакваш. На война такава черта надали е много полезна.“

Наистина някои от тези страхове на жената се оправдават. Настъпателността на поручик Манев, неговата острота и решимост в службата послужват на подпоручик Личев в оплакванията му до командира на дружината. Поручик Манев сменя куриера на ротата Дишев и научил за неговата вражеска пропаганда сред войниците, го арестува. Раздава запасите от храна и дрехи и си отмъщава на своя заместник за шегата със страхливия кон, който му зачисляват. Действието на повестта е живо, напрегнато и динамично, но не достига художествена плътност при изобразяването на двата характера. Не достига детайлност при тяхната разработка. От замисъла на писателя личи, че той е искал да проследи промените в ротата заедно с развитието на човека и командира Манев, да покаже успоредно с тях промените, които се извършват в неговата душевност. От друга страна, съпоставянето на Манев и Личев не всякога е изпипано с психологическа изисканост, сложното преплитане на техните взаимоотношения понякога твърде се оголва, намалява се драматичността на сблъсъка.

Докато в повестта си „Златан“ Павел Вежинов е постигнал по-голяма плътност на характерите, там образите са по-ярко изваяни, във „Втора рота“ на места личи несигурната ръка на белетриста. Но художествената дарба на писателя се проявява въпреки известна скованост в развитието на главния герой. В чувствата и мислите на войниците образът на Манев изпъква със своята човешка сила и бойни качества. Ето един момент, в който някогашният работник от фабриката, в която са работили с Манев, вижда довчерашия си ръководител в нова светлина, сърцето му изпитва непознато до този миг светло чувство на другарство и обич: „В миг на Димитър се стори, че това не е същият човек, който така строго се разпорежда с войниците и офицерите. Изглеждаше много по-обикновен, много по-незначителен, коравината му сякаш се бе стопила, а заедно с нея и строгостта. И навън бе топло. Ледените висулки зад стъклата блестяха на слънцето и отцеждаха едри капки, които с шум падаха в локвичките под тях. Над покривите на съседните къщи се синееше избистреното небе — за пръв път през тая зима така топло и нежно.“

Схемата не е изсушила живота и непосредствено вълнение, което изпълва книгата, завладява ни със своята простота и сърдечност. Образите на Димитър и Ристо, на Стоян Тотев и Бандерата допълват образа на Манев, придават му повече жизненост. Може би открояващата се релефност на неговия профил би била още по-силна и утвърждаваща, ако писателят не бе оставил на втори план неговия антипод — подпоручик Личев. Този образ е значително обеднен и стеснен, той е нужен на автора само за да покаже големите качества на новия командир и с това значително е намалил силата на цялото си произведение. И физически, и като идейни врагове двамата офицери са коренно противоположни типове.

Вежинов ни представя още от самото начало Манев. „Беше слаб и нисък, около тридесет и пет годишен, с тънко, кораво и сериозно лице. Изразът му беше неподвижен и затворен, а очите му, тъмни и засенчени от веждите, гледаха спокойно и малко хладно.“ Нещо несговорчиво, опърничаво има в този човек. Всецяло отдаващ се на своята работа, той следва отговорно своите принципи и е готов с цената на най-голяма жертва да изпълни дълга си. Но както често се случва в живота, зад мрачната и външно дори незначителната физиономия се крие искрен, предан и силен човек, който има съзнание за своите достойнства, но умее да види хубавото и ценното и у другите. Достатъчно е да си припомним как Манев подхожда към Ристо — обикновен селски труженик, малко плашлив, когото в ротата са кръстили насмешливо и обидно „Жабата“

Манев уважава чуждото достойнство, сам преценява нещата, не случайно взема Ристо за своя свързка. Дори не е чужд на емоционалната развълнуваност. След получаването на писмото от жена си поручик Манев на другия ден потърсва дамски ботушки, с които иска да я зарадва. Разнежва се в мигове на спомени или когато вижда промените в доскоро почти разпадналата се рота. Истински се радва на плодовете на своя труд и усилия и затова е така безпощаден, когато някой се опитва да ги разруши и ограби с лека ръка. Инцидентът с Дишев говори не само за класова непримиримост и комунистическа бдителност, но и за решимост и вродена дисциплинираност, за непоколебимост, когато трябва да се защитава народното дело.

С образа на поручик Манев Павел Вежинов за първи път ни показва така цялостно и ярко образа на комуниста в своето творчество. И макар и да робува на някои все още външни и тезисни представи за него, този герой е показателен за развитието на писателя.

Другият — поручик Личев — е типичен представител на своята класа и на идеологията, на която служи. Външно той е представителен, привлекателен, силен. „Насреща по улицата идваше строен и добре стегнат офицер. Той беше само по куртката, с ръце в джобовете на брича, с леко повдигнати от студа рамене и вместо кепе, както бе редът на армията, носеше на главата си силно опъната офицерска фуражка. Лицето му, с тънки черти и красиво, изглеждаше загрижено.“

Коварството и лицемерието често успяват да се прикрият зад външния финес и изразителност. Служител на старата царска административна машина, като началник на отделение в бившата Дирекция на националната пропаганда, Личев е възпитан в изисканост на обноските. Капризен, своенравен и себелюбив, той не е лишен от хубави качества и ум. Хитро и подло разлага оставената без истински командир рота, замаскирва своите ходове, върши делово и умело своята подривна дейност сред младата армия. За разлика от другия офицер в ротата, подпоручик Нейков, той е настъпателен и нелишен от смелост, знае как да прехвърли собствената си вина върху гърба на друг, да оплете в хитрата си мрежа податливите на агитация войници. Хазартът и лекият живот го увличат и на фронта, лесните успехи го карат да се чувства силен и настъпателен. Личев не се предава лесно и прави опит да унижи своя нов началник, като организира довеждането в ротата на страхлив кон, който зачиляват на Манев.

Когато среща падналия при ездата поручик, той е нагъл и злостен. Но колко жалък е, когато Манев при едно от занятията си връща по същия начин шегата и при прескачането на канала подпоручик Личев пада във водата. „Подпоручик Личев преплува бързо канала и излезе на брега. Водата сякаш бе измила високомерието от лицето му; сега той изглеждаше смутен и засрамен, безпомощен и жалък. От дрехите му се стичаше вода, по лицето му бе полепнала тиня — тропаше с крака и безсмислено изцеждаше водата от шапката си.“

Авторът е пресъздал много вярно постепенното рухване на Личев. Той не отстъпва лесно, не хвърля бързо оръжието си, даже остава такъв до края. В момента, когато е унижен при падането във водата, отново е злъчен. На беззлюбната шега на един от войниците да провери дали някоя жаба не се е завряла в ботушите му, Личев отговаря: „Я мълчи там бе, простак!“ Гледането отвисоко, особено към подчинените и слабите, е негова характерна черта.

Вежинов характеризира промените в двамата враждуващи офицери. Манев, който дори е по-необщителен и външно по-хладен от Личев, бързо се сближава с войниците, намира общ език с тях, в учебната подготовка е неотделим от техния строй. Цялото негово същество отразява сближаването с колектива, радостта от постигнатите успехи: „Лицето му изпръхна и пожълтя, очите му още по-силно заблестяха и макар да бе отслабнал значително, някаква необикновена бодрост и свежест личеше във всеки негов жест.“ Друг е вече видът на самоуверения фашист. Част от лустрото му бързо пада, намаляват и козовете, на които разчита в своята подривна дейност. „Само подпоручик Личев, малко пожълтял и със стръкче трева между зъбите, изглеждаше сънлив и отпаднал. Походката му бе омекнала, очите потъмнели и ако се съдеше по прозевките — не бе прекарал в спокоен сън нощта.“

Но той не бърза да се предаде и дори в най-тежките мигове на боя остава верен на своята практика и съпротива срещу Манев и целия строй, срещу който се бори. Смъртта го застига като изменник, Личев не трепва и пред дулото, той няма вече за какво да се бори, загубил е всичко. Сцената със смъртта на Личев в книгата обаче не е изградена от автора с нужната сила и яркост, която би трябвало да има. Поручик Манев разстрелва своя враг за неизпълнение на заповед, но този разстрел е и символичен. В това отношение Павел Вежинов не е използвал докрай възможностите, които му предлага този съблимен момент, пропуснал го е.

Преди настъпването Манев размишлява за смъртта и достига до твърдата и непоколебима мисъл: „Няма безнадеждно положение! — помисли ясно поручикът. — Докато човек е жив — безнадеждно положение няма.“ Ето я и силата на неговия корав характер. И той побеждава не само като командир, но и като човек, и като комунист.

Друга е победата на простия работник-варджия Златан от едноименната повест, облечен във войнишки шинел, тихо и скромно изпълняващ своята служба. Той не ръководи, няма никакви командирски качества, даже когато полковник Трифонов, наблюдавал от прозореца сцената с ранения кон и възкликнал пред останалите офицери, че е видял интересен войник, иска да го опише, не намира подходящи думи — образът на непознатия войник се изплъзва като бързо устремена планинска вода. Павел Вежинов е запечатал този момент подчертано: „Тук помощник-командирът спря безпомощно. Той изведнъж разбра, че даже не бе успял да запомни как изглежда войникът, защото в него нямаше нищо, което да се хвърля на очи. Той погледна с надежда навън.“

Преди това обаче авторът съвсем лаконично го описва: „Внезапно от съседния двор излезе нисичък набит войник и със спокойна стъпка се упъти към коня. Лицето му бе широко, фигурата — плещеста и малко отпусната. Косата му, пепелява и сплъстена, почти се сливаше с цвета на лицето.“ Това е външният облик на пехотинеца Златан.

Той е незабележим, слива се неотделимо във войнишкия строй, като него има стотици. За бъдещия му съквартирант и помощник на оръдието, Чудото, простичкият и непохватен селски младеж е „пехотинка“, „чук“ „пор“ „чутура“ Срещата между двамата войници също е много показателна и изразителна. В нея няма оная напрегнатост и нарастваща неприязън, както при срещата на Манев и Личев, нито приповдигнатост и излишен патос. Съвсем обикновена среща, която може да се види във всяко войсково поделение — изпратеният с ново разпределение войник среща боец от частта, който има цялата самоувереност на домакин, на човек, който познава всички тънкости на службата, където е зачислен.

Сред бронезтретелите, където изпращат Златан, Чудото е пълна негова противоположност. „Златан се обърна неохотно — срещу него стоеше леко разкراчен и с поизмачкана цигара на края на устните тънък, спретнат войник от бронезтретелната част. Макар че бе достатъчно тънък, коланът бе стегнат повече, отколкото талията позволяваше, и това му придаваше някакъв неестествен, наперен изглед. Малкото войнишко кебе бе сложено накриво върху неголямата главица и под него сво-

бодно се подаваше намокрена, грижливо вчесана черна коса. Лицето му бе бяло и тънко, с малко похабен профил, с по-червени устни, отколкото е позволено за един мъж, по-нехайно, отколкото подсказваха дрехите, и като че ли малко застаряло, ако не от тежка работа, то поне от нередовен живот.

Външността на Златан е толкова незначителна, че даже авторът го е пренебрегнал, описвайки така подробно Чудото. В този претенциозен войник веднага личи тарикатът, отгледан на софийски терен, той е „нахакан“ и подигравателен, наперен като петел и показващ оная самоувереност и предизвикателство, които прикриват много често страх и недоверие. Когато подофицерът изпраща Златан на квартира при Чудото, самохвалкото, непокритваш своята неприязън към новия си другар, бърза да му изтъкне влиянието си над „Юцко“ — красивата дъщеря на неговата хазайка.

Даже към жените Златан запазва вродената си сдържаност. Когато светлокосата Юлия показва своето уважение към него, той цяла нощ не може да заспи от възнение. Но никога като нахалния си съквартирант не демонстрира чувства и увлечение, не показва лесна победа и фалшиво страдание. Силните чувства винаги са чужди на показност и състрадание, те не се нуждаят от никаква подкрепа и чужда помощ. Сами отстояват своето право, сами извоюват победата.

Истински силният, този, който спечелва старата хазайка и нейната дъщеря с доверие, е Златан. В повестта писателят е изразил това с много искреност и завладяваща сила, без сухата схема и умозрителната тезисност. Той е намерил нужната мярка при съпоставянето на двамата герои. Епичният момент в повестта не носи репортажността, която в значителна степен е намалила силата на въздействието в „За честта на родината“ Постепенно той разплита сложната плитка на характерите. Тук ги няма острите конфликти на „Втора рота“, на преден план изпъкват взаимоотношенията на двамата бойци, взаимното опознаване и въздействие. Линията на техните деяния не е права, тя е гъвкава, извилиста, богата на душевни преживявания и верни психологически моменти, които писателят е пресъздал с истинско майсторство и вярно наблюдение. Постепенно се разсейва определението, което авторът е дал в началото на творбата: „Златан беше изве-

стен между офицерите като простичък, бавен, макар и усърден войник. За него можеше да се каже всичко друго, освен че е интересен.“

Още веднъж се убеждаваме, че не винаги на грубата външност отговаря и безлична, груба душевност. Златан е благороден, защото е душевно богат и природно интелигентен, схватлив и дружелюбен. Той не се подхлъзва по външната ефектност, умее да общува с войниците и затова неговото поведение става пример за бойците в частта. Дори командирът трябва вътрешно да завижда на авторитета на обикновения войник сред неговите другари. Трайно, мълчаливо, но сигурно Златан печели симпатиите, израства пред очите на другите.

Той умее да цени приятелството и когато е награден да отиде до Пейч, като вземе някого от другарите си, за Златан е естествено да покани Чудото. Той е обиждан от самохвалкото, но има свои принципи и тръгва с човека, който е най-близо до него, не пренебрегва другаря си, защото душевно е по-силен и морално го превъзхожда — това Златан чувства инстинктивно. Даже Чудото след инцидента с Юлия трябва да признае правотата на Златан въпреки своята безцеремонност и дори известна наглост.

Военното обучение е основно за Златан и той не се свени при срещата със съветския лейтенант, който е станал герой на фронта, да го разпитва, задавайки непохватните си въпроси. Той среща разбиране у героя и въпреки бележките на Чудото получава отговор за всичко, което го интересува при действията с оръдието. И затова не напуска своя пост, когато бомбите падат досама него; а Чудото бърза да се скрие.

Такъв остава Златан и в решителните мигове на боя, когато вражите танкове и войници настъпват застрашително към българските позиции. На бойното поле Златан е спокоен, дръзновен, нападателен. Чудото трепере, често обезумява от страх. Писателят го е обрисувал на фона на сражението: „Свит на дъното, Чудото се вслушваше със свито сърце в зловещия приближаващ вой на снарядите. От другата страна на оръдието Златан спокойно наблюдаваше все още пустото бойно поле. Нито един мускул на широкото му лице не трепваше, очите му бяха все така ясни и спокойни.“ Образите са релефни, ярки, привлекателни.

За тяхната характеристика писателят използва и един особено силен белетристичен прием — предава мислите им един за друг. Така спойката на характерите е жизнена, пълнокръвна. Той изследва своите герои чрез техните реакции и състояния, изпъква силата на емоционалното обобщение. Ето какъв изглежда Златан чрез преценката на Чудото: „Сред боя Златан му се видя друг човек — по-властен и по-сериозен, като истински командир.“ Този, докато е пренебрегвал, завинаги го е спечелил. Чудото сякаш израства със Златан, променя се под неговото въздействие. Не случайно, застанал на мястото на загиналия командир, Златан мисли: „Нима това е Чудото? Не приличаше на Чудото — такъв спокоен и злобен — и все пак Чудото.“

Двамата взаимно се допълват и различават. В бързия, почти кинематографичен развой на действието те израстват пред нас с големите си морално-бойни качества, с голямата си душевна сила и красота. Дори и когато е спечелил боя, когато получава орден и отпуск като награда, скромният Златан се отказва от връщането в България, та нали това, което е научил, може да се забрави. А добрият оръдеец трябва често да маневрира с оръдието, да насочва мерника, да преценява и громи фашистките танкове.

Колко обикновен е истинският герой! Той не се кичи със славолубие, не жестикулира и не показва своите възможности, нужни само на позицията. Ведър и тих, искрен и мъжествено-силен е обикновеният български войник Златан. Такъв го е срещнал и пресъздал в своята едноименна повест Павел Вежинов.

Военната проза на писателя показва и утвърждава едно негово много важно качество на белетрист — уменията му да покаже силата и красотата на подвига без излишна приповдигнатост и патос, а с вътрешна красота и дълбочина. Постепенно писателят е изоставил изкуствената оцветеност, пищността на изразните средства, лирично приповдигнатото изображение, които се срещаха в някои разкази от книгата му „Дни и вечери“ и особено в романа „Синият залез“, и е потърсил живи, реални черти, намерил е с тънък вкус и мярка онези пластични решения при изобразяването на българския войник и неговото героично проявление на фронта.

Павел Вежинов съзнателно отсена героичните постъп-

ки, жестове, разкрива делничната красота на подвига. Писателят се сродява със своите герои, търси непосредствения подход към тяхното изображение и ги показва живи, обаятелни, с човешка светлина и хубост. Изкуствената съзерцателност е отпаднала, на неговата палитра са останали само свежи и чисти тонове, различен и нов е сякаш талантът на проникновения майстор-изобразител.

До подвига той се докосва с истинско преклонение и ни го възпроизвежда с цялата сила на художественото внушение, без парадност и разнежена сантименталност. Даже много от неговите бойци не са назовани с истинските им имена, а с прозвища, които ги характеризират, носят нещо съществено от тях — Бандерата, Доброволеца, Чудото, Мъникът. Никога не се стреми да разкрасява отделния образ, даже във „Втора рота“ се чувствава съзнателно охлаждане на така присъщата му лирична струя. Да си спомним за обикновения войник бай Петър от „Зачетта на родината“, когото тринадесетгодишният тръбач обича с цялото си сърце. Или как описва подофицера Кънчев, останал сам да прикрива отстъплението на своите другари и намерил своята смърт в тресавището: „Подофицерът изглеждаше твърде обикновен за бойната си слава — тънък, с почти момчешка фигура, в широка войнишка куртка, на която блестяха два златни войнишки кръста.“

Това описание ни напомня за скромния съветски снайперист Ваня от разказа „Стихове“, за Мъникът от „На предмостие“ Всички те са духовни братя на Златан, сякаш са от едно родствено потекло. Дори когато рисува най-върховни моменти, в които има героинка и човешка пожертвувателност, белетристът не изменя на своя подход към подвига, към героичното. Такива положения има в споменатия вече разказ „Усмивка“ „Един кандидат-подофицер пропълзя встрани от третия бункер, покатери се по него и пъкна в амбразура му бомба така спокойно, сякаш подаваше някому вътре кутия локум.“ Изразителното сравнение показва нарасналата художествена зрелост на автора. Или да си спомним как в същия разказ разкрива трагичната смърт на синеокия боец Цветан, който загива заедно с минираното от германците бебе.

Дълбока психологическа наблюдателност и художествена правдивост писателят е показал при прераждането на индивидуалния подвиг в масов. В разказа „Край ре-

ката“ често уплашеният и подиграван от войниците заради страха си стар войник Петър, носещ прозвището Заю Кръстников, през време на дравските боеве, когато трябва да се извърши бързо прехвърляне на бойците и да се атакуват чуждите позиции, смело нагазва пръв в ледената вода на придошлата река и увлича и другите след себе си.

В това описание на героични постъпки, на върховни мигове на себеотрицание на автора не е чуждо силното възмущение. Лиричният тон намира като ранната, току-що набола пролетна трева по бреговете на Драва и придава на прозата на Вежинов необикновена вдъхновеност и развълнуваност. Приятният му и нежен глас в такива моменти добива ярка художествена плътност и многоцветност. Емоционалната обогатеност придава особено сияние на героизма. Обстановката на фронта е груба, кървава, но Павел Вежинов открива възвишеното, романтичното зад мъгливата завеса на отровните газове, сред разораната, изпепелена земя. Та нали съветският снайперист Ваня („Стихове“) в тежките и напрегнати минути на очакване в окопа е заобикнал поезията и даже е научил поемата на Лермонтов „Демон“ наизуст. А как се възмущават войниците, когато мартенското слънце гали меко и топло изпръхналата, разорана от снаряди и куршуми пръст! В такива мигове даже боят е красив, изпълнен с грозната си хубост на смърт и разрушения, когато светлината на слънцето се прелива с огнената пукотевица на оръдия и катюши.

В началото на разказа „Усмивка“ картината на сражението е облъхната от поетичност и красота. „Настъплението почна призори. Небето бавно просветля и от мрака останаха само тъмни утайки по каналите и падинките. Утрбто идваше свежо и тържествено под барабания грохот на артилерията. Провидя се вече белостволата горичка и вдясно от нея селото, потънало в зеленина. Пехотинците запълзяха напред под съсъка на куршумите, които ронеха розовите цветове на магнолиите. Тук-там някой боец падаше безмълвно в сред зеленния килим на есенните посеви и санитарите пропълзяваха към него с носилки.“

В такива моменти даже смъртта не е страшна, нейният дъх не замразява импулсите на продължаващия живот, тя отминава като черна сянка, а остават светлите

багри на деня, отразени в пурпурните капки кръв; по-сипали се като жарови зърна върху войнишката гръд.

Каква величествена обобщеност се крие в картината на погребението на загиналия ремсисст Цено в края на повестта „Втора рота“. Загубата е свидна и скъпа, но смъртта е дошла сякаш естествено, за да осмисли неповторимостта на един живот, отдаден за родината. И затова описанието, което прави Вежинов, е едно от най-силните не само в книгата, но и в цялата негова военна проза, пък и не само в нея. Лиричният тон е примесен с тържественост, гласът на автора звучи като последния сигнал на военната тръба, която отдава почит на падналите в боя. „Пренесоха героя на хълма, положиха го на зелената трева — студен, неподвижен, прекрасен. Над него блестеше нежно и печално синьо-чистото унгарско небе, слаб ветрец галеше вдървеното лице.

Сега под чистото небе лежаха двама — боецът и партизанинът, — лежаха тихи и бездиханни и не можеха нито да виждат, нито да разберат как сърцата на измъчените и одимени от битките борци тихо плачеха, как се заклеваха във вяроност, как се обливаха в сълзи, любов, омраза и преданост. Поручик Манев се изправи мълчаливо до трупа — нисичък, потъмнял и развълнуван, — после заговори:

— Другари, загина прекрасният войник, загина нашият другар в борбата с враговете на човечеството... Да се поклоним пред паметта му...

И стана нещо необикновено и чудно, като в преданията. На върха на зеления, никому неизвестен унгарски хълм в тила на враговете, обкръжени отвсякъде със смърт и ярост, под синьото, далечно, чисто небе бойците от втора рота мълчаливо коленичиха. Нежният ласкав вятър повяваше топлите им лица, пълнеше ноздрите им със сладката влажна миризма на равнината. А някъде много наблизо с яростен тътен нарастваше сражението, войските разкъсваха стръвно немския фронт и идваха насам, идваха...

В развълнуваните слова се прибави чувството за ба-ладичност, за нещо изумително силно и същевременно с това просто, обикновено, като последната стъпка на

войника, сляла го със смъртта и безсмъртието, направила живота му легендарен и чист.

Стилът на Павел Вежинов е по своему своеобразен с емоционалната си градивност и непосредственост. Менливостта на чувства и състояния намира пряко отражение в него. Изразните средства на писателя са подвижни, съчетанието на няколко епитета подсилва въздействието, понякога късите изречения или хубавите изразителни сравнения неимоверно много обогатяват творбата. За емоционално-образния подход на Вежинов е характерна и ироничната нотка или леката ирония. Хуморът внася непосредственост и свежест в описанието, обогатява художествения строй на дадена творба.

И на този писател закачливият прицел, шеговитата усмивка, хапливият тон не са му чужди, познати са още от първите му стъпки в литературата. Те присъствуват и във военната му проза, даже години по-късно той публикува и сборник хумористични произведения. Хуморът на Вежинов е сдържан, но остроумен и точен. В разказа „Стихове“ ето как описва той пригответо за заблуда на противниковия снайперист чучело: „Новопроизведеният войник изглеждаше някак омърлушен, едната му вежда бе въпросително вдигната, сякаш все още не можеше да си обясни с каква цел се бе появил на белия свят. Но за бойците това отдавна бе станало съвсем ясно.“ Сякаш чувствуваме следи от Светослав Минковата ирония в „Сламеният фелдфебел“

Смях будят някои войнишки прякори и прозвища — Чудото, Заю Кръстников, Ристо Жабата... Войниците обичат смеха и белетристът е успял да предаде това живо и интересно. Да си припомним този очистителен войнишки смях, когато самоувереният подпоручик Личев пада във водата и един от бойците го пита дали някоя жаба не се е завряла в ботушите му. Ами когато Ристо, пак във „Втора рота“, при разговора с хазайката си унгарка се опитва да ѝ обясни умението си да плете терлици на децата си и да домакинствува, защото неговата Младенка е мързелива? С присъщата му простота и сърдечност той коментира утвърдителните отговори на нищо неразбиращата на български жена: „Вятър понимаеш, ама нали трябва с някого да си почеша езика!... Та за какво беше думата?..“

Непосредствен хумор блика и от оная картина, когато

ротата крачи пред погледите на застаналите по прозорците жени, показали белите си ръце на ранното пролетно слънце. „Бандерата, който крачеше в първата редица, надул до червено гърлото си, леко, но изискано се поклони — не по-лошо от артист, който отговаря от рампата на приветствията. Както винаги, струваше му се, че него лично поздравяват — него, ръководителя и вдъхновителя на войнишкия хор.“

Не малко критицизъм се прокрадва в разговора на помощник-командира за петромақсовите лампи, липсващи в склада, в „За честта на родината“. Пак в същата книга много сърдечен хумор има и в онези страници, в които се описват отношенията на Свилен с Милица и взаимното обучение на двата родни езика. Всичко това значително разширява тематичния обхват на отделните произведения, привнася жизненост и увлекателна сила. Понякога писателят даже използва хумора не само като освежаващ белетристичен прием, но и като прием, изпълняващ важна естетическа функция. Целият образ на генерала в повестта „В полето“ е издържан в иронично-сатирична линия. Нему властта е поверила командването на цяла дивизия, а той е така жалък, безпомощен, духовно закостенял и ограничен. Когато той заявява на жена си, че дойдат ли комунистите на власт, двамата ще си теглят куршума, нейната мисловна реакция е просмукана от безпощадна сатира, тя носи истинската характеристика на жалкия царски военен и неин съпруг. „Жената замълча. Тя познаваше добре съпруга си и знаеше, че никога нищо подобно няма да се случи — да застреля нея и себе си, ако Червената армия навлезе в страната. Просто нещастieto щеше да дойде и той щеше да трепере в спалнята по чехли, докато ония дойдат да го вземат. През дългите години на брачния живот тя се беше научила добре да познава тоя мъж — целият от суетна пяна и шумове, които гърмяха из стаите и които из ден в ден правеха самата нея все по-безшумна и по-безлична.“

Характеристиката е лаконична и стегната и разкрива цялата нищожна същност на един мним герой, назначен да ръководи акциите срещу партизаните.

В цялата военна проза на Павел Вежинов откриваме интересни образи и съдби, широка епична картина, вълнуващи епизоди от Отечествената война. Творбите му, отразяващи събитията на фронта, бележат нов и важен

етап от неговото творческо развитие. Той създаде повестите „Втора рота“ и „Златан“, които се нареждат сред най-доброто в нашата съвременна литература на военна тема. Ярки и вълнуващи произведения, те показват физиономични промени и в облика на самия автор, възприел метода на социалистическия реализъм, тръгнал по новите пътища на развитие, по които през петдесетте години бе поела уверено и цялата българска литература. Те носят много от патриотичните вълнения на твореца, от неговата обществена отговорност и отзивчивост, които намериха пълно творческо отражение в следващите му книги.

Павел Вежинов е сред плодовитите автори на нашата литература. Много са темите и сюжетите, които привличат неговото неспокойно творческо съзнание. Той посвети творби на социалистическото строителство, написа произведения за борбата в контраразузнаването, а напоследък издаде и „Гибелта на Аякс“, с която затвърди своя вкус и към проблемите на научната фантастика, който бяхме забелязали в някои от разказите му в сборника „Сините пеперуди“. Но какъвто и сюжет да разработва, той никога не измества проблемите на човешката личност, нейното духовно богатство и стремление, така както във военните си разкази и повести намери верен реалистичен подход и показа истински своите идейно-граждански вълнения.

ЗАПАЗЕНАТА ЧИСТОТА НА ПАРТИЗАНСКАТА ВЯРА

1

Но аз жадувам огнен, трескав
бой,
там с пълна гръд, на свобода
се диша...

Творци като Веселин Андреев те поразяват веднага със своята категоричност и витална, сила: „Аз обичам света, и живота обичам, и опасния път в тия будни села.“ В тези стихове всичко е изразено по ботевски, с ярка, мъжествена всеотдайност и поривност, с романтична извисеност и простота. Той дойде в нашата съвременна литература от балкана, с размаха на партизанската волност и дръзновение, като остана верен и досега на младежката си твърдост и окриленост. В неговите стихове, в проникновените му разкази, очерци, есета наистина „диша бурята“, в тях всичко е приповдигнато, чувствата са обтегнати до краен предел, градусът на емоциите е необикновено висок.

И все пак грабващият промисъл на автора се налага отчетливо и подчертано в което и негово произведение да проследим развитието на сюжета. Обществено-емоционалните движения са разкрити чрез дълбоките вътрешни прозрения, чрез остротата на осмисленото

чувство. Това ни подсеща за признанието на Анатол Франс: „Не с ум и размишления, а с чувства се постигат най-великите и най-чисти мисли.“ А когато пише, Веселин Андреев винаги се вълнува. И най-лаконичното и прецизно изразяване на мислите е съгрято от духовна приповдигнатост и поетична трепетност. За каквото и да разказва писателят, той трудно може да остане безпристрастен, хладен изобразител на преживелици, на минали събития и случки. Будният резец на мисълта се допълва от меката, стопляща нотка на сърцето, постепенно ни завладява вътрешният патос на изображение-то, неговата динамика и устремност.

Така са се родили една след друга книгите му „Партизански песни“ (1947), сборникът „В Лопянската гора“ (1947), който излиза във „Войнишка библиотека“, г. III, кн. 6–7, впечатленията от съветската страна „Има на света Москва“ (1951), „Партизански разкази“ (1963), пътеписът „Мигновения в Египет“ (1963), военната публицистика „Преди всичко човекът“ (1963), есетата и размишлите в „Младостта остава с нас“ (1963), двата тома „Избрано“ (1968), последните му творби „Размисли“ (1973) и „Умираха безсмъртни“ (1973) — нови творчески завоевания на Веселин Андреев. Почти всичките имат по няколко издания, а това идва да ни покаже и жизнеността на неговото творчество, и голямото му съвременно звучене днес.

Едно от най-значимите достойнства на неговите произведения е тяхната документалност. Писателят е запазил свежестта на първоизворите, не изменя на жизнените си впечатления и дълбоката си наблюдателност.

Веселин Андреев е роден на 16 февруари 1918 г. в Пирдоп. През 1938 г. записва Юридическия факултет на Софийския университет „Климент Охридски“. Първите му литературни опити се появяват във вестниците „Съвременник“, „Жар“, „Академик“, „Хоровод“, „Заря“ и др. В тези прогресивни за времето издания той помества стихове, разкази, очерци, есета, статии. Свързан със студентското движение, ремсист-бонсист, Веселин Андреев смело участва в редица акции, изпълнява партийни поръчения. После идва нелегалността и отиването му в партизанския отряд „Чавдар“

Активна и борческа личност, той крачи в челните редици на борбата. И сега можем да видим неговото съ-

средоточено лице на онази известна снимка, която е запечатала един върховен миг — Лиляна Димитрова произнася вдъхновено слово пред плочата на патрона на университета „Климент Охридски“ на студентски празник — Осми декември, — подкрепяна от двама другари, а зад нея стои студентът Веселин Андреев. Или излъчващата победност и възторг физиономия на партизанина Андреев, който с пушка на рамо е слязъл от балкана, в една от по-късните му фотографии.

А от снимката с белия пуловер, към която той самият има особено предпочитание, ни гледа зорко вече не млад мъж, но все така твърд и проникателен, летописецът на партизанските акции и вълнения, на големите, героични пориви. Неговото мъжествено, даже малко сурово лице ни говори много. То познава закалката на революцията, изблика на радостта и мъчителната раздяла с падналите другари. Нещо сходно има с физиономията на неговия любимец и безспорен учител Захари Стоянов. Не случайно в есето „Голямата българска книга“ той му посвети такива възторжени, силни редове. А колко пъти в размисли и публицистични статии се връща към „априлци“, към тяхното светло дело.

Така в днешната ни литература Веселин Андреев продължава една традиция. Героико-изобразителното начало на неговото творчество идва от Вазовия пример, от пламенната реч на Захари Стоянов, от публицистичната страст на Ботев и Каравелов... Той не е сух, рационален свидетел, а жив, енергичен, поривист изобразител, който кипи и дейно участва с цялото си същество в това, което описва. Навсякъде се чувствава мярката на гражданската съвест, отношението на писателя, стремежът му да намери нравствено-емоционалната стойност на всеки факт.

Веселин Андреев никъде не прави опит да се дистанцира от изображението, той е дълбоко „вътре“ в него, намира художествената му сърцевина чрез живото му автентично дихание, не чрез изкуствена приповдигнатост и украса, не чрез сръчни поетични или белетристични прийоми.

Затова още с появяването си неговите „Партизански песни“ направиха такова силно впечатление и веднага заеха място в класиката на нашата най-нова поезия. Веселин Андреев подчертава в своите бележки към тях:

„Партизански песни“ не са „измислени“ Във всяко стихотворение лежи мое преживяване или съдба на мой другар, или събитие от живота на отряда „Чавдар“ Той разказва как в дългите зимни нощи, приседнал на буково пънче, на светлината, която струи от четвъртития отвор на вратичката на запалената печка, нахвърля вълненията, спонтанните хрумвания от своите партизански делници.

Подобни признания напомнят опита на най-големите литератори. Нали не друг, а Гьоте казва за своите поетични изповеди: „Всички мои стихотворения са писани по повод, те са предизвикани от жизнени обстоятелства и действителността е тяхната почва и основа.“

В лириката на Веселин Андреев определено се налага съзнанието за повелята на дълга, за героичността на борбата. Още с укора в стихотворението „На един поет“ долавяме мъжествената предопределеност в името на народа, гордата сила на борческата личност:

И за нас всеки воин поет е!
Всеки паднал фашист — боен стих!
А в кръвта ни пролята, поете,
песен неповторима звучи!

Интимното вълнение се прелива в общата, задружна всеотдайност, в смисъла на борбата и затова и най-нежните откровения на поета имат подчертан патосен тон. Напират надеждите и очакването за новия живот, за победния ден на революцията: „Прииждат дни на бой велик... Ще минат. Животът друг ще бъде. Нов. Богат...“ („Интимно“).

Душевният свят на партизанина е показан с цялото му човешко многообразие и емоционална сила, с богатството от преживявания, с новите вълнения, породени от изменените условия. Така, както нежно партизанинът се обръща към своята любима, с не по-малко чувство горви и на своето оръжие:

Ти в моя тежък и опасен път
за мене с вярност и любов не бде ли?

(„На моя пистолет“)

Това е присъщо на психиката на революционера, на този, който брани чест и родина. Да си припомним Лермонтовото стихотворение „Кинжал“ или творбата със същото заглавие на Валери Брюсов. В поетичната изповед възпяването на оръжието на боеца звучи силно и неповторимо; така както неповторима е отделната личност, която отива на бой. Брюсов пише в своето произведение:

Поетът е със вас, щом бурята ечи,
че буря с песен винаги едно са...

А при нашия поет борецът и творецът са едно лице и затова в тоя тих мъжествен разговор с любимия парабелум има толкова действеност и простота и съкровена човешка топлина.

За редица от партизанските песни на Веселин Андреев е характерно вътрешното контрастно-емоционално изграждане, редуването на противоположни настроения, разкриването на отделното психологическо състояние с по-разнообразна лирическа нюансираност. Да вземем стихотворението „Пред бурята“ В началото то започва с мъчителния анализ на автора, с разкриването на тежкото вълнение, което гори сърцето му, а в края назрява размахът на поривите, изпъкват стремлението и опиянението от борбата: „Но аз жадувам огнен, трескав бой, там с пълна гръд, на свобода се диша!...“

Сходно по изграждане е и стихотворението „Размисъл“ В него напрегнатият израз, метафоричното изображение, сгъстената експресивна изповедност показват дълбините на човешката душа; осезателно са подсказани нравствените добродетели на героя, който с пушка в ръка крачи по партизанските пътеки:

Тежи в сърцето — като взрив —
любов — и камък да запалиш!
Жадуваш само да твориш...
Главичка детска да погалиш.

Каква нежност лъха само от последния стих! Внезапно изникнало, съдържаното бащинско чувство просветля творбата, в мрачното, потиснато настроение сякаш прозвъняват нотки детски смях. Поетът подчертава и цяла-

та обстановка на борбата, рисува лаконично и стегнато картината на фашистките зверства, много умело внушава покрусата и ужаса, които владеят сърцата, подказва откъде идва и тази човечност в коравите селски мъже. Само с няколко щриха е разкрито жестокото лице на действителността: „Селата — в дим. Деца разстреляни. Мъртвило...“

По-късно в един от своите пътеписи — „Разстреляно село“, — когато разказва за Лидице, писателят постига също така изключителна действеност, изобличавайки античовешката същност на фашистките злодеи:

„В тия самотни гробища има нещо потресаващо. Другаде те биха подсецали все пак за живота, защото градът на мъртвите е винаги край селището на живите. Гробището на Лидице говори само за смъртта, тук са само мъртвите, не виждаш нищо, което да е предназначено за живите...“

Но разказвайки за мрачната обстановка, за насилието и жестокостта, Веселин Андреев с по-голяма сила се стреми да възпее героичното, смелостта и подвига на партизаните. Синтезирано и точно той разкрива образа на отделния герой, не с многословна претрупаност, а с рязък, открояващ се щрих или с вярно намерен психологически момент показва моралното величие, непобедимостта на духа, неумиращата вяра. Той написа прекрасните очерци „Емил“ за Емил Шекерджийски, „Анушка“ за Анушка Драгиева, във „В Лопянската гора“ или в „Партизански разкази“ можем да намерим изобразени незабравими смели борци, които загиват с песен и оръжие в ръка.

Но не го привлича не външно ефектната смърт, а т и х а т а, изразителна саможертва, онази, която не блести, не се налага веднага, но в нея има и човешко достойнство, и комунистическа твърдост, и красота. В разказа „Мушичката“ колко близка ни стана изведнъж дребничката слаба девойка ремсистка. Ту хумор, ту другарско състрадание блика от „Мълчаливия“, в който се разказва за ранения Мануш и за неговата издръжливост. А за колко такива скромни борци — ятаци и партизани — говори писателят в своя партизански епос — „Умираха безсмъртни“

В стиховете му обаче останаха да греят няколко образа, които, макар и да имат своите прототипове, отдавна

са станали символи, образи, които винаги ще вълнуват и вдъхновяват — Антон, Сашка... Веселин Андреев чрез тях е успял да разкрие обобщено и силно облика на героите от съпротивата, извисил е отделната участ, направил я е общовалидна.

За всички тези герои поетът е прибегнал до жанра на баладата. Така наистина достига търсения художествен ефект, успява не само да разкрие отделната случка, но и да потърси баладичното в нея, да подсили неповторимостта на един подвиг. „Балада за комуниста“, „Балада за шестнадесетте“, поемата „Сашка“ са върхове както в творчеството на Веселин Андреев, така и в нашата съвременна поезия. Това са творби, за които може да се каже, че са написани на един дъх. Отделните конкретни черти на живите хора, които е познавал авторът, в стихаму изпъкват чрез идейно-художественото осмисляне с нова сила. Ето го мъжествения образ на Стефан Минев — Антон, за когото той ни разказва и в по-късните си мемоари, а в „Умираха безсмъртни“ му отделя цяла глава.

Но в баладата сякаш е изчерпал само с няколко щриха неговия образ, казал е най-същественото. И това е великата сила на поетичното слово. Много малко, твърде лаконично е подсказано всичко, а е така завладяващо. По-късно узнаваме, че смъртта на истинския Антон не е точно такава, но Веселин Андреев е намерил прецизно, психологически точно неповторимото в смъртта на героя. Той говори за мъченията, характеризира нечовешките страдания, трагизма в участта на заловения партизанин. И как изведнъж целият му облик, недостижимата му личност се открояват, макар и повален, стъпкан от убиеца:

„Не човек, а желязо! — просъскал агентът фашист.
Тихо мъртвият казал: „Не, комунист!“

В стила на народно-песенното творчество е показан краят на предадените партизани в „Балада за шестнадесетте“:

И никоя майка със нежност не ги приласка —
смъртта им дори неузнала.

То вятърът само с невидна, топла ръка
косите им кротко е галел.

Всичко тук напомня обстановката в прочутата Ботева балада „Хаджи Димитър“ Героите са нови, но старият Балкан е пак същият и все така галовно и отзивчиво приема народните чедра, даже в смъртта им отвръща със закрила.

Обаятелен и незабравим е и образът на Сашка. Веселин Андреев възпява и други женски образи в своето творчество, с каква обич той пише за Анушка, за Огняна и Лена, за Соня, за Мушичката, за любимата Вера в „Умираха безсмъртни“ колко точно и с нескривана болка извайва образа и на Лиля, на скъпата Лиляна Димитрова... Но Сашка остава неповторима. От нея грее особена светлина, излъчва се нещо рядко, момински нежно и епически величаво. Тази крехка, красива седемнадесетгодишна девойка, както Караджата до бесилото във Вазовата ода, пред смъртта си произнася силни, несъкрушими от вражеските куршуми слова:

Те са вред!

Чуйте:

пее Балкана —

с бойни песни

в победи

вървят!

Стреляйте!

Ала те ще останат

и за всичко без жал

ще мъстят!

Веселин Андреев успява да ти припери личността на партизанина, да изведе на преден план най-значителното в неговия характер, да осветли българските черти, които носи. И в това е един от сериозните приноси както на „Партизански песни“, така и на по-късните му творби. С нарастало майсторство поетът напишва най-същественото от героиката на партизанската борба, от отделния човек в нея и постига търсеното обобщение.

Не можем да не забележим как след сухите, призивни редове на някои от първите му стихове Веселин Андреев все по-сигурно намира своя стил, нужната му образност. Последователно той изоставя тривиални сравнения и изрази като „лют двубой“, „бойт, който ти громко веща“, „суровите и героични дни“, „бой неравен“, „под-

ли чужденци“ и др. и достига до зрели, убедителни похвати, до идейно силни и проникновени описания. Публицистичността на тона се запазва, но тя не е така директна, неизразителна, без нужната емоционална подплата.

Един от любимите похвати на Веселин Андрев е повторението. В „Писмо до любимата“ основното чувство се подсилва и добива по-изразителна художественост: „Имам теб, моя обич. . .“, „имама — смела борба, имама — вражата злоба“. Много пъти той използва и съюза „и“ за начало на отделния стих, по този начин вътрешната задъханост на творбата, напрежението в нея се поддържа осезателно, предизвикват търсеното вълнение. В „Балада за шестнайсетте“ четиринадесет стиха започват така. Също в „Желязно племе“ от седем куплета в четири има „и“ като основен стихов елемент. Така е и в „Балада за комуниста“: „и очите притварял, и тръпнел“, „и в злоба безсилна. . .“, „И как ли без вик издържал?“

Във втория куплет на „Хайдушки ноци“ алитерацията подпомага поета да предаде звуково картината, да я покаже с цялата нейна природна неповторимост и яркост. Редуването на срички със звучни съгласни „в“ и „б“, особено накрая — „Вълк зловещо вий“ — дава представа за протяжност, за воя на бурята. Целият куплет изпква в стихотворението със своята осезателност, всичко е така конкретно, живо, импулсивно: —

Врълхита бесен вятърът от Вежен,
в нощта дълбока стене страховит.
В лицето злобно шибя буря снежна,
попре — и чуваш: вълк зловещо вий.

Изпква и умението на лирика да види най-важното, отличителното в обстановката, което му дава възможност да намери и важна емоционално-психологическа успоредица със състоянието на героя. Ето в „Сашка“ „тъмнолистите брезии“, „трепти росата, парят босите крака“, „свс брезите тих вятър шепти“, „В очите слязло е небето. Тя тъй спокойна е в смъртта“. На места се налагат лиричното сравнение или пластично-изобразителната експресия на детайла: „Балканът грее — меко и сребристо“, „Виж звездни петънца — тук скоро заек е шарил тая снежна целина“ („На Вежен“), „Потъмнява гората

прекрасна под студения дъх на нощта“ („Зимни приказки“).

Лиро-епическият стих на поета е уплътен от неговото непосредствено отношение, от личния отпечатък върху всичко, което изобразява. Когато пише в „Балада за шестнадесетте“ „горели очите за сън“ разбираме, че самият той знае какво значи това, то не е авторска измислица, случайно хрумване на повествователя. Навсякъде се чувствава присъствието на силната му личност. Отзвучите на времето, събитията, в които той участва, преминали през ритъма на голямото му сърце; оживяват в отделната изповед.

2

Единственото нещо, което не изчерпва човека, е обичта.

Внушителността на революционните битки, огромните историко-преобразователни процеси, мащабността на епохата не откъсват погледа на писателя от етиката на човешките взаимоотношения. При него отделният герой не се губи, не се заслонява от бързотека на събитията. Хуманистичният порив владее винаги Веселин Андреев, защото той се вълнува именно от човека, от неговия външен облик и от вътрешния му мир, където гъмжи от страсти и вълнения, където кипят чувства и пориви. Макар и да е определено субективен художник, той не скрива интереса си към отделната личност, стреми се да очертае вълнуващи и силни характери. Вглежда се и във външно незабележимото, в отсенките на човешкото поведение, така улавя повече нюанси, открива непознати, неподозирани дълбини на характера.

Веселин Андреев много разказва и за своето битие на нелегален, на търсен от полицията боец-антифашист, споделя редица вълнения за преживяното в отряда. На пръв поглед като че ли е непозволено на летописеца на нашата партизанска борба да отделя внимание за интимните, скрити пориви, за мъчителните часове на обичта и тъгата от раздялата. А колко обогатяват тези страници творчеството на писателя, колко много атмосфера и действеност внасят те! Без тях като че ли представата за жи-

вота на комуниста в онова трудно, напрегнато време би била обеднена, лишена от истинска жизнена пълнота.

Затова тези „Писма до любимата“, стихове като „Интимно“ са ни близки, те ни откриват не само страни от преживяванията на автора, но и ни показват цялостно личността на героя комунист. В „Умираха безсмъртни“ колко често писателят пише за своята любима Вера, разказва за нея. Отделя място и за интимните вълнения на своите събратя и приятели от отряда. Не скрива тъгата по роден дом и изоставено семейство. Колко добре характеризират тези мъчителни размисли образа на Брайко например. Или скритата интимна нотка, когато говори за Лиляна, за раздялата с нея. Всичко това не само допълва повествованието, но го и извисява, придава му емоционална дълбочина и многотоналност.

Хубаво е, че Веселин Андреев не следва хронологията на фактите, не се ръководи от пълнотата на документалното изображение, а изследва като истински психолог тая трудна „планета на човешките чувства“, която дава толкова обилие от прояви, от интересни и неочаквани преживявания и ситуации. В сложния регистър на чувствата писателят намира основни, важни моменти, които да характеризират партизанина, да покажат същественото в неговия характер, духовния му стоицизъм. Да вземем стихотворението „Обич“ и разказа „Среща“

В поетичната творба напират властно драматизмът, ранен е най-близкият другар в отряда и в разгара на сражението неговата молба поразява: „То се вижда, че моята вече се свърши, но те моля, Андрюша, тегли ми куршума!“ Противоречиви чувства се борят в сърцето на партизанина, в безизходността на положението, когато трябва завинаги да се раздели с другаря, той трябва да изживее почти нечовешка мъка. И в цялата тая изключителна ситуация как открояващо човешки и незабравими са отронените сетни слова: „Целуни ме, Андрюша!“ Този момент е върхът на напрежението, след него всичко останало е допълнение. Жестокостта отстъпва пред този порив на безкрайна преданост, врагът няма да се гаври със заловения полужив партизанин.

Драматичната борба у героя откриваме и в разказа „Среща“ Младият партизанин Жарко е скрит от овчаря Съйко Микин и той ще стане жертва на жестокостта, на

безчовечнето на своя укривател. Тук няма сражение, изключителност, неочакваността идва от страна на простия, неук чобанин, в който слепите, тъмни сили избликват в демоничен порив, вземат превес. У него се борят черните страсти на егоизма и страха, на подлостта и предателството. Но той не предава. Сатанинската злоба надделява в решението Съйко сам да убие жертвата си. Майсторството на Веселин Андреев в описанието на този миг е проникнато от много точност и психологическа детайлност. Ето, овчарят се приближава с брадва в ръка към спящия партизанин: „Стори му се, че момъкът му се надсмива спокоен и силен. Човекът не се затрива, а? Ще видиш ти!“ Но не можеше да посегне, като го гледаше в лицето, а пропълзя зад него.“

При изобразяване на светлото, красивото, недостижимото у човека писателят не забравя и грозното, уродливото, това, което го лишава от нормалното поведение, от дълбоката му същност. Навсякъде, когато говори за подвига, не скрива и падението, безчовечието. Успоредно с народния подем отразява и обратните реакции, дава много примери на предателство, стреми се да обясни и тъмните страни на човешката психология. В „Умираха безсмъртни“ той е дал много примери, извадки от официални документи и полицейски архиви, които говорят и за моралната деградация, за разрухата на отделни хора. И може би заради това героичното се налага с пооткрояваща се сила, с повече действеност.

От различни ъгли поглежда авторът на светлото в борческата личност. Не опростява представата за бореца партизанин или за ятака, зад грубия жест или делничната привичност неочаквано посочва сърдечен порив, бликаща лирична непосредственост. Само с какво възнеение описва стария бунтовник от Априлското въстание дядо Доко, дошъл да види новите следовници на Бенковски — партизаните („В непознато село“). Дори и в тежките па обикновената радост — „Павел гледаше уморено часове на изчакване скрилият се партизанин не е чужд слънчевите пръчици, които се промушваха през покрива и лягаха върху сеното като шарки на селска черга“ („За да има живот“).

На места блика и хумор — това раздвижва описанието например в разказа „В Лопянската гора“: „Едно от дърветата — стара прогнила коруба — бе така смешно

разкрито, че командирът, винаги духовит в такива случаи, не пропусна да ни „кльвне“ приятелски — мене и Колката:

— Нали, вие, поетите, сте си малко занесени, това дърво е специално за вас: ще излизате нощем под него да зеете срещу месечината и да съчинявате.“

Много комични сцени се редуват и в „Умираха безсмъртни“ — да си припомним „прегрешенията“ на Храсталачко или вълненията кой ще отиде за вода преди предаването на военния парад от Москва, който така вълнува събраните около лукация радиоапарат партизани, или безбройните шеги. Всичко това оживява повествованието и говори за характерите на героите. Те не само че не мислят за смъртта, не са уцили или затворени в себе си, студени личности, но и изживяват всички обикновени човешки радости и вълнения.

С публицистиката и есетата си, с размислите в книги като „Преди всичко човекът“ и „Младостта остава с нас“, с пътеписите „Има на света Москва“ и „Мигновения в Египет“ Веселин Андреев обогати тематично своето творчество, показва нови страни от дарованието си. Но и остана верен на своя вътрешен художествен императив да види човека в различни измерения, да изследва неговата душевност, да покаже промените в неговото съзнание.

След първите книги, посветени на антифашистката борба, пътеписът „Мигновения в Египет“, писан значително по-късно, е едно от най-сериозните постижения на Веселин Андреев. Книгата ни завладява не само с обилния събран материал, не само с интересните впечатления от далечната арабска страна, но и с авторските размишления, дълбоки и човешки, искрени и сърдечни.

Интересни са реакциите на героя — самия автор, когато попада сред исторически и културни паметници, когато разговаря със своите домакини, когато спори или доказва тези. И тук изпъкват точният импресивен рисунокът, поетичният детайл, неочакваното сравнение или проникновеният размисъл.

Веселин Андреев е останал верен на себе си, той не пише „захаросано“ развлекателно четиво за любопитни събирачи на факти, а и от този литературен жанр — пътеписа — извлича максимално предлаганите възможности

да се домогне до интересни и сериозни внушения. И както създателят на бай Ганьо някога, наред с възхищението от Америка, не скриваше своята острота към американската цивилизация и капиталистическото общество, тъй сега и бившият партизанин се вглежда внимателно в обстановката около него, съпоставя факти и прави изводи, предава неочаквани състояния. Той не се стеснява да каже: „В залите на медните и бронзовите съдове чувствуващ, че те избива на кражба — така ти се иска да си имаш нещичко!“

Другаде заявява: „Жестока, поучителна история можеш да видиш дори в контския музей. Стига да виждаш!“ Спори с другаря си от съпротивата Горан, станал дипломат в Египет, съчувствува на многобройните бедняци, които го посрещат с протегнати ръце, не без известна доза самоирония разказва: „Аз имах много сериозни съображения да покоря Хеопсовата пирамида. На нейния връх е бил Марк Твен, но както сам си признава, бил извлечен от двама араби: единият го мъкнел за раменете, другият го тласкал отдолу. Да се изкача сам — ето една възможност — да надмина Марк Твен! Вие сами разбирате, че това бе твърде съблазнително.“

Веселин Андреев никъде не прекъсва своя „контакт“ с читателя. С въпроси, с неочакван довод или полемична страст той общува активно, решително, открито. Това е едно от хубавите достойнства на неговата проза. В нея има и слаби творби, някои от очерците, изкуствено приповдигнатите есета, написани „по повод“, при внимателно вглеждане можем да открием и редица себеповторения, непретопени в творческото горене чужди влияния. Но никога гласът на автора не е неискрен, фалшиво помпозен, стилът не е надут. Жизнената правда не е изместена от предвзети обяснения и неверни описания. Преживяното е основното, неопенимо богатство на Веселин Андреев. И когато разглеждаме неговите книги, не можем да не си припомним думите на Ромен Ролан: „Не от книгите, а от човека, от неговия жизнен пример може да се очаква истинският отговор.“ А той е автор, на когото може да се вярва. Той не създава „литература“, а описва хора и събития, които са оставили следа не само в неговия живот, а и в нашата най-нова революционна история.

Само едно бягство не е възможно — от съвестта, когато я има.

Колкото повече времето отделя писателя от изживяното в борбата, толкова по-остро и осезателно оживяват в неговото съзнание картините на оня героичен период. Множество пъти той се „връща“ към бурните дни не само чрез спомена, но и да направи своята нравствена преценка, да присъствува на една лична проверка на чувства и идеали. От „Партизански песни“ до „Умираха безсмъртни“ лежи един близо тридесетгодишен интервал, но последната книга на Веселин Андреев показва, че нищо не е забравено, а е живо, будна е съвестта на комуниста.

В рецензията си за тази творба Кръстьо Горанов вярно е уловил същността ѝ. „Тя е особен синтез на история и размисъл, на епична картина и нежен лиризм, на мъдро страдание и на младежка всеотдайност. И заедно с това изследване, изследване на движещите сили на най-новата ни история.“ Тук Веселин Андреев се стреми да не накърни с нищо свещената истина, не отстъпва от твърдото си желание да предаде цялата атмосфера в живота на четата „Бачо Киро“ от отряда „Чавдар“ пределно правдива и убедителна. Сам на едно място споменава, че в първите си творби за партизанската борба е бил по-сериозен, подхождал е към преживяното с по-голяма студенина и стремеж само към внушителното, изключителното.

А сега в „Умираха безсмъртни“ той е по-свободен, в размислите си. Отделни негови признания, макар и критични, с нищо не накърняват светостта на образи и случки. Когато пише за трудностите, за глада, споделя „И не че сѐ бяха появили партизански ангели. Всеки от нас може да си спомни какво тъмно чувство се е надигало — да докопа трошица повече“, на друго място заявява: „Да, разбирам, грубички са тия страници, но вие знаете ли война и революция без въшки? Пък има и по-противни от тия...“

В цялото си творчество художникът партизанин води един непрекъснат, жив диалог, с цялото си същество участва в това вътрешно напрегнато идейно-нравств-

вено обглеждане на минало и настояще, на този строг разпит на съвестта. Мъчителни, болезнени са отделни въпроси и отговори, тежки са понякога доводите, които творецът трябва сам, въпреки усилието си, да покаже, да произнесе присъда върху тях. Но в това отношение той е безпощаден. Неговият критицизъм не го напуска никога, дори когато трябва да пише за най-съкровени на сърцето му неща. Като незарастващи рани го болят онези сенчести страни на борбата, в които светлината на делото е помрачена от неискрени, нечестни спътници на големите, верните комунисти.

В такива моменти на размисъл, в които има горчивина, Веселин Андреев също е откровен, мъжествено силен: „Сигурно ще останат живи и много чисти хора — мислех си, — а сърцето ме болеше, струваше ми се, че най-добрите изпозагинаха. А виж, Пейчо ще се опази. Голям хитрец. Не — мръсник. Нищо че се смята наш, мръсник е! Не за мене мисли, а за себе си, но иска и съвестта му да е спокойна!“

И по-нататък летописецът продължава: „Няма какво толкова да ме трови тоя Пейчо, коя революция не е имала своите бърбивици и нагаждачи? Виж го ти, още отсега ое слага на трапезата. А колко ли ще се струпат после и ще остане ли място за чернороботниците-борци? Ще остане, но те не ще седнат на трапезата, дори да оживеят.“

Писателят поставя проблема за консумативността дори когато възпява революцията. Неговата съвест се бунтува, когато падат сенки върху червеното знаме на борбата, и той насочва точния си прицел към всичко, което накърнява поривите, висотата на човешката личност. Паметта на загиналите не му дава покой, дългът към тях, към техните завети го държи непрестанно нащрек, на неотменен пост в името на партията и народа.

Не е случайно и това, че успоредно със създаването на своите творби Веселин Андреев положи огромни усилия по издирването и издаването на произведенията на много от загиналите поети-антифашисти, той е съставител на редица сборници и антологии. Дадената някога клетва пред другарите го задължава и днес и той с присъщата на партизанина всеотдайност я изпълнява. Само че оръжието, онази стара турска пушка от отряда, вече е сменено с перото.

Един от големите немски философи определя: „Героическият жизнен път — това е най-голямото, което може да достигне човек.“ Веселин Андреев остава верен на повелята на живота, на комунистическия дълг и героичното начало у човека наистина осмисля неговите неспокойни творчески търсения и дръзновения.

ЗЕМНАТА СИЛА НА ЧОВЕШКИЯ ПОДВИГ

Героичните подеми на един народ, неговите революционни битки са привлекателна тема за твореца. В тях сериозният изследовател на националния характер може да намери изключителни моменти за творческо пресъздаване, да открие завладяващи образи и неповторими прояви на смелост и себеотрицание. Умението да се покажат онези двигатели на характера, които намират израз през време на големи събития, на фона на обществени сътресения и класови сблъсъци в значителна степен е свързано и с отношението на писателя, то показва неговото гражданско чувство, вярното му обществено зрение.

Стоян Ц. Даскалов е между онези наши съвременни писатели, които многократно се връщат към героичната тема. В неговото творчество наред със съвременната проблематика паралелно се развива и обогатява и майсторството при изобразяването на бореца-комунист, на българина, който показва националните добродетели на своя характер в социалните конфликти и сътресения. Верен на себе си, Стоян Ц. Даскалов не изневерява на предпочитанията си, не се откъсва от селската среда, а в нея намира най-силните си герои.

Писателят изследва селския характер в делничните

му прояви, но с разширяване на обществената основа на своето творчество той потърси и неговите историко-социални и революционно-нравствени измерения, обогати аспекти на своето творческо виждане.

Роден на 22 август 1909 година в село Лиляче, Врачанско, един революционен край, където пламъците на Септемврийското въстание са дали сияние на много образи на негови съселяни и другари, Стоян Ц. Даскалов не остава чужд на борческите тежчения на средата, в която живее и работи. Още в гимназията той е изключен два пъти за прогресивните си възгледи и ремсова дейност. Неговият буен характер, поривистата му натура и тоя игрив перчем, който сега е вече побелял, винаги са правили впечатление. В много отношения тая вродена динамичност се е предала и на творчеството му, на неговата богато раздвижена проза, непознаваща ограниченията на литературния канон и на строгите правила на езика и граматиката.

Верен на своята гражданска чувствителност, той не остана чужд на големите социално-исторически преобразования, които настъпиха в родината след победата на социалистическата революция. Такова голямо събитие като нашата Отечествена война намери дълбоко отражение и в творчеството му. Не можеше моментите на възвишен, светъл патриотизъм в окопите край Драва да останат невидени и неотразени от писател като Стоян Ц. Даскалов. В неговия живот казармата също е оставила трайни спомени, раздвижила е въображението му — бил е два пъти в поправителни роти по време на военната си служба. Темпераментният някога войник през бурните дни и месеци, когато Първа българска армия грои хитлеристите рамо до рамо със Съветската армия, отново е на фронта като военен кореспондент. Той сътрудничи на в. „Фронтвак“, а с писателя Димитър Чавдаров — Челкаш редактира в. „Часовой“ — „весел фронтовашки седмичник“ В него, често под псевдонима Сте Це Де, редакторът се появява с хумористични материали в рубриката „Да си имаме уважението“ В брой 5/1945 г. на „Часовой“ излиза фейлетонът „Ганчо разузнавач“ а в брой 8 — „Гулаш“ Тяхната тематика по-късно писателят преработва в интересните, изпълнени с критицизъм разкази „Сърна“ и „Чуждата ръка“. Пак в „Часовой“, в последния брой от 20 май 1945 г., Даскалов помества и разказа

„Трофеят на Търничката“, изпълнен с топъл, сърдечен хумор.

Началото на дейността на писателя в редакцията на в. „Часовой“ е свързано с една комична случка, която напълно отговаря на съдържанието на публикуваните във вестника материали. Стоян Ц. Даскалов заедно с Димитър Чавдаров — Челкаш и Иван Бурин се събират в унгарския град Сигетвар през януари 1945 г. Впечатленията от живота на българските войници, честите комични положения, в които изпадат мнозина от тях, а така също и привичната хумористична жилка в характера на нашия народ подсещат военните писатели, че армията има нужда от хумористичен вестник. Тогава именно идеята за издаването на бъдещото хумористично печатно издание назрява и малкият редакционен колектив през една студена януарска вечер дълго умува над неговото съдържание и заглавие.

„Кръстниците“ продължително спорят върху имена като „Партенка“, „Атака“, „Мушка“. Разговорът им продължава и по тъмната улица на път към квартирите, когато суров войнишки глас внезапно ги спира. Тъй като са без документи, въпреки обясненията строгият часови ги задържа и едва на другия ден тримата кореспонденти са освободени с извинителна усмивка от дежурния офицер. Нощта е прекарана в арест, но е намерено и името на войнишкия хумористичен седмичник, който по време на почивка в землянките или на открито в позициите разсмява смелите дравски герои.

Тогавашните две военни издания на фронта изиграват и значителна роля в живота на писателя, защото в неговата проза заема ярко и открояващо се място и военната тематика. И първата му военна книга излиза още следващата година, след завършването на войната, като номер шести от „Войнишка библиотека“ под заглавие „Фронтвак“ Такъв плодовит белетрист като Стоян Ц. Даскалов вече има зад гърба си една многобройна поредица от книги. След първата му творба — „Мъка“, — която е издадена през 1935 г., излизат още „Коловоз“ (1937), „Магдина чука“ (1940), „Под ямурлука“ (1941), „Двор“ (1943), първата част на големия му роман „Път“ (1945), „При своите“ (1946) и двете детски книжки „Доброволче“ и „Биволарче“

Авторът вече е показал някои от своите характерни черти на добър познавач на селската душевност, както и своята чепатост и необузданост на творческото въображение, лекота при изобразяване на жизнените събития, пълноводие на повествованието, в което понякога интересните хрумвания и наблюдения се забулват от прекомерната претрупаност на разказа с излишни подробности и описания.

Епически-разказвателният стил дава възможност на писателя да изобрази във военната си белетристика редица интересни картини от войната, да покаже характерни и силни моменти от развоя на битката, да обрисова живи и вълнуващи образи. В разказите и повестите за войнишкия живот веднага се долавя силата на първичния селски светоглед, завладяват омайващите земни оокове, които изпълват произведенията, правят ги сочни, свежи, спокойни. Без изтънчени психологически рефлексии Стоян Ц. Даскалов възпроизвежда участието на селянина в бойните действия, чието поведение често е грубовато и примитивно, привично и свойско в отношението му към другарите по съдба. В своите постъпки селският човек е трезв, изпълнен с жизнена воля и жертвователност.

Където и да се намира довчерашият стопанин, който е крачел след ралото, той търси онова, което му напомня за дом и семейство, и с една присъща нему непосредственост прави своите сравнения и съпоставки. Да си припомним изживяванията на Данаил в драматичния разказ „Среща на Драва“ или тая лекота, с която облеченият във военна униформа селянин си взема „за спомен“ отделни предмети и вещи, както е в разкази като „Трофеята на Търничката“ или „Каската“. Умиленето на Търничката пред останалото без мъж унгарско семейство е уловено от писателя вярно, с реалистична плътност и художествена правдивост.

Селското виждане е обاغря почти всички разкази за фронта, написани от Стоян Ц. Даскалов. В него се налага едно ярко колективистично усещане, в което има простота, огрубена вещественост, чувство за земност на нещата, дори натрапчивост. Войниците на Даскалов имат първични и витални усещания, тях не ги разяжда никаква болезнена чувствителност, никакви спазми и душевни терзания не сломяват тяхната земна

воля и своенравна упоритост. Те не са лишени и от някои волности, присъща им е и грубата шега, и понякога остротата във взаимоотношенията, а могат и често да псуват.

Картините на разрушение не карат дъха на селянина да сежне, той не се откъсва от почвата под краката си, него не го напускат привичната пресметливост и трезвост. Въпреки разорението и обгарянето на земята той умее да види бързо заздравяващите рани, да се възражда на побеждаващата тръпка на живота, който надделява над жестоката куршумена сеч и възстановява своите сили, надмогва пъклените сили на войната. Затова селският поглед открива не само изоставени ниви и обори, но вижда и чувства инстинктивно как природата се възражда. Там, където е избухнал снаряд или е разрушена стряха, отново се носи лъхът на живителния сок и се долавя предчувствието за недалечна плодovitост: „Наоколо съвсем се раззелени и модрооки цветенца занадничаха из храстите. Върбите увесиха обици над реката, трънките богато нацъфтяха, та замъгляваха чак погледа от бяло. Закриха се раните на разораната от снаряди и мини земя. Оскъден листак облече одрипавелите дръвчета и пеперуди запрехвърчаха като замаяни“ („Каската“).

Това вътрешно бодро настроение и очакване крепи селския човек, запазва неговия дух силен. Той може да се пригоди и при най-тежките условия, да намери изход в разрухата. И в нея не го напуска присъщото му стопанско чувство. Не случайно мнозина от нашите войници спечелват уважението и обичта на югославяни и унгарци. Настанени в чуждите семейства, те се отнасят сърдечно към домакините, подпомагат ги в тяхната кърска работа, правят услуги и обменят опит в селскостопанските грижи. Даже изморителните безсънни нощи и кръвопролитните сражения не отнемат на селянина уважението към труда на чуждите стопани; той е откровен и чист, щом усети близост в своето разбиране и отношение към животните и земята.

В разказа „Мирни бразди“ Даскалов хубаво е показал вътрешните вълнения на Драган, който изпитва това типично непохватно неудобство на земния човек, влязъл в чужд дом и настанен там, без да е бил поканен. А Георги от „Цветя за героя“, въпреки получената топли-

на на унгарска земя, въпреки любовта на любимото момиче, докрай мечтае за родината, за близката на сърцето му родна обстановка: „Той прелиташе за миг до родината, записваше баща си в текезесето, сам ставаше тракторист. . .“

Трудът и лишенията на военновременния живот сближават хората. Това особено добре е изразил писателят в онези творби, в които подчертава пораждането на дружески отношения между българи, руснаци, унгарци. В „Каската“ той разказва как редник Цеко Манчев остава в друга част, не напуска позициите, докато не отмъсти за смъртта на руския снайперист, а в разказа „Доброволец“ вълнуващо пресъздава патриотичното чувство, което се ражда в сърцето на Витан от допира до съветските армейци. След срещата с тях той решава да замине за фронта, да постъпи във войнишките части.

Няма никаква предварителна нагласа, предвзетост или чувство за пренебрежение и превъзходство към чуждите хора и войници. Българинът открива сред изстрадалите и измъчени от хитлеристите унгарци приятели и братя. Намира в Югославия сродни славянски души. И в чуждия мир търси нещо сродно, сближаващо и мило.

Грубите мъже във войнишки шинели, оставили своите домове, са коренно различни от завоевателите в своето поведение към жените. Към тях те изпитват особено благоговение, долавя се покровителството на по-силния към по-слабия. В разказа „Трите ордена на Груд“ са разкрити вълненията на селския момък, който пази спомена за топлината, получена от нежната ръка на словенката Любица в болницата, където е лежал поради тежко нараняване. Тихата радост е жива и той продължава да я обича с искреното нежно чувство на отплата и приятелство.

Антивоенните мотиви в разказите на Стоян Ц. Даскалов се поднасят чрез дълбоката човешка същност на героите и техните преживявания. Там, където писателят се е стремил да ни внуши някои идейни успоредици и мисли, не успява да преодолее тезисността и остава при декларативното и предвзето описателство, достига до опростителство. Не във всички разкази той е успял да се домогне до вътрешните теми, които иска да разкрие, както е например в „Измама“ „Последният му урок“ Изкуствена е постройката и на разказа „Среща на Дра-

ва", особено в оная част, където двамата братовчеди разговарят. Мислите на героите са оголени, без нужната психологическа подплата, звучат неестествено и кухо, като празни лозунги. На Даскалов не е чужд този недостатък да поднася някои от идеологическите мотиви пряко, без да намери верния, художествено изразителния момент, в който те да изпъкват естествено, а често остават да звучат като пришити, външни мисли и неосъществени художествени намерения. Това се проявява не само във военната проза на писателя, но и в партизанските му и септемврийските книги, като сборника „Конят на командира“

Той е най-силен и убедителен като художник, когато навлиза в света на селските вълнения с тяхната спонтанност. Много добре улавя земните реакции на героите си, оная първична стихия, която властвува в техните души. Като художник самият Даскалов е твърде спонтанен, поривист. Водовъртежът на живота увлича неговото перо, напруга сетивата му на творец докрай. Него го грабват силните, сочни като гроздове чувства и вълнения, а не сухите разсъждения. Не му се удава да пресъздава продължителни, наситени с интелектуални рефлексии състояния и разговори, затова и художествената му мъдрост е фрагментарна.

Многопосочността на движения и състояния, това разхвърляне на твореца към много страни на действителността довежда до разпокъсване на неговото белетристично виждане и художествено мислене. Центробежните сили на изображението се оказват по-силни от неговата култура на творец и затова в много от разказите му има някаква странна смесица на жизненост и съчинителство, съжителствуват често ярки хрумвания и студени, безстрастни описания. Увлечението по битовизма понякога взема такива заплашителни размери, че образите се губят в измислени сцени, както се е получило с романа „Войнишка жена“. Съдбата на Тинка, преживяванията на Герасим в някогашната стара казарма и неговата семейна драма не ни вълнуват. Идейният план на произведението се губи в измислени сцени, в опростените представи на автора за семейния бит, където властвуват патриархалните схващания на свекървата, която по някаква наша традиция винаги е била мъчител за младата снаха. Писателят не е могъл да излезе от огра-

ничения кръг на своето виждане и е лишил творбата от ярко художествено въздействие.

Живо и убедително звучат онези творби на писателя, в които поднася преживяванията на своите герои в тяхната естествена рамка. В много отношения творчеството на Стоян Ц. Даскалов напомня творчеството на друг наш изобразител на селския бит — Константин Петканов. Между двамата автори има голямо сходство в темперамента на изображението, в първичните и витални възприятия. В своя роман „Морава звезда кървава“ Константин Петканов също разкрива гибелните последици на войната за откъсналия се от нивите и дома селяк.

Всеотдайността към родна земя и особеното чувство, което питае към нея труженикът от селото, са стояли винаги в центъра на рустикалната ни белетристика.

Темата за любовта на селянина към българската земя, преклонението и истинската вяра в нейната мощ, тъй като тя е символ на сигурност, на дом и щастие, е твърде стара тема в нашата литература. Още в трудовите народни песни се говори за това, че когато стопанинът е принуден да се отдели от земята, в сърцето му се поражда неизмерима мъка. Да си припомним и повестта „Войвода“ на Любен Каравелов, в която откъсналите се от семейството хайдути копнеят да се върнат и да се трудят на нивата. В романа „Хайдутин майка не храни“ Орлин Василев е предал силна и запомняща се сцена, когато Страхил, попаднал на бабината Стойнина нива, с плам започва да работи на нея. В своята трилогия „Жътва“ Константин Петканов също е възпроизвел жаждата на селянина да се върне при имота си, за да го облее с потта си. Показателна е сцената, в която двамата хайдути Богдан и Филчо събират ръкойки на уарялата нива.

Проникновен сърцеведец и познавач на народната душа, Ангел Каралийчев в размислите и вълненията на своя герой Велико също е уловил това характерно и трайно милееие за имот и жажда за работа. „Снощи ми нах край нашата нива в Каиндере. Че се отбих да я видя. Голяма храна станало. Додража ми много, като я погледнах. Идеше ми да хвърля пушката и да я зажъна от долния край.“ Като че ли всичките тези мъже, които са грабнали пушката, за да се борят за народни правдини, най-силно изживяват мъката, че са прекъснали своя мирен труд.

Интересно е разработил тоя мотив и Стоян Ц. Даскалов в своите произведения. Виденията за дома, за бащиното огнище често измъчват неговите герои. В разказа „Переправа“ той е предал тая скрита мъка на бойците по отечеството, по техния привичен съкровен мир: „Колкото по се отдалечаваха от родината, толкова по-мълчаливи ставаха. Напразно надничаха из вагоните — нямаше я България. Откъснати от нея, те се почувстваха без почва под краката си. Вихрушката на войната може да ги отвее, накъдето си иска. Непознати земи, непознати хора, неизвестност!“

Те са откъснати не само от познатата и свидна среда, от тихата, близка на сърцето им атмосфера с дъх на треви и суха пръст, но взето им е нещо много скъпо и важно — взета им е работата. Те не могат да тръгнат след плуга, не могат да се зарадват над първите рохкави дъхави бразди, да чувствуват дълбоко в себе си полезността на своя труд и хлебородното начало на земята, на която са се родили, и живеят с всевечна обреченост. Да си спомним проникновения, по човешки силен разказ „Илонка“ Затрогващи са грижите, които проявява боецът Пантелей към намерената на фронта изгубена крава Илонка, с каква всеотдайност се грижи той за нея и брани истински своя скъп „трофей“ Дошъл в България заедно с намерената крава, след дълги перипетии, той решава да се запише в текезесето и да даде кравата в общия стопански обор.

В едно от най-хубавите си белетристични произведения — разказа „Мирни бразди“, дал името на неговия сборник, излязъл през 1957 година — Стоян Ц. Даскалов е намерил художествен синтез на чертите на селянина от фронта, домогнал се е до силно и обобщаващо внушение, разрешил е вътрешния проблем на произведението с нужната сериозност и пълнота. Българските войници в Унгария попадат в графски замък. Заедно с унгареца Янош те споделят своя ропот и недоволство, омразата си към едрите собственици, разкриват болката си по земята, нуждата от собствено парче земя, което да орат, да жънат, да обливат с трудова пот и да благославят за дадените плодове. Но сега, когато войната е поставила нови дилеми, когато социално-икономическите преобразования, дошли с революцията, са изменили начина на работа и дават нови пътища на общественото развитие,

В душите на войниците кълнат и нови чувства, назряват сериозни вътрешни промени. В отношението към собствената земя се проявяват и нови черти на характера.

Завършва войната и унгарецът Янош със своите бедни събрата става собственик на унгарските имения. Нашите бойци отново срещат своя приятел на път за родината. Сега тяхната радост е удвоена. Дружбата е споила в единен съюз хората от двете националности, войната ги е сродила и у тях за първи път се проявяват чертите на колективно съзнание и взаимопомощ. Авторът е показал прилива на светли чувства и нетърпението за мирен труд на тези, които е трябвало да лежат в окопите и да громят врага. Картината е жива, действена и завладяваща. „Сега ти си графът! — каза му Драган, той разбра и гордо повдигна шапката си. Драган погледна как плугът разгръща сплесканата от тежкия сняг земя, вдъхна с широки ноздри от изпаренията, примижа от сладост и си прошепна зашеметен:

— Ех, че земяаа! . .

И от радост взе, че пропсува. После се разсъблече и хвана здраво плуга на Янош. Полето ласкаво разтвори топла гръд за изжаднелите за мирен труд войници. Жени и девойки им помагаша, деца припкаха, като че бащите им се бяха върнали. Драган натискаше плуга като на своя нива. Дръжките прискърцваха в ръцете му и дълга, права, бляскаща от подземни сили бразда се източваше подире му. И в тоя миг Драган усещаше, че дълбоко в сърцето и на българи, и на унгарци се прокарваха първите мирни бразди.“

Стоян Ц. Даскалов обича да изобразява именно тези трогателни мигове в живота на обикновения селянин, трудно поддаващ се на лоши влияния, запазващ своята морална чистота и възвишеност, верен на своя як български корен. Ако се вгледаме във военната му проза, не може да не открием силен афинитет към образите на простите войници от реднишкия строй. По-рядко се появяват образи на офицери. Писателят обича да се вглежда в браздясалите лица на хората от многобройната колона, да се спира върху отделни техни черти и преживелици, да усеща първичната груба красота на мъжките чувства, изразени без поза, семпло и сурово. Поетиката на автора не е чужда на тоя свят от страсти и възвращения, в който не кристализират мъдростите на изтънчена култура, а

се запечатват ярко и отчетливо будният дух, селската жизненост, здравината на потеклото от деди и прадеди. Почти с графична яснота са обрисувани Ангел Дацин от „Мобилизация“, Витан от „Доброволец“, Груд от „Трите ордена на Груд“, редник Цеко Манчов от „Каската“; Нейчо от „Переправа“, Драган, Гечо и Ильо от „Мирни бразди“.

Както в живота, така и в смъртта неговите герои не са величави, не изпъкват с нещо изключително и ярко, поразяващо вниманието на читателя. Те изпълняват своя дълг с оная простота, с която в родината в ранни зори са потегляли към нивата. Няма нищо непривично в героичните им жестове, липсват всякаква показност и пригаждане, стъпките на Даскаловите войници към смъртта са лишени от театрални ходове, от фалшив патос. От техните лица струи земна светлина, те носят недостатъците и възвишените пориви на своята среда, сливат се с безименната войнишка маса и се радват като деца на случайна среща с познати и земляци, на местности и картини, в които откриват прилика с българското, с неговия бит и нрав.

Най-хубавото от военната проза на писателя е събрано в неговите книги „Фронтотак“, „Цветя за героите“ и „Мирни бразди“. Такъв продуктивен и стихийен в художествената разработка автор като Стоян Ц. Даскалов по-късно прибави нови произведения, като „Войнишка жена“ и сборника с разкази „Бащиния“. Докато романът е определено слаб в естетическо отношение, бележи значително спадане на творческите възможности на белетриста, изграден е без солиден идейно-композиционен стожер, то впечатленията от последните разкази на военна тема са твърде противоречиви. В „Бащиния“ (1970) отново възкръсват картините на Отечествената война, обогатени чрез личния спомен и естествено втъкващата се нотка на интимност и съкровение, но в значителна степен събитията и преживяванията са огрубени, лишени от емоционална действеност. Поизбледнели са свежите наблюдения на писателя, спаднал е стремежът да се предадат хората с тяхната психологическа дълбочина и жизненост. В много разкази репортажният елемент разкъсва целостта на художественото виждане, намалява въздействието на описваната случка. Писателят разчита главно на нейната действеност. Така е в разкази като

„Мостовак“, „Кота 124“ „Без ордени“ „Неочаквана среща“, „Парабелум“

Тук Даскалов се опитва да прави и някои сравнения между старата войска и живота на войниците в новата социалистическа армия, а в „Переправа“ разкрива и идейния сблъсък на двата свята чрез образите на Нейчо и загиналия като изменник Пейо. Объркаността и недоумението на някои от редниците, недостатъчността на тяхната политическа просветеност са показани с реалистична простота, макар и в разказа да се прокрадва известно съчинителство. Като цяло обаче той разкрива уменията на селския войник бързо да се ориентира в събитията и оставайки верен на трезвото си чувство за дълг, да изпълнява с твърдост и смелост заповедта на своите командири и повелята на отечеството.

Свежо е написан разказът „Пролет“, посветен на обичта на войниците към девойката Пролет, дошла на фронта като военна дописничка. Когато я намират ранена в болницата, но жива, тяхната радост, че са я срещнали, е спонтанна, човешка, топла.

Сатирични отсенки срещаме в „Сърна“ и особено в „Чуждата ръка“, нелишен и от присъщия за Даскалов натурализъм с описанието на откъсната от мината човешка ръка, останала да лежи на чуждия покрив като възмездие за алчността на Ламбо, който търси и събира изоставени вещи и книги. За пръв път така силно писателят е жигосал собствените помисли и тежнения, проявени по време на войната, и жестоко е осъдил алчността.

Интересът към душевността на войника, към неговите проблеми е разкрит от автора и в някои от поместените разкази със съвременни сюжети, като „На учение“, „Тих глас“, „Пауново перо“, „Крушата“, „Храна за ефрейтора“ В тях обаче личи недостатъчното познаване на живота в съвременната армия, бегла външна представа за големите промени, извършени в нея. Естетическата функция на изображението е твърде бедна, лишена е от пълнокръвност и въздействаща сила.

Но дълбокото вътрешно влечение на Стоян Ц. Даскалов към българския характер и неговите героични представи е неизчерпаемо. Енергично и трайно той възсъздава в своите произведения корените на родолюбието, сме-

лостта и героизма на българина. В много свои книги той обрисова партизанското движение, особено успешно в еличната си тритомна творба „Път“, многократно възпроизведе моменти от борбите на нашия народ, направи достойние на читателите редица моменти от Септемврийското въстание в неговия роден край. Трагично червените пламъци на въоръжения народен бунт обагриха много от неговите страници. Не винаги, както е в сборника „Конят на командира“, писателят създава равностойни по звучене на събитията творби, но, верен на творческата си практика, той изследва душевността на своите герои, търси художествените обобщения в разгърнат, епичен план.

Безуниформената армия на септемврийци дълго задържа вниманието на Даскалов. В нея наред с образите на водачите на въстанието Георги Димитров и Васил Коларов, Христо Михайлов и Гаврил Генов, Замфир Попов и др. той рисува образите на обикновените въстаници селяни, много от които са минали през окопите на опустошителната и гибелна за България Първа световна война. По време на въстанието в някои от неговите ръководители с военен опит те познават и срещат отново онези прогресивни офицери, с които са служили на фронта и заедно с тях до последния дъх се борят за революционна правда.

Този стремеж на писателя да обхване с по-голяма широта и проникновеност селския характер, да ни го покаже с цялата му привлекателност и красота откриваме и в една от последните му книги — „Земя на апостоли“ (1971). Тя отново ни доказва някои от най-силните страни на неговата белетристика — вярното познаване на събитията, домогването до силни идейно-емоционални внушения и убедителното художествено разкриване на човека от селото. Стоян Ц. Даскалов се връща непрекъснато към своята любима тема за Септемврийското въстание през 1923 г., тя му е близка с обществената си значимост, много пъти е завладявала и вълнувала неговото неспокойно творческо въображение. Но наред със стремежа да улови проявите на подвига, да покаже стоицизма и революционната вяра в новите си разкази писателят специално акцентува на героико-романтичното начало в българския характер. В бурния порой на събитията той отново търси трайното, изконното начало на

българския дух. Зад изявите на борческите импулси съзира черти от индивидуалната отлика на българина, и то преди всичко на селянина. Селската психология е пречупена, отразена през призмата на партийния патос.

Стоян Ц. Даскалов разработва един обикновен проблем — въздействието на революцията върху селската психика, интересния психологически момент, когато у селянина съзрява боецът.

И Колю Тенекиджията от Лопушна в разказа „Ковчежникът на революцията“ е свързан със земята, и у него доскоро са властвували частнособственическите стремежи, и той носи много от „слабостите“ на своите съселани. Но в един съдбовен момент, когато пламва въстанието и той получава важната задача да охранява завладяната от въстаниците земеделска банка, у него постепенно настъпва прелом. Изправен пред пачки с банкноти, Колю Тенекиджията вече разсъждава като истински революционер: „Народни пари, от народа са взимани те една по една и трупани като житни класове на ръкойки и снопчета.“

Тук авторът показва онова раздвижване на пластове в селската душа, в което се оформят новите черти от характера. Селянинът е същият и все пак не е същият. В борбата неговото класово съзнание постепенно се избистря.

Писателят търси художествен еквивалент на историческите събития. Стреми се да улови в преживяванията на героите си истинската дълбочина на обществените сътресения, да ги покаже чрез човешките взаимоотношения и страсти. В отделни разкази като „Огънят“, „През Искъра“, „Плесницата“, жизнените факти са предадени поогрубено, образите се преливат един в друг, пред очите ни непрекъснато преминава потокът на тръгналите с оръжие в ръка въстаници към поредното сражение. Тук масовият героизъм като че ли заслонява отделните хора, лишава ги от тяхната индивидуалност и лична багра. Но в тоя кървав вихър на българската „жакерия“ Стоян Ц. Даскалов рисува верни състояния на масовата психология и борческото чувство.

Близък на селското усещане, той се домогва до някои интересни и силни психологически моменти, каквито виждаме преди това в неговата типично военна проза. Плътният белетристичен рисунък се постига в отделни раз-

кази („Апостолът от Гушанци“, „Сестрата“) и чрез уменията на писателя да изгради мащабно изображение, широко епично платно на разгарящото се въстание и неговия трагично-величав завършък. Обобщаващата образност се очертава със своята пластичност. Разкривайки дълбоката свързаност на селянина със земята, той използва този мотив с верен усет за поетико-психологическа проникателност и задълбоченост, показва „двуединството“ на човека и природата при изживяването на националната революция.

Одухотворяването на земята като образ, участник в септемврийската литература, е използвано с особено силен естетически ефект и внушение в поезията на Никола Фурнаджиев. Бунтът на човека се предава и на природата. Поетът възпява „земята бунтовница“, възпроизвежда мащабността на масовия устрем, в който се включва и „ропотът на нивите черни и стадата“, „нивята тънат в тъмен ропот“, навсякъде „ропот от ямите блика“

Подобни успоредици и художествени съпоставки срещаме и в разказите на Стоян Ц. Даскалов — и тук земята е активен „елемент“ на авторовата образна система. Ето как в разказа „Апостолът от Гушанци“ през погледа на ръководителите на въстанието са изобразени неговата масовост и грабваща стремителна сила: „Този дежурен чиновник с червената шапка на главата, който очакваше новото разписание, изработено от въстанието, тези верни хора, които ги настаниха в селото да пренощуват и ги доведоха дотук, за да ги предадат на сигурни ръце, тази земя, тревясала, обгоряла през лятото, зажадняла за тържество и песни, за свободна реч и свободно движение, тези изгорели царевични ниви наоколо с провиснали от очакване мамули, за да бъдат обрани! Всичко това се сливаше в едно чувство за победата, за сбъднатия плодород сред толкова засухи, мразове и градушки.“

При пресъздаването на смъртта на Замфир Попов писателят отново прави подобен силен емоционално-образителен паралел с природата. Състоянието на героя е проследено чрез състоянието на обкръжаващата го среда, направен е силен психологически разрез на картината. В художествената съпоставка от разказа на Даскалов има нещо много напрегнато, стаено и същевременно с това картината сякаш е взета от нашия хайдушки епос

по своята внушителност. „Беше по жътва. Слънцето силно печеше. Небето се замаряше. Като гръм падна вестта на полето и жътварите изпуснаха сърповете. Побягнаха към село. Когато стигнаха, отвсякъде се бяха стекли селяните. Дълго стояха потресени на крака. Сякаш буря дойде откъм Петрохан и уби всичко, което бяха пожънали.“ Образът в последното сравнение е твърде изразителен и силен. Черна мора пада и затрупва всичко, мъгла, тежка и непроницаема, затиска сърцата на хората, скръбта прибулва всеки светъл лъч.

Много от героите на Стоян Ц. Даскалов разказват непосредствено и живо преживяното, с образност, естествено произлизаща от речника им. Писателят се стреми да запази свежестта на народното виждане и мислене. Така беше в разказите му за Отечествената война („Доброволец“, „Последна среща“, „Мирни бразди“, „Среща на Драва“). В „Мобилизация“, със сюжет от времето, когато фашистката власт откъсваше селяка от дом и нивя, за да го изпрати на война, както става с героя на разказа Ангел Дацин, оставящ млада жена и по-късно преминал при югославските партизани, Даскалов е изразил с неподражаема непосредственост и тънък хумор отиването на войника в казармата чрез отношението на възрастната селянка: „Кам го, ма, кам да го видиме тоя войник? — подаде сбърченото си лице баба Райка и като прекрачи прага, весело забъбра: — Така де, нек идат да се поразходят там, стига са киснали по кръчмите. Шо не може някак и моя вампир чича ви Цола да отмъкнат.“

Диалектната обогатеност на речта не намалява в случая нейното въздействие, както често се случва в други приведения на писателя. Тя е органично свързана с преживяването чувство на героинята.

В „Земя на апостоли“ пък авторът използва интересни сравнения — за емигрирания партиен ръководител казва „Той бе кипящ, както всякога, и тук, на чужда земя, като с лозарско ножче изрязваше отчаянието и сгъстяваше редиците“, а в очите на сражаващия се селянин Михаил Живков („Първият снаряд“) отиващият напред командир изглежда като плуг, който проправя път. В разказа „Плесницата“ героят разказва: „Аз стоях вкаменен между тънките като ритли продълговати скали.“

Писателят търси трайните основи на народността на характер, вътрешната чувствителност и напрегнатост на състоянията, които в прелома на събитията намират изблик, промените в съзнанието, настъпили с идейното узряване, с възприемането на партийната правда. Липсата на известна прецизност при проследяването на сложни емоционални движения и психологически състояния понякога води до недостатъчна мотивираност на определени действия (например разказа „Санитарката“, особено в неговата втора част).

Интересен е сюжетът на разказа „Китана, дъщерята на началника“, но в някои от разсъжденията на момичето личи „намесата“ на писателя, чувствава се предвзетост и предварителна нагласа в отделни действия и ситуации.

Авторът на „Земя на апостоли“ постига силата на художественото въздействие в онези творби, като „Срелецът“ например, в които рисува пълнокръвен селски характер, създава образ на човек от народа, влязъл в революционния строй и намерил в него истинската си същност, пълната изява на своята непокорна селска природа. Такъв е именно Лило Ченгела, истински боец на своето време. Спонтанен в своите действия, той реагира открито и честно. Неговото точно око при стрелбата му спечелва известност сред въстаниците, но той си остава все така откровен в поведението си, чист, естествен, каквито са и другите войници, описани в творчеството на Стоян Ц. Даскалов. Вместо да отиде на пазара, за да свърши това, което е намислил, той грабва оръжието и взема участие в борбата. След това неговата логика отново го връща в къщи, при земята и всекидневните задължения. Но настъплението на жандармеристите решава съдбата на боеца Лило Ченгела. И в последния си миг този корав български въстаник остава непреклонен и мъжествен. Той е един истински апостол, както всички останали земни апостоли, които е обрисувал писателят.

Не случайно в търсенето на героико-романтичното начало на българския характер авторът се стреми да ни покаже земната сила на човешкия подвиг. Той величае обикновени борци, които загиват на фронта или през белите септемврийски нощи, в неравната партизанска борба без поза и външа показност, чеуки, прости, но с корави души, изпълнени с благородство и родолюбие.

С ПОБЕДНИЯ УСТРЕМ НА БОЙНИЯ ДУХ

В заглавието още на първата му книга — „Фронт“ — има нещо символично, подсказващо и жизнената, и творческата му съдба. Ето какво ни разказва Иван Цеков (това е истинското име на писателя, който по-късно приема литературния псевдоним Мартинов) за нея: „През есента на 1933 г. се появи на бял свят една малка книжка с разкази и репортажи под надслов „Фронт“. Това бе моята първа книга... В петдесетина странички бях събрал и поднесъл на читателите ония мои първи, плахи и несигурни опити, които се бяха откъснали от сърцето ми като откровения, без изкуственост и фалш, без литературна подготовка и умение в занаята, но изпълнени с непримиримост в борбата и готовност да служа докрай на народа и партията.“

Във войнственото заглавие естествено изпъква нещо предизвикателно и провокиращо, което се потвърждава и от съдържанието на поместените в сборника разкази, и полицията побързва да отговори на смелостта на младия писател. През 1934 г. книгата е иззета, а на 23 април 1935 г. авторът започва да излежава присъдата от три години и половина строг тъмничен затвор. Така името на

Иван Мартинов е свързано с единствената влязла в сила присъда за литературно произведение.

Роден на 11 януари 1912 г. в Ловеч и израсъл в работническо семейство, той е закален духом, неотстъпчив и идейно наистъпателен. Въпреки тежкото наказание — присъдата — продължава своята творческа дейност. През 1937 година издава сборника си „Стока без купувачи“, после се появява романът „Мансардата“ (1942), разказите „Майчини ръце“ (1945), а като брой трети на доста популярната през онези години, когато творчески израства и възмъжава Мартинов, „Войнишка библиотека“ излиза през 1946 година и малкото сборниче „Герой“. Събраните в него разкази са със сюжети из Отечествената война.

И ето че авторът, който започва с книга, чието заглавие е доста бойко, наистина отива на фронта, взема дейно участие като военен кореспондент и главен редактор на военния вестник „Фронтвак“ Неговият приятел и другар критикът Веселин Йосифов си спомня: „Когато ешелонът на нашия полк бе спрял на Подуянската гара, видях Иван Мартинов да се стяга също за фронта като военен кореспондент. Бяха изминали първите месеци от войната и Веселин Ханчев говореше на масата в едно от писателските кафенета за впечатленията си от боевете, които го вдъхновиха за „Стихове в паласките“ По-късно видях Иван Мартинов като главен редактор на армейския вестник „Фронтвак“ По разровените шосета на Югославия, Унгария и Австрия шеташе очукан автобус, в който се друсаха неколцина словослагатели и група военни кореспонденти с началник Иван Мартинов — в офицерска куртка без пагони, небрежен и винаги задъхан от напрежение, ентусиазиран и неизменно приветлив. От неговия „Фронтвак“ ние се учехме да списваме нашите дивизионни и полкови вестничета, нашите листовки преди и след боя, да дупчим с игли карикатури върху осъчните листове на циклостилите.“

За състоянието на нашата военна журналистика по време на войната и нейната висока бойна отговорност разказва и сам Иван Мартинов, който обича често да обръща поглед към миналото, да преценява и споделя своите размисли. Той издаде и книгата със спомени и статии „Със-стрелката на часовника“ през 1966 година, в която е отделил вълнуващи страници и за редакцията на

„Фронтвак“, и за много от личните си преживелици. Той се връща към онези дни през януари 1945 година, когато в Белград се обмисля решението за създаване на фронтви всекидневник, а после в унгарския град Сигетвар се сформира неговата редакция и ентузиазирани военни журналисти и писатели започват неговото списване. Командирът на пропагандната рота поручик Ламар приема и настанява подвижна редакция, която покъсно с подкрепата на колегите си от вестника на Трети украински фронт „Советский войн“ и особено на неговия заместник-главен редактор подполковник Грек издава спечелилия обичта и уважението на бойците в „Фронтвак“.

Но наред с изпълнението на своя дълг главният редактор Иван Мартинов като творец събира интересни сведения и впечатления, обогатява запасите си от образи и човешки съдби. За обикновения войник участието във войната е патриотична отговорност, дълг. За писателя то е още и неизмерим по значение случай, когато могат да се открият интересни теми и проблеми, да се разработят вълнуващи въпроси, които да определят в значителна степен неговата творческа физиономия.

В това ни убеждават военните произведения на Иван Вазов, Йордан Йовков, Елин Пелин, Георги П. Стаматов, Михаил Кремен и редица други автори. Те са просмукани от живото огнено дихание на сраженията, прекият допир до войнишкия строй и нрав е събудил неповторими чувства и вълнения, дал е обилен „човешки материал“. Подсилено и извисено е авторовото виждане и изображение. Отечествената война от 1944—1945 г. даде много теми и сюжети на такива наши съвременни автори като Младен Исаев, Ламар, Павел Вежинов, Веселин Ханчев, Иван Аржентински, Величко Нешков, Ивайло Петров, Станислав Сивриев и др. Трайна следа остави тя и в творчеството на Иван Мартинов.

При него военната тематика идва да подсили впечатлението за близостта до проблемите на времето, за искрения партиен патос и вяра на писател-комунист, който отблизо следи събитията и се стреми художествено да ги претвори в произведенията си.

Характерно за неговия творчески маниер е възсъздаването на всекидневните делнични прояви от човешкото битие. Той изобразява прогресивните тежнения на дей-

ствителността, рисува сцени от живота на провинциалните градчета с тяхната сива, еднообразна монотонност, навлиза в спокойния кът на обикновените трудови хора, на чиновници и служители и се опитва да открие в него значимото, човешки съкровено. Затова и някои от произведенията му са твърде монотонни, мудни, изпълнени с описателство и сухота.

Темата за войната му дава една нова възможност — да обрисова промените, навлезли в еднообразното битие, да види ярко предизвиканите корективи в света на делничната уравновесеност, причинени от бързия ритъм и устрем на военните действия. Подофицер Динев от разказа „Зад реката“ в своята изповед ни подсказва именно за тези художествени подстъпи на Иван Мартинов. Чрез думите на своя герой писателят е загатнал за ролята, която фронтовият живот изиграва в съдбата и привичките на обикновения човек. Той го изважда от неговото привично съществуване, внася огромни изменения в личната му участ и определя редица нови неща: „Изобщо животът ми течеше спокойно, тихо, гладко. Но ето че настъпи промяната и изведнъж около мене зашумя, закипя като котел, в който бяха хвърлили всички ни в градеца. Очите ми се разтвориха и аз разбрах в какъв мрак съм живял до това време. Вярно, аз не се промених изведнъж, но мога смело да кажа, че вече не бях онзи лекомислен момък, който ценеше от всичко най-много на света собственото си спокойствие.“

По гладката повърхност на еднообразието забарабаняват грохотните стъпки на времето. Великите исторически изменения винаги оказват въздействие на човешкия мир, преобразяват го и това именно се стреми да покаже Иван Мартинов. Динев заедно с бойците Симеон и Андрей отива на разузнаване, изтърпява всички трудности и успява въпреки тежкото раняване да доведе немски пленници и да изпълни с чест поставената задача.

Темата за това обществено прераждане вълнува писателя и той я разработва в редица от военните си разкази, събрани в книгите му „Герой“, „Шипковият храст“ (1956), „До последния дъх“ (1953). Без да разкрасява героите си, той очертава техните реакции, взаимоотношения, фронтовите прояви на битието. Не са редки сцените, в които войниците кърпят своите дрехи или пишат писма. В разказа „Зад реката“ Симеон тържи

мекици и събраните заедно другари изразяват задоволството си от неговото готварско умение. Делничното и романтично приповдигнатото се преплитат тясно, изпъкват в жизнените ситуации и тежки бойни операции. Често бойците сами разказват за своя подвиг, като съзнателно значително опростяват това, което са извършили, придават му някаква привичност, лишават го от изкуствена патетика и епичност. Така е в разказа „Герой“, в който раненият войник лежи в Нишката болница и си спомня сцените на боя. Възрастничкият отпускар Симеон разказва във влака на своя съсед в купето как е заловил двама немци („Сам го залових“).

Често обаче случката подвежда писателя и той не търси вътрешния проблем, дълбочината на идейно-нравствените конфликти, остава при голотата на фактите, както е в разказа „Знамето“. В строгия диалог на българските войници и усташите не се чувства моралното превъзходство над противника и подбудите той да бъде унижен, като бъде заставен да закачи червено знаме на църковната кула, където се крият наблюдателите на позициите. Декларативно-описателен, разказът оставя впечатлението за разхвърляност на материала, за липсата на идейно-обединителен център.

Иван Мартинов често разчита на външното на самата случка, която пресъздава. Понякога простотата на изложението, съзнателното избягване на всякаква псевдо-епичност и украшателство намират израз в леко романтичния оттенък на творбата, в търсенето на вътрешен контраст между поведението на бойците и средата, в която се намират, или в техните смели постъпки и външния им вид, както е в „Шипковият храст“. Тънката лирична струйка украсява разказа с жива непосредственост и художествена изразителност. Писателят отново пресъздава сражаващи се войници, като неговото внимание е съвсем главно върху тримата земляци Иван, Костадин и Илия. Наред с тях той рисува разцъфтения шипков храст, като прави вътрешна успоредница между душевното състояние на бойците и пролетните изблици на живота. Шипковият храст с нежните си цветове в миговете на затишия събужда вълнуващи чувства в душите на тримата герои. Те са се откъснали от своите другари, навлезли са в територията на противника, смело отбранявайки се и защитавайки заветното късче земя. Тяхната

смелост е предадена от писателя без излишен патос, той рисува Иван, Костадин и Илия непосредствено, ярко, като не вмъква приповдигнатост, а запазва суровия изглед, жестокостта на битката, контрастираща на тяхната селска разнеженост пред шипковия храст. В мига, когато тримата са всъщност победители, ето как ни ги показва Иван Мартинов: „Тримата бойци лежах в прикритието уморени и гладни, с измършавели, брадясали лица и напразно чакаха някакъв знак, за да разберат, че другарите им са наблизко. Само по непрестанното тракане на една картечница от височините пред селото те чувствавах, че не са сами, и знаеха, че няма да бъдат изоставени.“

Описанието е твърде въздействащо именно с тая суровост, с драматичното състояние на героите и тяхната смелост. Двамата загиват, но Костадин се завръща и носейки скръбта по другарите си, той запазва светлото чувство, осветено от приказната хубост на шипковия храст, припомнил на земляците роден край и бащина стряха.

В новелата „Плещникът“ Иван Мартинов също се е опитал да покаже моралния стоицизъм на българина чрез образа на Васко Данкин, който попада в ръцете на немците. Прекалено констативното описание значително снижава художествените качества на творбата. Сцените се редуват една след друга, без да носят ярък идейно-емоционален заряд, перото на писателя се плъзга по повърхността, без да задълбава в сложните душевни преживявания на героя. В случката има известна драматичност, но нейният динамизъм и развитие са съпроводени от органична монотонност, бледост и тривиалност на езика, преднамереност, особено при сцените с разпита на героя.

Иван Мартинов не е майстор на психологическите състояния, на тънките и фини душевни потреси, в които се очертават пълнотата и оригиналността на един характер. Той преди всичко създава отделни скици на войници из всекидневието на фронта или по време на сражение. С едри щрихи очертава масовите сцени, в които с леки зарисовки подсказва за бойния дух на отделния боец, разкрива черти от неговия образ. Писателят най-често ни загатва за героите си, с леки отсенки бележи тяхното своеобразие, и то винаги през преценката за едно сражение — настъпление или отстъпление, — без самостоя-

телно да разкрива отделната войнишка съдба с нейното богато вътрешно своеобразие. На поетиката на автора не е чужда известна описателност и констативност, тя не носи плодовете на една философска и естетическа култура, а се базира на жизнените ситуации, на опита, изведен от личните наблюдения и непосредственото възприемане на бойните сцени.

Верен на търсенето на колективистичния дух на армията, той разработва твърде ярко и отчетливо в своето творчество темата за българо-съветската дружба, а в отделни произведения, каквито са разказите „Братя“, „Значката“, „Недоверие“, разказва и за породилото се приятелство между българи, унгарци, югославяни, които огненият вихър на войната сближава. Но с особена любов Иван Мартинов разказва за братските чувства, които избликват по време на съвместните военни операции. Под обстрела на немските емгета или танкове рамо до рамо се бият българи и руси.

Подпоручик Бакърджиев, успял да отстои на вражия обстрел и вече тежко ранен, се приближава към своите, губейки сетни сили, но ето че срещата със съветски войници спасява неговия живот („До последния дъх“). В разказа „При воденицата“ изпъква образът на сержант Василий Сергеенко, който с кандидат-подофицер Иван Главанаков подготвя съвместното нападение срещу немците. Българските войници сменят съветската част, която продължава напред към Берлин.

В „Кота 1041“ също е пресъздадена вълнуваща сцена на бойно другарство, а в лирически-приповдигнатия разказ „Бойни другари“, като използва и лични спомени, писателят разказва за стария войник Иван Феодорович Голубенко, оставил незабравими спомени и впечатления. В почти всички военни произведения на Иван Мартинов се явяват образи на съветски бойци. Даже когато разказва за своя подтик да напише романа си „Драва“, той изрично отбелязва: „Особено много се вълнувах в ония дни, когато в помощ на нашите отбраняващи се части дойдоха покритите с неувяхваща слава, калени в боя съветски бойци. Там, на брега на Драва, около историческите Драва Соболч, Драва Чехи и Драва Полконя, пред моите очи се роди от димящата кръв на убитите герои бойното другарство между българските бойци и червеноармейците. И тук у мене за пръв път се роди

идеята да напиша роман за техния величествен подвиг и за нечулимата дружба между българския и руския народ...“

Бързият, динамичен ход на събитията, историческият развой на войната, победният поход на Червената армия и забиването на червеното знаме на Райхстага — всичко това дава отражение и върху развитието на литературата като отразител на големите общочовешки проблеми и световни промени. Нашата военна белетристика постепенно потърси по-големите епични форми за отразяване на такива грандиозни преобразования, до които доведе Втората световна война и участието на България в нея. От малките къси разкази до новелата и повестта, до широкото платно на романа пътят не беше кратък, но не беше и дълъг. Литературата, тръгваща по нов път на развитие, бързо узряваше с динамиката на събитията и търсеше по-мощните и обобщаващи художествени жанрове.

През 1949 година Павел Вежинов издаде такива сериозни произведения на военна тема като повестите „Златан“ и „Втора рота“ Преди него през 1946 година Иван Мартинов написа първия роман за Отечествената война под надслов „Драва тече през славянски води“, който в следващото преработено издание на творбата става просто „Драва“

Вече цитирах думите на автора за някои от подбудите да напише това си произведение. Преди това той подчертава пак кое именно определя неговото творческо решение да започне „Драва“: „Аз никога няма да забравя ония мартенски дни и нощи на 1945 г., когато немците нахлуха на широк фронт през Драва и принудиха нашата армия да отстъпи. Колко нови мисли и чувства ме вълнуваха тогава! Аз наблюдавах с трепет разгарящите се боеве, следях комуникетата на главното командване, слушах разказите на ранените и участващите в боя. Тия обикновени и прости хора разказваха съвсем необикновени случки на героизъм и издръжливост и това ме караше да се възхищавам от тях. Те бяха воювали с непозната досега вещина и умение, бяха стояли дни и нощи наред под дъжда на снарядите и мините, бяха виждали да умират край тях най-добрите им другари и бяха разбрали колко много обичат тая малка, единствена думичка „родина“ А срещу тях действително бе изправен

един много по-опитен, модерно въоръжен и превъзхождащ ги противник.“

Писателят и тук остава верен на своя подход и творческо виждане. Той не взема за сюжет момент от войната, в който българската армия е в настъпление, а се спира на твърде трагични мигове, в които обаче героизмът изпъква по-открояващо и силно. В повечето от страниците на романа Мартинов описва тези гигантски сцени на победа и загуба, на отстъпление и висш войнски патриотизъм. Още в разказа му „Отстъплението“ виждаме някои от бъдещите герои на „Драва“, като ефрейтор Гражев, който отива със своето отделение на предна линия и после, под огнестрелния натиск на врага, трябва да отстъпи.

Темата за героизма в произведението е вътрешна, тя контрастира на действителното положение на нещата. Немците напират, минават Драва и отблъскват нашата армия, но дали това е истинско поражение? Ето кое вълнува писателя при отразяването на тия събития. Тук за първи път така ярко и художествено се откроява проблемът за масовия героизъм.

Не навсякъде авторът успява да преодолее стихийността на описанието, за да очертае индивидуализирани и ярки войнишките образи, но масовостта на сражението и силата на бойния дух той е предал силно и вълнуващо. Отделните сцени на проявен героизъм са запомнящи, те въздействуват. Сякаш прозвучава Дебеляновият стих „Среди се малък и велик“. Картините се редуват една след друга сурово, строго, без тънките жилки на хумора или тръпчивия дъх на трагизъм от тежките загуби. В тях има самопожертвователност, себеотрицание и духовен стоицизъм. Тая вродена коравост на българския нрав тук е показана на фона на боя с цялата си сила: Писателят търси нейната художествена осмисленост чрез развитието на бойните операции и промяната в положението на фронта, когато българските и съветските бойци започват контранастъпление. Изразните средства са съобразени с поставената задача, затова изреченията са къси, задъхани, напрегнати. По начало Иван Мартинов не обича претрупаните с епитети изрази, а разчита на внушението на рисуваната картина. В романа „Драва“ действието тече почти с кинематографична бързина, трескаво, неспокойно.

В третата част на произведението по-релефно изпъкват наред с българските войници и образите на червеноармейците — съветския майор Конопницки с неговата настъпателна и прозорлива бойна тактика на умен и вещ стратег. Привличат вниманието сержант Шумихин, боецът Кононенко и особено смелият Артюшка. Свързани с братски чувства, бойците от двете армии задружно успяват да отблъснат врага, да проявят своята смелост и неустрашимост.

Основен момент в романа „Драва“ е въвеждането на интимно-емоционалната колизия чрез пораждащата се любов между ефрейтор Илия Гражев и военната дописничка Вяра. Това внася интимни нотки, свежест и непосредственост в творбата. Чрез вълненията на девойката изпъква и образът на помощник-командира Петров с неговата загриженост и внимание към нея, в които скрито се прокрадва и нежност.

Докато образът на ефрейтора е по-задълбочен и ярък, то своята героиня Вяра писателят не е могъл да извая с нужната дълбочина и душевна отлика, да я типизира с верни и точни черти. Трудно му се е отдало отразяването и на сложните извивки на породилото се любовно чувство, в отделни моменти изживяванията на Гражев и Вяра са поднесени твърде безизразно и декларативно. Обеднени са представите за голямата обич чрез констатации като следната: „В израза на очите му Вяра откри, че през цялото време той бе мислил само за нея.“

Бледен и еднообразен, лишен от проникновеност и силно съдържание е и диалогът в романа, често пъти съвсем лаконичен, на много места общ, без обаяние, която характеризира вътрешния свят на отделните герои. Иван Мартинов не е успял да покаже непосредствено и завладяващо породилите се чувства между двамата влюбени, да разкрие интимната непосредственост на техните преживявания:

„— Илия!

Тя се надигна и седна.

— Прощавай, Вяра, не исках да те събудя — каза той усмихнат за свое оправдание, — Но като те видях такава, не можах да устоя на изкушението да ти се полюбувам.

— Мълчи! — закани му се тя.“

Сцената е твърде неправдоподобна и лишена от емоционален аромат и въздействие.

Фалшиво е и въвеждането на писмото на шемския поручик Вили Валтер, липсва нужната психологическа уплътненост и достоверност, за да изпъкне убедително моралното разложение на хитлеристката армия.

По-характерни са в изображението на автора сцените на войнишкото приятелство и другарство, за мъжествената поривност и решимост. В тях се налагат образите на Динев, който иска да отиде отблизо да хвърли ръчната си граната в позицията на противника, или на картечаря Вучков, който загива, смело отбивайки с неразделната максимка зелените смъртоносни редици на хитлеристите.

В последните страници на романа „Драва“ се чувствува известна уплътненост и художествено осмисляне, подхранвани от дълбочината на изживяванията и обобщаващата сила на художествените изводи. В решаващото изхода сражение загива Гражев, който, сякаш предчувствувайки своята гибел, преди това дава малка омачкана снимка на помощник-командира Петров да я предаде на неговата любима. Макар и с малко пресилен патос, размислите на Петров за загиналия ефрейтор са една интересна и вярна негова характеристика: „У Гражев има нещо изключително и силно. То притегля човека и го държи в плен на онова обаяние, което се излъчва от силните хора... Гражев е герой! Гражев загина като истински боец на поста си!“

Жизнена правда пронизва и момента, когато Вяра се намира сред пресните гробове на загиналите български войници и се спира пред малката могилка на Гражев. В избликналите чувства се долавя дълбоката скръб и просветлящата вяра в извоюваното бъдеще. Писателят, верен на своя изобразителен принцип и творческа позиция, отново подсказва своята голяма тема за отзвук на войната в човешките сърца, ярко доказва, че на фронта хората не са се обезличили, автоматизирали. Загубата прави Вяра по-твърда в живота, тя подсилва оня духовен стоицизъм, който се поражда след тежка загуба и силна мъка: „Тя се пренесе в дните от близкото минало и си го припомни такъв, какъвто го беше видяла още първия път при тяхната среща: все тъй бодър, жизнера-

достен и уверен в себе си, все тъй завладян от голямата си любов към хората. Да, Илия беше истински пламенен борец и герой! Стори ѝ се, че да хленчи е безполезно и недостойно. Реши да бъде твърда и горда, с пълно съзнание за значението на дадената жертва.“

Мотив за запазения оптимизъм през горнилото на войната, за миролюбието и градивното начало на човешката личност писателят разработва и в романа си „Огненото кълбо“ (1968), чрез който се връща години по-късно отново към преживяното на фронта. Но в него схематизмът на образите взема значителен превес, композиционната нестройност на произведението и монотонността на разказа значително намаляват художественото му въздействие.

Замисълът на Иван Мартинов във втория му роман не е лишен от оригиналност — в основата на творбата стоят ретроспективните спомени и размисли на ранения на фронта от минно парче Николай, който е изправен пред операция поради грозящо го ослепяване. Постепенно оживяват картините на фронтната обстановка, изникват тежките мигове на битката. Но именно спомените на Николай писателят не е успял да синтезира художествено и задълбочено, да ги предаде с психологическа отчетливост и драматична сила. Илюстративно са показани породилите се чувства между героя и медицинската сестра Маргарита, диалозите между тях са построени без нужното вътрешно емоционално обогряне и дълбочина.

Избледнели са в съзнанието на автора някогашните свежи впечатления от наблюдаваните сражения, някои от които в романа „Драва“ са отразени с графична изразителност и жизнена динамика. В „Огнено кълбо“ липсват открояващи се силни и интересни образи, с изключение може би само на редник Игнат Петков.

Много от идеите, които писателят иска да прокара, звучат плакатно, без нужната художествена разработка и подплата. Ето част от диалога между Маргарита и Николай в края на произведението:

„— Кой знае! Дано не се мамим в мечтите си... — И тя отвори очи.

— Не, не! — запротестира той с ръце. — Нашата цел е ясна и ние се стремим към социална справедливост. В най-скоро време ще обявим, че започваме да строим

социализма. А какво значи социализъм? Това значи повече материални и духовни блага за нуждите на хората, правилно разпределение на тия блага и работа за всички, човешки отношения и искреност в тях, чистота на нравите и вяра в хората. Изобщо всичко, което се прави, да се прави за хората. . .“

Завършил биология, свързан с нелегалната борба, комунистът Николай отива на фронта като офицер, смело и безстрашно ръководи бойните действия и сам едва не намира смъртта в окопите. Като образ той е твърде обичаен за героите на Иван Мартинов — идва от провинциално градче, произхожда от учителско семейство, в съзнанието му живее споменът за скромната бащина къщичка с градината, в която напролет цъфтят прасковите. В неговото човешко страдание и искрената му обич към медицинската сестра, дарила го с нежност през тежките мигове, прозвучава хуманистичният призив на писателя, чувствуват се антивоенни нотки. Но типичното в характера, индивидуализацията на образа са недостатъчни. Още по-несигурно и бледо авторът рисува героинята на романа.

Въпреки всичко във военната проза на Иван Мартинов остават като ярък художествен документ силните сцени на масовия героизъм, в които се проявява устремът на победния военен дух. Той разказа с любов към войника за трудностите на фронта, за суровата красота на фронтовия бит. Незабравими са и проявите на дружба и приятелството между българските и съветските бойци, закрепени с общата кръв, с гибелта на десетки безименни герои. За голямото интернационално чувство на българина ни говори простотата и нежността на боеца Станоя от разказа „Братя“, който в последните дни на войната, когато вече победата е извоювана, с такава непосредственост и чистота заработва с унгарските селяни като със свои родни братя. В неговия миролюбив жест сякаш прозвучават онези светли, топли чувства, дълбокото възмущение и хуманизмът, които са възлунвали и писателя, когато е създавал своите произведения с военна тематика.

ОБЩЕСТВЕНА ЗНАЧИМОСТ И НАЦИОНАЛНА ГОРДОСТ

Той е от онези творци, при които строгото професионално определение „критик“ стеснява чертите на духовната биография, не отразява вярно и пълно търсенията и богатството на творческите открития. Ефрем Каранфилов никога не е бил изследовател, ограничен в своите занимания, строго подчинен на всекидневните си задължения. В него има своеобразна артистичност, волност на литературните предпочитания, поетичност и страстност на духа, които се проявяват с особен финес в нежните извайвания на творческите профили или при обрисовката на героичните образи. Толкова по-изненадваща е тази негова изява при факта, че той е възпитаван във военно учебно заведение, изпитвал е около себе си стегнатия обръч на военната дисциплина, който без съмнение е оставил белези в леснонаранимата мекота на характера му и чувствителността на въображението.

И въпреки това той носи в себе си вълненията на юношеството, преминало в родния му град Кюстендил (роден е на 27 ноември 1915 г.), откъдето е Владимир Димитров—Майстора. Там е живял и творил Емануил Попдимитров, културните традиции са трайни, свързани са с множество богати търсения и вълнения, затова и

Каранфилов дори по време на офицерската си служба е неотделим от високите прояви на литературния свят. Известно е също, че меките, чувствителни души при съприкосновение с грубата действителност добиват своеобразен стоицизъм и защитен имунитет към всичко, което би им нанесло сътресение, закаляват се и побеждават въпреки своята слабост. Така е и при този автор с не съвсем праволинейна съдба, в която има доста извивки, служебни задължения, мъчителен, скрит творчески процес, който не се затормозява от изискванията на службата, защото дисциплината на духа е не по-малко строга и възискателна.

Само така можем да си обясним, че той е съхранил своята индивидуалност и неповторимост. Ранните му прояви са есета в списанието на проф. Димитър Михалчев „Философски преглед“ през 40-те години, още тогава подсказали наличието на дарба и възможности у младия автор. Но той задълбочено дълги години се е подготвял и за истинската си изява в литературата. Неговият пръв литературно-критически очерк „За свободата“ взел заглавието на едноименния роман на Стефан Дичев, излиза едва през 1955 година.

Сега възторгът на някогашния неукрепнал юноша, успял да публикува в тежкото, авторитетно за времето си философско списание, е заменен от строгата аналитичност и подвижната проникновеност на зрелия творец. Избликът на творческия импулс е твърде осезателен, неудържим, поривист и ето че зад гърба си той вече има над двадесет книги, разнообразни по съдържание и проблеми, но свързани една с друга чрез това неизтощимо вълнение, което обаява всяка негова мисъл, всяко негово слово.

В едно свое интервю твърде лаконично Ефрем Каранфилов ни дава „ключовете“ за своя подход, насочва ни към тайната на своя истински успех при дълбоките и проникновени анализи. „Аз изобщо смятам, че има литература там, където има човешки преживявания, човешки характери. Това е най-трудното — да създаваш и разкриваш същината на човешките характери. В този смисъл жанровото различие не е съществено. Една мемоарна книга може да бъде десетки пъти по-хубава от един роман именно като литература.

Хиляди романи, повести и пр. са забравени, но „историите“ на Плутарх или „характерите“ на Лабрюйер, или „записките“ на Захари Стоянов живеят и вечно ще живеят.“

Облъхват ни тоя страстен хуманизъм и широтата на погледа, които винаги са подчертавали богатството на неговата натура, необременеността от никакви догми и нормативи, сковаващи живеца на художническото горение. Даже удивлява това, как този човек е съумял да запази подвижността и обхвата на своите възгледи, да не служи на никаква догма и да съумява да разчупва сам сивите черупки на еднообразието.

Почувствувал горещия туптеж на мъжките сърца под войнишка униформа в нашата социалистическа армия, с интерес и завидна наблюдателност той навлезе в света на военната проблематика и показа редица нейни образци с тяхната истинска светлина и привлекателност. Към името на Ефрем Каранфилов трудно ще прибавим още едно-две имена на критици, които са изследвали такъв съществен дял на литературата. Освен усилията на един Васил Александров, който редактира „Войнишка библиотека“, като в началото на всяка книжка от нея представя с кратка скица автора, някои от статиите на Веселин Йосифов и Христо Дудевски други изследователи на военната тема в нашата литература няма, бързо се изчерпва списъкът на авторите, които са насочили своя критически поглед към създаденото за нашата армия от смели и самоотвержени бойци.

Но най-ярко и успешно се представя като изследовател на образа на войника в литературата Ефрем Каранфилов, чието истинско начало е оная негова книжка с изразителните лилави корици, подчертаващи сякаш развълнуваното слово на автора, излязла през 1956 г. с показателното заглавие „Войникът в строя и в литературата“

Той обича тая атмосфера на напрегната мъжественост и колективна сила, дълго се вглежда в брадясалите лица на бойците, прониква дълбоко в сложните взаимоотношения, навлиза в грубия войнишки свят, отразен в литературата с големи епични платна или малки проникновени творби, наситени с много лиризъм и топлина. Критикът е увлечен от възрожденския патос на Ва-

зовите песни, където подвигът е възпят с искрено родолюбие и съчувствие, с уважение и подкрепа от народния поет.

Той обича Димчовите песни и затова с такава неповторимост, съзерцателност и нежност разгръща светлите страници на неговата поезия, облъхнати от аромата на „белоцветните вишни“ стоплени от тихата меланхолия на поета или от неговите вопли. Ефрем Каранфилов открива в цикъла „Тиха победа“ истински бисери на военната лирика. Той подчертава колко голямо е значението на тихите войнишки песни за допълването на творческата физиономия на поета, за пълното изграждане на неговия неповторим профил. И не скрива своя възторг от простотата и реалистичността на изобразените картини, изразява дълбоката си привързаност към нежните звуци, отронени от крехките струни на поетовата лира.

Въобще Ефрем Каранфилов е от онези вдъхновени изследователи на литературата, при които личното предпочитание, усетената близост до едно творчество от ранни младини остават непроменени във времето. Не случайно в своето есе „Гвардейският поручик Михаил Юриевич Лермонтов“ подчертава: „Трайността на един възторг, най-променливото и капризно от всички чувства, е белег на истинска обич. Възторгът, особено ранният, бързо уморява, става възискателен, несправедлив. Моят възторг обаче подмладяваше с течението на годините.“ И това се отнася не само за неповторимите трагични изповеди на романтика от Кавказ. Писателят умее да разкрива своите чувства, когато раздипля сложната и фина материя на литературната творба, но не демонстративно-показно и самолюбувашо, не с театрална стъпка и външен унес, а е истинско дълбоко вълнение, в което има рядка прозорливост и увличаща, почти белегистична яснота и пластичност.

Характерите, туптежът на сърцата, неуловими и скрити зад офицерските мундири и грубите войнишки шинели, доловени и разкрити от различните автори, никога не намаляват анализиращата енергия на Ефрем Каранфилов, така обича той да проследява събитията и открояващите се образи. Независимо дали това е в землянките на Йовковите герои или в окопите, където се гърчат болните от холера войници, обрисувани от Людмил Стоя-

нов. Той разгръща опръсканите с кървави петна страници на Владимир Мусаков от неговия боен дневник и по страните му заиграват следите на вълнението от допира до тоя жесток натуралистичен плисък на войната. Открива ценното в „Брегалница“ на Михаил Кремен, със строга линия очертава образите на войниците, сложните взаимоотношения с грубите фелдфебели и командири, разкрива тяхното високо благородство и духовна красота. Но ако искаме да охарактеризираме творческия маниер, с който си служи, може да ни послужат неговите думи, казани за редник Иван Минков Хаджийски, големия психолог и есеист, дълбок изследовател на военната дисциплина, загинал край Подуево по време на Отечествената война. Подчертаното за него от Ефрем Каранфилов с пълна сила се отнася и за самия автор: „Но Иван Хаджийски е интересен не като сух теоретик, а като вдъхновен творец, способен да обагри всяка мисъл със своето трепетно вълнение, да ѝ придаде чара на своята интересна, многообразна и сложна личност.“

Ето кое стои в основата на своеобразната критическа проза, която създава Ефрем Каранфилов — непосредственото живо усещане, културните реакции и рефлексии, но не студени, механични и направени със строгата отчетливост на педантичен ум, а раздвижени, освежени от емоционалността и подвижността на творческото виждане и горене. Защото критикът не изследва само литературни „факти“, той не е сух колекционер на детайли и характерни подробности, на художествени похвати, а темпераментен, интересен събеседник, проникновен тълкувател, творец, който извайва често сам образите на известни личности от казармения строй, като майор Атанас Узунов, майор Коста Паница, юнкер Гоце Делчев, полковник Борис Дрангов, поручик Петко Д. Петков, майор Коста Янков, генерал Владимир Заимов, полковник Васил Демиревски. За много от тях Ефрем Каранфилов пръв написал изважни с вещина профили, вдъхновени есета, изпълнени с отблясъка на подвига и жизнения път, превърнат от времето в пример и символ.

Преди всичко Ефрем Каранфилов изследва характера, проследява неповторимото в личността. Заглавието на една от книгите му най-ярко определя същността на неговото творчество — „Под пагона — човекът“ Ето кое го привлича в бойните делници, зад тежките портали на

казармата. Често той повдига „пресата на военната дисциплина в класовата армия“ за да ни покаже неповторими характери, да разкрие яркостта зад привидната сивота на бойното всекидневие, да отдели непознатите тонове на душевния мир.

Когато разглежда военните произведения на редица автори, него особено го вълнува „чудноватата комбинация офицер и литератор“ и може би защото и той е от това потекло, има рядката дарба да направи съпоставки и паралели, да изведе основните проблеми, както това е в неповторимите му есета за Стендал и Лермонтов, за Куприн и Толстой от чуждите автори или когато пише за нашите писатели в есета като „Подпоручик Стамен Панчев“, „Капитан Йордан Йовков“ „Подпоручик Владимир Мусаков“, „Редник Иван Хаджийски“. Ефрем Каранфилов изпитва вродена ненавист към онези, „които са навикнали да бърникат с каучуковите ръкавици на някаква псевдонаучност в нежната тъкан на поетичната душа“, защото той не си позволява никога да влиза с груби обувки там, където всяко невнимателно движение може да разруши крехкия съсъд на пресъздадените душевни изживявания или очарованието на едно състояние.

Този офицер, който е преживял някои от грубостите на казармата, за които разказва в есето си за Иван Хаджийски, изпитва някакво неизразимо благоговение, когато пресъздава сложния свят на една творба, когато ни разкрива богатствата на военната литература. Той истински умее да цени естетическите стойности и е от онези интелигенти, които в строя понякога са се задушавали от еднообразието и прусашката суровост на дисциплината в старата класова армия. Оттук идват и подсилената чувствителност и полемичната понякога публицистичност, които се прокрадват в отделни негови творби.

Но зад външната делничност, под шрапнелите и в синкавата мъглица на пушечната стрелба той често ни изправя пред героичните прояви на войника. Това е един от най-разработваните проблеми от Ефрем Каранфилов — мълчаливото, тихо раждане на подвига. Сам той подчертава, че „храбростта понякога е добре пресметнат риск и липса на въображение, но героизмът е готовност за саможертва. В героизма се крие творческо начало“. На друго място пък повтаря: „Героизмът

в своята същност е свързан с творчеството, със съзнание и с вяра в идеала.“ Тази убеденост на писателя откриваме, когато той разглежда образа на щабскапитан Михайлов или обрисова генерал Панфилов, когато пише за Вежиновия Златан или за героите на Йордан Йовков.

Но Ефрем Каранфилов не търси казионния героизъм, оня, който се възхвалява в патриотарските речи, в които звучат медните звуци на самоопиянението. В есето си „Поручик Александър Иванович Куприн“ е показал това открито и ясно: „Аз лично обичам Куприновите герои и тяхната храброст: без пози, без патос, без очаквани аплодисменти. Днес е модно съвременните писатели и художници да се възхищават от тореадорите и пикадорите. Предпочитам възхищението на Чехов и Куприн от храбростта на нежните. Винаги съм предпочитал щабскапитан Михайлов пред майор Калугин.“

Малко са тези негови любими образи и герои, върху който да не пада сянката на трагизма, драматична черна лента да не бележи техният път. Светлите тонове и оптимистичността, на героичното зазвучават тихо и неусетно така, както се ражда истинският подвиг, без пръмоли и барабани, без показност и гримаси на самоувереност.

И това не е предпочитание на Ефрем Каранфилов само при изследването на литературата, а и когато той насочи своя поглед към редица не твърде популярни образи от нашето минало, които наред с духовните първенци на нацията заемат достойно място в нейната история.

Като творец него винаги са го привличали силните образи, онези характерни и обаятелни личности, които и в живота, и в литературата са носители на идеите на своето време, изпъкват с романтична извисеност, мъжествена сила и красота. Проследявайки един живот или едно събитие, Ефрем Каранфилов винаги търси тяхната взаимозависимост и свързва героизма на личността със значението на събитието. Затова когато разглеждаме двата тома на неговата забележителна книга „Българи“, не е трудно да открием колко дълбоко са навлезли в обществения живот неговите герои. На раздвижения исторически фон винаги изпква едно дело, остава заветен подвигът на бореца.

Без да пише история и да следва някаква хронологи-

ческа последователност, критикът извайва образите на редица възрожденски дейци преди и след Освобождението в първата част на книгата, а във втората се спира на личности, чието дело е свързано с българския обществено-политически живот след Първата световна война. Но в цялото това пъстро съзвездие от значителни фигури авторът акцентува преди всичко на българското, търси проявите на българското начало, душевност, нрав. Това е и обединителният център, силната и въздействаща основа.

Ефрем Каранфилов не показва изчерпателност във фактите и жизнените прояви, не обгръща с точност и досадни подробности останалите „следи“ от един изминат път. В конкретно-историческия факт той търси чертите на индивидуалната характеристика и от нея отива към художествено-психологическото обобщаване, домогва се до по-трайни истини за българина. Авторът ни разказва за такива наши национални водачи като Паисий и Раковски, Левски, Иван Вазов и др. Търси типичното, подчертава силата на българския дух в делото на Георги Димитров, Александър Стамболийски, Коста Янков, на поети, погинали в черния въртоп на септемврийските кланета като Христо Ясенев и Гео Милев и др. И с не по-малка вдъхновеност и прочувствие рисува такива пълнокръвни характери и личности като военните — майор Паница, полковник Дрангов, Димитър Петков, Георги Шейтанов. Не случайно поместените есета са едни от най-ярките в „Българи“

В разнообразния исторически материал, който писателят пресява, има многобройни необработени богатства. Но него го интересуват предимно онези, в които героико-романтичното начало на българския характер се е проявило най-бляскаво и вдъхновяващо. Ефрем Каранфилов твърде много набляга на моралната стойност на подвига и се проявява като задълбочен психолог-тълкувател. Зад отделния жест, зад ситуацията и проявите на отделния герой неговата проникновеност се докосва до неподозирани духовни пориви и физически стоицизъм. В много отношения казаното от писателя за Раковски „С младежка самонадеяност този романтик промиваше планини от българска руда, за да открие късчета злато. И ги откри!“ важи и за него самия.

Много често тонът на Каранфилов е възторжено-на-

прегнат, обагрен и раздвижен от емоционална импулсивност, изпълнен с обич и нескривано преклонение. Той прави оригинални съпоставки и литературно-критически анализи в етюда „Захари Стоянов между Бенковски и Волон“, с майсторство разкрива жизнената стойност на литературни творби (романа „Роби“ на Антон Страшимиров) и герои (солунските атентатори), посвещава вълнуващи редове на Георги Кирков, Георги Шейтанов, Коста Янков. Публицистична страст и будна гражданска откровеност намираме в есето за Гео Милев, за поетите и техните убийци — фашистите.

Една от най-големите сполуки на писателя е умелото съчетаване на критическия анализ с психологическото изследване на характера, тясната връзка, която е търсена между отделния герой и националната съдба. Оттук идва и силният обществен резонанс, намирането на патриотичен отзвук. Сериозната проблематика на „Българи“, докосването до важни черти на българския характер, приближава книгата до такива произведения като известните изследвания на Иван Хаджийски, „Строители на съвременна България“ на Симеон Радев, „Върхове“ и „Празници“ на Константин Константинов. Не са много книгите в нашата литература, в които така вълнуващо и интересно да са разгледани образи, останали завинаги в народното съзнание.

Преди всичко Ефрем Каранфилов е успял да намери открояващо силното, оригиналното в безсмъртието на своите герои. Показва темата за дълга, за обичта и верността към отечеството с помощта на задълбоченото и майсторско интерпретиране на историческия момент и върховната проява на личността. Високата задача, която писателят си е поставил, е изпълнена със завидна култура, художествена яркост и естествено проникновено вълнение. Той владее тайната на словото като роден белетрист, макар че не се поддава на излишна белетристична импровизация, а последователно и неотклонимо, с творческа задъханост следва поставената си цел. Преди всичко той анализира, търси корените на българския дух, на тая изконна твърдост, която устоява в годините на мъченичество и блясва в мига на върховен революционен подем или в мрачината на погрома. Затова подкупващата простота, с която разказва Ефрем Каранфилов, не допуска излишна приповдигнатост на тона. Ве-

рен е на своя творчески императив „Истинската творческа смелост е в това — да се решиш да пишеш обикновено, без никакви украшения.“

И това е основно изискване при Ефрем Каранфилов, когато се доближава до героизма в есетата „Герои и характери“, в книги като „Под пагона — човекът“, „В служба на родината“ и др. Не е трудно да забележим, че той не подбира най-ярките образи, недостижимите смелчаци, величавите личности, които разпалват повече въображението, дават храна на мисълта и вълнението. При Лев Толстой го привлича щабскапитан Михайлов — страхливецът, — спира се на обикновения руски войник Соколов в новелата на Шолохов, на Йовковия Стоил или на двамата вестово̀и, пресъздадени от патриархалното, меко и понякога наивно, склонно към честа идеализация перо на Влайков, и от остро, напрегнато, достигащо до саркастични резки перо на Стаматов. Но писателят знае и със сентенционна дълбочина обобщава, че „в овладяната духовна сила винаги има по-голяма мощ, отколкото в развилнялата се стихия“ И той никога не изневерява на това си правило, не се поддава на изкушението да въведе бляскавия подвиг в произведенията, а често се отклонява по заслонените пътеки на историята, там, където образите не винаги сияят ослепително, но всякога са чисти, изваяни, свършени и непроменими в бързотека на времето.

Не случайно подчертах и тая овладяност на мисълта при Ефрем Каранфилов, точното и синтезирано обобщение, тежката, зряла фраза. Той е от малкото наши писатели, които имат склонност към афоризми, към сентенции и кратки лаконични изрази, които стават „крилати“ Той даже доразви и утвърди стегнатия жанр на есето — тая изключително трудна форма на творческа изява, която има своите първообразци при такива автори като френските моралисти-философи и класици Монтен, Жан-Жак Русо, Лабрюйер, Волтер и особено Ларошфуко. Безспорно, авторът на книгата „Минало и съвременност“ се е учил от тях. Преди него и друг френски възпитаник показва същото умение и точност — поетът Атанас Далчев в своите „Фрагменти“ Подобна склонност забелязваме и при Илия Волен, Камен Калчев, Ламар и др., макар при тях мисълта по-често да е склонна към разливане.

Твърде късно сентенцията, афоризмът се проявяват така ярко и отчетливо, жанрово обособено в българската литература, но и с истинска зрелост и национална красота, което също не е без значение.

Ефрем Каранфилов е автор на повече от двадесет книги. Многопосочни и разнообразни са неговите търсения, но той не измени на своето ранно предпочитание да изследва характерите и нравите в условията на армейския живот. Като офицер дълго и старателно е попълвал своите впечатления, многократно е синтезирал това, което е наблюдавал, и ето той, интелегентът в униформа, „отвътре“ показва многогодието на човешки характери в казармения строй, в живота и в литературата. Затова когато разгърнем неговите книги, няма да почувствуваме канонадния грохот на оръдията, нито ще долитне до нас ехото на атакуващото войнишко „ура“, но ще ни плени нещо много важно и съществено — простотата на войнишките взаимоотношения, увеличащата сила на формация се характер, който, запазвайки своята индивидуалност и неповторимост, знае кога да се изяви истински, победно, вдъхновяващо.

СВДЪХНОВЕНИЕ ОТ ВОЙНИШКАТА ДУША

Години вече в нашата литература срещаме едно малко екзотично, непривично име, което някак си трудно се схожда по звучене с имената на останалите наши писатели — Иван Аржентински. Колко, по-български са псевдонимите като Воденичарски, Струмски, Харманджиев пред името на този автор с офицерска униформа. Но то ни подсказва сякаш частица от темперамента на далечната латиноамериканска страна, загатва ни за една романтична натура, за нейната неуморимост и активна поривност. Както цялото творчество на писателя, името му засвидетелствува един разнолик творчески и жизнен път, изпъстрен с много перипетии, неочаквани ситуации, бродения по далечни земи, откривателства и запознанства с нови хора, драматични сблъсъци, неспокойни преживявания.

Редица сложни стечения на обстоятелствата, множество акции и непримиримот обаяние участват на този творец. Зад четиридесетгодишната си дейност Иван Аржентински има безбройни преживелици, значителни идейно-художествени търсения, революционни пориви и смели, решителни действия.

В своята задълбочена портретна студия за Антоан

Страшимиров — литературният критик Минко Николов писа, че наред с многобройните си романи този виден български писател е автор и на един друг, ненаписан, но изключително интересен и богат роман — собствения си живот. В литературата ни не са много такива творци, чийто живот да е така превратен, интересен, пъстър, неизчерпаем. И Иван Аржентински, без да правим някаква съпоставка със Страшимиров, също принадлежи към категорията автори, чиято поредица започва с личности като известния автор на „Хоро“, те са сякаш от едно потекло. В много отношения бихме могли да кажем все в тая връзка, че животът на комуниста Иван Аржентински е по-богат и пълнокръвен от произведенията на писателя Аржентински. Но нека тръгнем по твърде извилистата линия на тоя жизнен път, който ни отвежда в далечни континенти и примамливи страни, преброява океани и морета, понякога граничи с авантюристичната смелост и волност, но има своя вътрешна настройка, идейна определеност и яснота.

Той се е родил в плодородното село Гагово, окръг Търговишки, на 12 август 1910 г. Тук пейзажът привлича с разнообразието на форми и линии, подсеща за близостта на дълбоките хлебородни бразди по широката лудогорска земя, която ражда едрокласо жито, от което става дебел, пухкав и дъхав хляб. От тая лирично-земна мекота на родния край на писателя сякаш струи атмосферата на Йовковата проза, романтичното ширине, където бродят пеещите каруци на славния тънкорък майстор Сали Яшар. Но широтата на пейзажа нашепва и за вътрешното непокорство в душите на хората, които се раждат в тия хълмисти равнини, в тоя безкрай, стоплен от златния загар на нивята.

Основното си образование Иван Аржентински получава в родното си село, а гимназиалното — в гр. Попово. Още от училищната скамейка той изпитва благотворното въздействие на своите учители-комунисти, трима от които загиват през кървавата драма на Септември 1923. Още от първите си крачки на революционер младежът ще трябва да изпита трудностите на борбата и може би затова той е така последователен, неотстъпчив, верен на делото през следващите години. На един митинг в село Опака Иван Аржентински е прегазен от конната полиция и трябва да лежи цял месец в болница.

Участвува активно в гимназиалните нелегални марксистко-ленински кръжоци, чете твърде популярните сред прогресивните младежи книги „Майка“ и „Коновалов“ на Максим Горки, „Хоро“ на Антон Страшимиров, вдъхновените песни на Христо Смирненски и други революционни поети и писатели. Такъв е въздухът, зареден с динамита на времето, който диша израстващият млад революционер: В него той долавя някакви неподозирани дотогава аромати и трепети, чувства се свойски сред младите ремсисти от своя край, привлича го голямото, необикновеното, което съпровожда мечтите на всеки, който е решил да се посвети на борбата. Тук се проявява отрано и неговият жив, общителен характер, игрив и необуздан, темпераментно-подвижен, неспокоен, поривист.

Гимназия завършва през 1929 г. И този непримирим дух, вече кален в трудности и премеждия, не признава никаква задръжка. Бойката енергия и неспокойствието го подтиква да предприеме едно дълго пътуване, което оставя съдбоносен отпечатък върху цялостното негово развитие и ни обяснява странностите на неговото не българско име. С големи трудности, лишения и премеждия Иван Аржентински заминава за Южна Америка, привличала винаги погледите на завоеватели, любители на приключения и авантюристи. Това е страната, която е дала пейзажи и е послужила за фон на толкова романтични преживявания. Колко творци не са устояли на изкушението да пренесат бурните страсти на своите герои сред индианските племена и високите планини на този загадъчен и пленяващ въображението континент. В Аржентина пристига и поривистият младеж от Гагово, включва се в революционното движение и става член на комунистическата партия (1930).

По онова време Аржентина е страната, която приема преселници от стария свят, нейният бурен икономически растеж и разкриването на неподозирани богатства разпалват по-буйно желанието за лесна плячка и забогатяване. Показателно е това, което разказва големият писател от Латинска Америка и лауреат на Нобелова награда Алехо Карпентер: „През годините на моето детство в Куба писателите имаха само два пътя: или да отидат на поклонение при мадридските издатели, които все пак се съгласяваха да печатат кубински автори (моя-

та първа книга между другото излезе през 1933 г. в Мадрид), или да търсят щастието си в Аржентина.“ Страната на страстните томителни танга, на тъмнокоси жени и смели мъже, които добре познават ловкостта и си служат отлично с камата, привлича и някои българи. Освен Иван Аржентински тук идват и други, търсещи работа бедняци, сред които по-късно ще се открият Борис Шивачев, Матвей Вълев, Тодор Костов.

В този пъстър въртоп, сред борба за хляб и равноправие наред с организационните си прояви Иван Аржентински продължава и литературните си опити. В тежки мигове с ненамаляващ ентузиазъм и работоспособност той редактира полулегалния орган на Съюза на петролните работници вестник „Обреро петролеро“, където публикува публицистични материали и фейлетони. Годиши по-късно писателят написа интересната си книга „Далечна Патагония“, в която възпроизвежда редица моменти от своя живот в Аржентина и остави частица от своя скитнически устрем и романтика в домашната атмосфера на българската литература.

Темата за Южна Америка има своите предшественици, подсилили екзотичната краска на литературния свят. Борис Шивачев още през 30-те години публикува във вестник „Литературен глас“ на Митов своите незабравими „Писма от Южна Америка“, които после издава и в отделна книга. Това са свежи жизнени късове, написани с майсторство и проникновение, и още на времето си предизвикват интерес и симпатия, привличат читателите. Матвей Вълев написа „Прах след стадата“, като в разказите си показва нравите в южните плантации и чифлици. Оригиналеност и дълбочина има и в Светослав Минковите наблюдения от „Другата Америка“ Афинитетът на този писател към тази тема е подчертан и в неговия редакторски жест. При едно четене в Плевен той се запознава с офицера Аржентински, взема от него ръкописа на „Далечна Патагония“ и става редактор на книгата.

Творбата на Тодор Костов „По света за хляб“ още със заглавието си показва истинския смисъл за пораждането на това мъчително скиталчество на хиляди километри от родината.

Новото, което носи книгата на Иван Аржентински в

българската тема за Южна Америка, е нейното и де й н о съдържание. Тя ни разкрива революционните борби на континента, участието на българи в разрастващия се революционен процес, който продължава и до днес и ярко изпъква в извоюваната свобода на кубинския народ, в трагичната съдба на Ернесто Че Гевара... Неговата „южноамериканска проза“, ако можем да наречем така „Далечна Патагония“, е документална, експресивна, борческа. Тя ни предава нажежената атмосфера на пролетарските битки, завладява ни с образите на Лоренсита, Хосе Диас и др. Композиционно нестройна, в нея материалът е нахвърлян на едри късове, недостатъчно обработени, но свежи и силни. Книгата привлича с основното настроение в нея, с революционната романтика, която, ако би била споена по-проникновено и художествено убедително с основните образи, може би щеше да изпъкне по-осезателно и уплътнено. Но и така „Далечна Патагония“ звучи не само като един отзвук от младостта на автора, а и като произведение, в което се разкриват борческите тенденции на времето, узряването на пролетариата за борба с капитала.

През 1934 г. Иван Аржентински се завръща в родната и печата фейлетони в „Младежки преглед“ с псевдоним Иван Босяков, който сякаш подсказва, че принадлежи към „южноамериканската“ група писатели в българската литература. Известно е, че и Матвей Вълев публикува своите сатирични произведения под името Матвей Босяка. Заминалите някога с надежда да спечелят са се завърнали в родния край в същото тежко материално положение. Тези български „аргонавти“ не донасят златното руно от Колхида, както и останалите техни събратя по съдба. Бързо са се спускали балоните на юношеските мечти, времето на живота е отнело като че ли част от въздушните блянове, но затова пък погледът е станал по-трезв, ясен, борчески.

Трудно е да обхванем всичките зигзаги на този жизнен път, много скокливи са неговите перипетии, разнообразни и неспокойни, трескави, облъхнати от парливия пламък на комунистическата борба. Оттук идва и това вътрешно неспокойствие в творчеството на писателя Иван Аржентински. Съдбата му предлага много изпитания, сблъсъци и героически сътресения. Ето къде са корените на тоя вкус за изобразяване на героичното в не-

говата активна проява, устремност и сила. То го привлича с мъжествената си извисеност, с красотата на подвига, с всеотдайността на делото.

Но той изследва хората, които в решителни мигове умеят да надвият врага, да победят, да запазят чистотата на своята личност. Иван Аржентински избягва външната показност, героичните пози, ефектната смелост. Той търси вътрешните подбуди, пресъздава преживяванията, определени от ясна идейна позиция. Като творец гражданин писателят показва истинска вяръност към идеалите на революцията.

Духовно свързан със своите герои, сам участник в съпротивата, дългогодишен партиен деец, Иван Аржентински е запазил живо и неспокойно своето обществено съзнание. Него го привлича светът на борбата, на продължаващата революция и в пътеписната си книга „Зелената перла“ възсъздаде трепетните си преживявания на горящия остров на свободата — Куба. Той разказва за всекидневието на кубинската революция с истинско вълнение и съпричастност. Отново е на познатия, свързан така ярко с младостта му бунтовен континент и отново го обгаря горещият дъх на борбата, на човешката решимост за свобода и правда.

Затова и така подчертано е борческото начало в прозата на Иван Аржентински. Той художествено защитава вътрешното горене, верността към делото на революцията, неотслабващата жизненост и сила. Ако надникнем в света на неговите герои, не можем да не почувствуваме тяхната непрекъсната напрегнатост, пламенност, решимост да преодоляват изникващите по пътя им прегради.

В един от първите си по-мощабни художествени опити — романа „Орловски“ — Иван Аржентински наред с доста богатата събитийност се стреми да покаже сложността на героичния характер, търси идейно-нравствените подбуди, очертава отделни образи с рязкост, динамичност. Тези образи са неотклонно свързани с епичния ход на времето, участници са в големите граждански и обществени събития и затова конфликтите са показани на широк социално-идеен план. Революционният устрем внася редица промени в душевността, изменя нейната насоченост и търсения. Иван Аржентински никога не изменя на дълбокото си вътрешно творческо

предпочитание към големите обществени теми, които винаги дават плод на неговото въображение, вълнуват го и го вдъхновяват.

Сам активен участник в революционните битки, писателят-комунист ги изобразява с тяхната величавост и пламенност, с вярата и мащабността на епохата. Затова неговият роман „Орловски“ е многопланов, наситен с много образи и събития, обогатен от героиката и динамиката на големия исторически прелом.

Верен на своя подход да търси навсякъде силното проявление на личността, писателят е показал и стремеж наред с очертаването контурите на времето да даде вярна представа за участниците в борбата, да изобрази живота в казармата и промените, които настъпват в нея още със започването на Отечествената война. Така той съумява да съсредоточи творческия си обектив върху онези моменти, които са му най-близки и познати и които имат значение за литературата.

В романа съжителствуват картини от партизанското всекидневие, разкрива се дейността на прославения командир Андрей Орловски, но паралелно с това авторът ни гъвежда в лъжепатриотичната атмосфера на царската казарма, успява да се добере до истинския облик на продажното фашизирано офицерство и да разкрие пълния крах на манията за величие у него. Крушението на лъжливите идеали на старата армия е един от основните идейно-художествени мотиви в произведението.

Писателят търси индивидуалната характеристика на героите си чрез тяхната пряка изява. Случката твърде често е организиращ елемент на повествованието, затова се получава известна фрагментарност. От това се подсилва и впечатлението за известен схематизъм на повечето от образите, а и психологическата утежненост е чужда на автора. Сложни размишления и анализи почти не намират място в романа „Орловски“, както и в повечето от останалите произведения на Иван Аржентински. Неговите герои не „философствуват“, не се отдават на мечтания и не изпитват никакво желание да водят тежки, мъчителни разговори. На тяхната природа е присъща темпераментността, те са хора на действието. Носител на авторската идея за безстрашието и героизма е именно главният герой.

Преминал след провал през преизподнята на мъче-

нията, истински комунист-патриот, Орловски с риск на живота си успява да надхитри врага, да поеме по партизанските пътеки смелата и героична борба за свободата. Благодарение на своя командирски такт той води партизанския отряд от Подгорово, участва в смели акции, активизира и повдига духа на своите съмишленици. Във взаимоотношенията си е чист и откровен, непримирим, действен и настъпателен. Героичните му прояви оставят незаличими следи в съзнанието на хората. И като помощник-командир на фронта той е винаги в челните редици, проникнат от върховна вяра и патриотизъм.

Но когато внимателно се вгледаме в творческия подход на Иван Аржентински, не може да не открием, че наред с темата за смелостта и всеотдайността той разработва проблема и за страха, за стъписването, за първите признаци на уплаха, които се проявяват и при най-безстрашните, когато животът е на косъм, когато смъртта дебне. Писателят съвсем умело е търсил тая съпоставка и в значителна степен е успял. Неговата психологическа прозорливост по този начин е успяла да направи много от героите чужди на щампата, на плоския героизъм и така да ги доближи до нас, да ни ги покаже с нежната обаятелност и човешки вълнения.

Страхът се прокрадва неочаквано, неговите признаци, макар и най-леко, се усещат и в хора твърди и челични. Потръпва сърцето, което е готово да се жертвува, жалка уплаха и треперене за собствената кожа обхваща и такива мародери като майор Досев, капитан Филчев, подполковник Бочев и др.

Интересна е нравствената съпоставка, която прави писателят, когато говори за страха на героя комунист и на неговите врагове — фашистите. Така той очертава по-силно образите от „двата лагера“, домогва се до интересни обобщения. Преданите синове на народа, тръгнали на бой с врага, писателят не идеализира. Той търси техните човешки черти. Когато описва доктор Лакомчев, наред с изтъкването на неговите качества Аржентински посочва и бързото стъписване на героя, склонността му към удобства. Настъпателността и решимостта на Андрей често карат добродушния доктор, който го е спасил от лапите на врага, да отстъпва и да изпълнява неговите сурови заповеди. Интересен психологически мо-

мент е уловил писателят, когато описва разговора между двамата в къщата на ятачката баба Мика. Отново на преден план е решимостта на Орловски, който застава да стъписалия се от предстоящите трудности и опасности Лакомчев и като другар, и като командир. „— От този момент ние двамата представляваме партизански отряд! — прозвуча чужд глас, неумолим и властен. — Аз ставам командир! Нарещдам, събирай багажа си и тръгвай напреде ми!... Иначе ще се видя принуден да постъпя с тебе така, както се постъпва с дезертър!“

Сцената е лаконична, но изразителна. Побеждава силният, но страхът остава. При честния, искрен човек тази слабост е непосредствена реакция, тя се проявява естествено, но чрез силата на вярата и предаността към делото се елиминира, остава на заден план. У врага страхът е навсякъде. Кръвожадният Досев съчетава в себе си подлост и страх, морално падение и низост. Неговите подчинени го наричат Пантерата, защото той е смел, нагъл и безотговорен с беззащитните. Пред истински смелия Орловски той е жалък страхливец, малодушен и лишен от всякакъв жест на героизъм и себеотрицание.

Страхът поражда и предателството, което извършва Пламен Огнев. Той като характер стои в основата на една заплетена, мрачна история, предизвиква отвращение. Страхът го довежда до безотговорността, до бързото и най-леко отстъпление, до безверието.

За капитан Филчев — Кокон е твърде лесно да подхвърли бомбата, която избухва в ръцете на беззащитното дете, но студената пот оросява челото му, сковавашата спазма на страха и ужаса преминава през цялото му тяло, когато зърва фигурата на помощник-командира Орловски. Страхът, подтикнал го към престъпление, покъсно си отмъщава на себевлюбения, лишен от достойнство капитан.

Страхът подтиква ятака от село Осиново бай Даньо Льолята да накара партизаните, които той е приютил, да напуснат къщата му. Във всяка дребна страст, в треперенето на собственика откриваме пипалата на бързата уплаха, на пресметливостта и затова писателят осъжда еснафските вълнения. Той ни показва как лесно може да се разруши създаденият авторитет, когато човек измени на делото си, когато се откаже от това, което е постигнал.

Смъртно раненият на фронта веселяк Влади в последния си разговор с Орловски успява да надрасне себе си, с чисти очи и сърце да посрещне смъртта. Успял да се пребори в последния си миг с вечно преследващата го уплаха, той се нарежда между тези, които не-изменят на своя дълг, умират с чиста съвест. Неговата последна изповед е пронизана от самоирония, но и от смелост и морална чистота:

„— Хайдеей... — подсвирна Андрей, — с философия ще оправдаваме страха...“

— Какво ще го оправдавам, аз го мразя! Страхът е най-големият враг на човека. Заради него аз не можах и партизанин да стана. Да, да, не се смей! ... Ти си арабия, на тебе мога да го кажа. Знаеш ли колко много ми се е искало да стана герой и все той ми пречи. Умирам за подвиг... , тъй, за нещо славно... Понякога се виждам като Левски... , като Ботев... Понякога съм Чапай на България, летя на кон, размахвам сабята и сума гадове посичам... То, проклетото тяло, проваля всичко!“

Особено ярко е очертал Иван Аржентински лутанията на царското офицерство. В това отношение характерен е образът на подпоручик Николай Лазаров. В краха на един строй загиват и лъжливите идеали, с които е възпитано цяло едно поколение защитници на родината. Мисълта за отечеството ръководи младия офицер и той е готов да се съпротивява докрай, но неговите кумири за „Велика България“, издигнати от фашистите и техните идеолози, се рушат постепенно, но сигурно. Идееният прелом настъпва бавно, с трагична оцветеност, Лазаров загива в ръцете на врага и едва със смъртта си достига до истинския патриотизъм.

Образът на подпоручик Лазаров е истинско откритие на писателя. Чрез него той се е докоснал до една много интересна тема, която е почти неразработена в нашата литература. „Превъзпитанието“ на младия офицер, острият душевен катарзис, който настъпва, рухването на лъжливи мечти и идеали и търсенето на нова опора в развихрения свят — това е твърде характерно за онзи момент, когато България се прощаваше със своето тежко минало и тръгваше по нов път, към желаното бъдеще. И именно ролята на армията в този период е очертана вярно от писателя. Той е направил художествена успоредица между големите промени в страната и в самата

нея като държавна институция с твърде важно значение за бъдещите социално-икономически преобразования, като защитник на завоеванията на народа.

Като цяло романът „Орловски“ с проблемите, които третира, е важен момент в развитието на Иван Аржентински. За пръв път той така мащабно поставя големите проблеми от живота на армията, разработва темата за героизма и страха, опитва се да изобрази интересни характери, да изведе своите творчески цели до търсенията на сериозната литература.

В произведението обаче определено се чувствува още несигурната ръка на твореца, когато разгръща повествованието върху такава голяма многопланова основа. Суровият материал е нахвърлян на едри късове, жизнените наблюдения не са овладени художествено силно, стихийността надделява за сметка на детайлното, задълбочено, пластично изображение. В индивидуализацията на героите се долавя известно еднообразие, много често в поведението им се чувствува авторовата „намеса“ типизацията не всякога е направена с изискваната художественост и проникновение. Сложни драматични преживявания и вътрешни промени Иван Аржентински предава твърде опростено, плакатно. Ето как изкуствено е показал писателят промяната, която се извършва в душата на доктор Лакомчев: „От тия думи тръпки ползиха по гърба на Лакомчев. Сякаш за миг-два Андрей извиси кралимарковски ръст пред него: твърд като стомана и неотстъпчив, готов да смаже всички, които не се покоряват на волята му. Някакво вътрешно чувство му подсказа, че тоя път гмуркането с главата напред във водовъртежа на откритата борба е нещо неизбежно и съдбовно.“

В пресъздаването на вътрешния свят на героите, на техните мисли и чувства авторът на „Орловски“ допуска и известен примитивизъм, не успява ярко и силно да покаже съкровейните вълнения, тънките душевни нюанси. Показателно е в това отношение описанието на влюбения Орловски, почувствувал грабващата сила на обичта. „Ръцете на Андрей се разтрепераха. Дишането му зачести. Той притисна писмата до сърцето си. После ги целуна и на устните си усети същата парлива сладост, която пламна по тях след първата целувка. Някаква власт-

на сила го сграби в невидимите си лапи, скова волята му и го повлече към палатката на Дичка.“

На Иван Аржентински не му достига умение да улови диалектиката на преживяванията и в контекста на отделното психологическо състояние се задоволява само с външно описание и най-често с констативност, без да потърси идейно-емоционална осмисленост. Човешките реакции в романа понякога са доведени до границата на свръхнапрежението и динамиката, като често писателят се повтаря. Например: „Дичка се задъха, сякаш в тоя момент отново преживяваше ония тежки минути. Бело-снежната кожа на лицето ѝ се изприщи от вътрешно напрежение, като че ли бе жулена с коприва. Очите ѝ излъчваха мълнии.“ А ето как описва Аржентински в минути на вълнение друг от своите герои: „Лицето на Пантерата се смали и сбърчи като печена круша; то по-скоро заприлича на скалп, отколкото на лице на жив човек. Погледът му помътня и очите загубиха цвета си, но няколко мига след това те отново засвяткаха, като че излъчваха мълнии.“ Освен повторението в откъсите изпъква и известна пресиленост, липса на пластична изразителност при изобразяването на двата образа и техните състояния.

Твърде огрубен, а понякога сух и безизразен е и езикът на писателя. Това проличава особено в диалога. Фразеологията прогонва искреността. Въпреки че чрез речта Иван Аржентински понякога иска да покаже облика на своите герои, да ги внуши редица мисли и идеи, той не всякога успява. Даже и когато даден образ се разкрива в окарикатурен вид, когато писателят иска да подскаже малокултурното и духовната бедност, все пак е нужна мярка, повече внимание върху репликите. Малко постига авторът чрез речевни характеристики като следната: „Млък! — рипна Орловски и се хвана за сабята. — Затваряй си плювалника, че видиш ли я тази кривата! Само на подпоручици ще ми станеш! Застани мирно!“

В романа „Орловски“ често пъти авторът въвежда и цитати от творби на Вапцаров, Ботев, Горки и разсъждения върху тях. Те остават обаче откъснати от тъканта на произведението, внасят известна литературна приповдигнатост и книжност. Иван Аржентински не е съумял органично да намери търсения смисъл, да покаже стойността на дадена мисъл, изразена в нейното въздей-

ствие и привлекателност. А още по-фалшиво звучат те в устата на някои от неговите герои. Трудно може да приемем за правдоподобни следните думи на бай Драган: „И в „Интернационала“ е казано: „Бой последен е този, дружно всички да вървим!“ — добави мъдро той. — В последния бой всички дружно! Това е то!“

Много изкуствени и не твърде удачни са и някои от имоната на героите в романа „Орловски“ В подобно произведение не са твърде удачни шаржираните названия. Редица образи страдат от схематизъм, особено блед и тезисен е образът на Пламен Огнев. Историята с неговото предателство е разкрита твърде илюстративно.

Произведението си Иван Аржентински създава в един период, когато много от култовските шампи определят художествените изисквания и затова в „Орловски“, въпреки правилно поставените проблеми и обилния жизнен материал, силно се прокрадват празната фразеология, плакатната показност на идеите, съчинителството. Макар че писателят е направил опит да покаже своя главен герой комунист с редица грешки и слабости, все пак ние не можем да се освободим от чувството за неговата всесилност.

Впрочем, тая праволинейност на образа и бързият обрат на нещата, където се появи Орловски, са останали даже и в преработения вариант на повестта „Сърцето на командира“, излязъл под ново име — „Откраднатият ден“. Явно писателят трудно се освобождава от готовите калъпи, от шампата и познатата схема. И в „Откраднатия ден“ действията на командира Николай Ясиков понякога бързо „оправят“ нещата, променят техния ход, а неговите решения и действия имат всеобемаша сила.

Иван Аржентински обича да се връща към предишните си произведения, да ги променя и прекроява, да ги преработва и обновява. Години по-късно той създаде пиесата „Среща с гнева на хората“ въз основа на романа „Орловски“ Той е автор и на множество други драматургични произведения, повечето едноактни, но в значителна степен те са само едно допълнение към творческата му биография, без да имат някаква естетико-художествена стойност. Страдат от сериозни художествени недостатъци и сега не бъдат почти никакъв интерес. Но в последната драматургична творба на Аржентински действието е съгъстено, главните герои Орловски и Лазаров

са уплътнени като характери, проблемите се открояват по-отчетливо, макар че са останали някои значителни езикови недостатъци в диалога. Но в сравнение с романа в „Среща с гнева на хората“ липсват онези ненужни описания, странични сцени и ходове, изкуствени ситуации и образи. Авторът е срещнал двамата герои, показвайки силата на идеите, на които служи комунистът Андрей Орловски, и драмата на младия офицер Николай Лазаров, посрещаш смъртта с ясното съзнание за изпълнен дълг пред отечеството.

Лейтенантът се ориентира след дълги промисли, след дълбоки сътресения и лутания открива истинския път към дълга и вярната служба на родината. Неговата млада душа е остро наранена, тя кърви, разкъсвана от противоречия и обреченост. Но Николай Лазаров успява, макар и с най-висока цена, да се домогне до висотата на истинския идеал и да защити правотата на своето мислене. В това е яркото, актуалното звучене на пиесата.

Аржентински се е стремил да избегне тезисното поднасяне на героичната тема, на неповторимата тема за истинската любов към отечеството. Той я е потърсил в сложните пластове на човешката душа, в драматизма на една личност, която се изгражда в грохотния бързотек на събитията, сред избухванията на снарядите и картечните откоси на фронта. Смъртта поражда Лазаров тъкмо когато е достигнал до озаряващата го истина и в това се крие трагичната величавост на образа, чист с младежката си поривност и искреност.

Но ако Лазаров е привлекателен като образ с трагичната си участ и бавното узряване за патриотичния жест, помощник-командирът Андрей Орловски ни привлича с високите си морално-бойни качества. Това е офицер, невъзпитаван в боен дух при специалната подготовка, която дават военните училища, а която се получава от личен опит, сред партизанската борба и нейната богата героична практика. Той е изграден командир, разбира своите подчинени, навлязъл в проблемите на времето, изпълнява достойно военната си служба и задълженията, поети в отговорния момент пред партията за продължаване на борбата с хитлеристите до пълна победа.

Между Орловски и подполковник Николай Ясников от романа „Откраднатият ден“ излязъл през 1970 г.,

има нещо сходно, близко. Наистина командирът на полка действа вече в мирновременна обстановка, но той среща не по-малко трудности, отколкото е имало на фронта. Трябва да преодолее редица пречки, да се сблъска с войниците си, да почувствува тяхната колективна сила и убедително да ги поведе по верен път. Проблемът за близостта, вярата и разбирането на командира с неговите подчинени е твърде важен и значим. Аржентински го разработва с разбиране и умение.

Многото лични наблюдения, преживяното в строя и тук дават значителен отпечатък. Командирът Николай Ясников е богат на преживявания образ, в него има повече правилно уловени търсения, не е така обеднен откъм лични преживявания като Орловски, макар че понякога писателят прекалява с доказването на неговата всесилност. Аржентински показва в „Откраднатият ден“ и много верни картини от живота на съвременната народна армия, разкрил е принципите и методите на възпитание на бойците, тяхното възмъжаване и духовно израстване.

Все още не е на нужната висота езикът на писателя, на места доста сух и скован, а така също срещаме досадни повторения при описанието на състоянията на героите, при тяхната индивидуализация. Има случаи, когато на Аржентински изневерява майсторството на зрелия белетрист, културата на твореца, който може да извайва своите образи с богати изразни средства и пластична свобода. Твърде предвзети са размислите на героя, както в следния пример: „Предй да се разотидат, офицерите се ръкуваха с менё и всеки поотделно изрази „голямата си благодарност“ за оказаното им внимание. Имах впечатление, че съм направил добра постъпка по стръмнините към техните сърца.“ Или пък възвълненията, изпитани пред срещата с ремсистите на полка, който командува Ясников: „Ще се добера ли до сърцето на тези млади хора, ще усетя ли техните стремежи или ще се разминем неразбрани като разноезичници, това е то алфата и омегата и на успеха, и на поражението.“

В „Откраднатият ден“ е силен драматичният проблем за отношенията на подполковник Ясников и комуниста Пешко, негов подчинен, също командир в полка, приятел още от нелегалната борба. Тук Аржентински смело се докосва до парливи въпроси, разкрива редица черти

от душевността на героя комунист. Твърде олекотява произведението другата интрига в него — вражеската съпротива, опитите на врага за вредителство. Писателят се е увлякъл по външната страна, описателството надделява в значителна степен над сериозното художествено претворяване на събитията.

В книгата си Аржентински пресъздава и някои войнишки образи, но по начало проявява склонност повече към герои офицери — те са в неговата стихия, там се проявяват и личният опит, и събираните впечатления. Преди всичко той изобразява командира — човека, който застава начело на войнишкия строй, който ръководи и става истински пример за подражание на своите подчинени. В това отношение авторът на „Откраднатият ден“ има значително постижение. Проблемът за личния пример той е уловил много задълбочено и го е показал с въздействаща сила. Затова и образ като този на Николай Ясников е завоевание за съвременната ни литература, посветена на мирновременния живот на Българската народна армия.

В неговите произведения наред с осезателното присъствие на хумора не веднъж сме се натъквали на интереса към приключенската интрига, към напрегнатата ситуация. Писателят обича героиката на военните приключения, на драматичните конфликти и сблъсъци. За това ни говори и повестта „Сребърната пътека“, макар в художествено отношение да е доста уязвима и не твърде сполучлива в развитието на Иван Аржентински. Афинитетът към проблематиката на „тихия фронт“ е оставил отпечатък и върху драмата „Среща с гнева на хората“ и романа „Откраднатият ден“. Но писателят прави значителни усилия да надмогне забавното повествование, изкуственото напрежение. Той се стреми да не създава четиво за любители на силни изживявания. Него го вълнуват темите за родината, дълга, всеотдайната служба. И затова героите му са носители на съществени проблеми, за разлика от героите на множество приключенски романи. Важното за писателя не е само занимателният ход на действието, той иска да се докосне повече до вътрешния свят на героите си, въпреки че това доста трудно му се удава.

Наистина не всички негови образи са художествено защитени, страдат от схематизъм и тезисност, но най-до-

брите от тях — подполковник Николай Ясников, помощник-командирът Андрей Орловски, подпоручик Лазаров, капитан Ленко Ивански и др. — показват умението на автора да ни насочи към богати характери. Те се нареждат сред най-интересните герои на нашата военно-патриотична литература. Те носят правдата на своето време, в тях е утвърден стремежът към красивото, възвишеното. Тези груби мъже, всеки по своя път, търсят истината, носят идеалите на борбата, със самопожертвователност стоят на своя пост. На тях им са чужди всякакво примиренчество и отстъпление. Дори и в смъртта те са силни, красиви, привлекателни по своему.

Този интерес на писателя към възвишеното, героичното, голямото навярно е породил и язвителното му отношение към дребното, пошлото, безогледното в живота. Не случайно като мото на сатиричния си роман „Невероятни приключения“ той е използвал думите на древния мъдрец Нежрави: „Да се надсмива на себе си е привилегия само на силния.“ В една хроника на отминалите дни той насочва своите стрели срещу всичко онова, което времето е отхвърлило безвъзвратно като излишно и ненужно за нашия живот. Неговия ироничен прицел първи са почувствували полицейските следователи още на времето, когато иззеха първите му две книги.

Иван Аржентински си отмъсти на онова зловещо време, на нравите и порядките, които поддържаха буржоазната действителност, като го осмя в „Невероятни приключения“

Хумористичните нишки изплитат мрежата на весели приключения и комични моменти и в някои от войнишките разкази на писателя. В редица творби, като „Третото копче на шинела“, „Кучето и войникът“, „Пеци Пецурков пази тайна“, „Лъжливо чувство“ и др., срещаме бойци с различни съдби. Писателят посочва техните слабости, критикува недостатъците им, проявени в строя, но търси и младежкото им веселие, поривистостта и душевното богатство. В грубото, напрегнато всекидневие той открива изблици на оздравителен смях, показва го с неговата възпитателна сила, с непосредствена ирония и хумористична яснота и действеност.

Но сполуките и постиженията на Иван Аржентински в областта на разказа се редуват и с отделни слабости. Понякога случката е оголена, недостатъчно защитена с

вътрешна психологическа правдивост, езикът е беден, сух, еднообразен. Шаблонът се проявява даже в пресъздаването на силни, напрегнати моменти: „И стана това, което в момента най-малко очаквахме. Мощно българско „ура“ като ураган разтърси дравеките тресавища и нашите юнаци се понесоха със страшна сила“ („Раненият орден“). Интимната съкровеност в „Откъси от писма“ също е поразена от лошата езикова култура: „... Майче, викай „ура“, местят ни. Най-последно ще се избавим от дивотията. Хем ми е радостно, хем.. можеш и да не ми повярваш.. тъжно ми е. Та нали тук, в малкото гробче, съм оставила частица от себе си?.. Мило ми е дори за страховете, които съм брала, за смяха на подполковника, за момчетата, по стъпките на които върви смъртта, а те нехаят. Повярвай, и за граничната бразда ми е мило.“

Вълненията са регистрирани без присъщите на писателя белетристична завършеност, дълбочина и яркост, звучат фалшиво, без непосредност и грабваща топлина.

Проявил се в областта на драматургията, прозата, сатирата, с последните си произведения — романът „Откраднатият ден“ и пиесата „Среща с гнева на хората“ — Иван Аржентински се домогна до по-високи естетически завоевания, обогати творческата си биография с проникновени творби. С мъдростта на преживяното той изследва света на своите герои, показва ни героичното начало на нашата социалистическа действителност, творческите възможности на човека с военна униформа и неизчерпаемостта на неговата духовна сила и човешка мощ.

„КОГАТО ИМАМЕ ОЧИ ЗА КРАСОТАТА...“

Когато навлизаме в тоя пътър, с неизтощима хубост свят, който той ни е показал, навсякъде чувствуваме неговото присъствие. Никакъв образ не ни обсебва така, както индивидуалността на писателя, проникнала и оставила следа във всяка картина, във всяко преживяване. Станислав Сивриев е от онези творци, които не могат да излязат „извън себе си“. В неговото творчество нито един образ, нито един герой не заживява „самостоятелно“, откъснато, обособено, не е откъснат от неговата преценка и мнение.

Творческото „аз“ общува винаги с индивидуалното „аз“, човекът Станислав Сивриев постепенно се превръща в герой на писателя Станислав Сивриев. А тоя неспокоен вътрешен диалог става значим чрез художествените търсения и прозрения. Да обогатиш себе си чрез чуждата съдба, да разкриеш смисъла на собственото си съществуване чрез делата на други е творческата задача на Сивриев. И в монолитното единство на неговото творческо дело ние откриваме не само добре очертана, богата индивидуалност, но и последователно навлизане в същността на света и нещата, на явленията и живота, на човешките преживявания и изблици.

Като творец той се чувства безпомощен извън света на видяното и изпитаното, на лично преживяното и премислено вълнение, оставило следа в съзнанието дори от най-ранна възраст. Пресъздава само онова, до което се е докоснал, онова, което е предизвикало емоционално замайване, и понеже животът е толкова богат, той не може никога да му се насити. Станислав Сивриев обича най-много Родопите — тоя дивен кът, където е израснал и откъдето за него започва светът. Той е роден на 16 септември 1924 г. в Златоград.

Външно погледнато, фактите на неговата жизнена и творческа биография не изненадват, не крият сложни плетеници от събития и случки, които да поразяват въображението, да предизвикват вълнения и очебиен интерес.

Започва да пише стихове още от юношеските си години и през 1942 г. в една от книжките на списание „Българска реч“ той прочита името си под изпратените творби, които като всички първи опити са пропити с наивтет и младежки пориви. Но по-късно като участник в антифашистката борба писателят има възможност да наблюдава интересни човешки съдби въпреки пламналото романтично чувство, което винаги съпровожда раздялата на младия мъж с юношеството и нищо не може да охлади неговия възторг.

Станислав Сивриев е бил партизанин във II родопска бригада „Васил Коларов“. В много от неговите белетристични късове се долавя атмосферата на онова време, но особено сполучлива е неговата кратка творба „... И земята престана да се люлее...“ дала заглавие и на една от последните му книги.

В нея устремът на времето е намерил синтезирана и ярка обобщеност в промените на човешките усещания и възгледи, своеобразната багра на онова време е отразена в преживяванията на младия човек, живеещ със своите илюзии и чистота на виждането. Още тогава, когато младият партизанин, след като е захвърлил наличните си пари в планината и слиза, за да се слее с възторжения човешки поток, очаквайки осъществяване на своите незрели мечти, усеща неумолимата реалност на живота още в първия магазин, където е влязъл. Разказът е лаконичен, но твърде изразителен и показващ най-хубавата и отличителна черта на Сивриевата проза —

основната идея да се извежда винаги от жизнените факти.

След народната победа на Девети септември разпаленият чернокос партизанин постъпва в младата народна армия и заминава за фронта като помощник-командир на I дружина от 44 пехотен полк на Родопската дивизия, в състава на която участва в Отечествената война. Вливането във войнишките колони е интересен момент за писателя Станислав Сивриев. При новите условия на фронта той вижда своите близки приятели и другари, обикновените родопчани, които опознава в непозната дотогава светлина. Чувствителното му сърце, неспокойното му съзнание и жизнена сетивност оказват влияние върху тематиката на първите негови книги, в подбора на героите и събитията.

Своите творчески търсения той започва със стихосбирката „Батальонът с песни се завръща“, издадена през 1952 година. В отделните цикли на тъничката книга има стихове за партизанския живот и за преживяното на фронта, за казармените делници и войнишкия колектив. Стихът на поета е доста тромав и несигурен като художествен израз, това са плахите стъпки на едно съзряващо дарование, витално и търсещо. Липсват онава изразно богатство и стилистичната изисканост, които ще дойдат по-късно. Бледо и повърхностно е проявлението на лирическите изблици в първите изповедни художествени творби. Периодът, в който излиза книгата, също е показателен за съдържанието ѝ. В нея има помозност, излишна украсеност на фразата, изкуствена призивност, която не отговаря на натюрела на автора, но в култовските години упорито се изискваше да се създават приповдигнати произведения. Образите на Сивриев са посивели от щампата, от еднообразието, а и незрелостта на младия автор твърде лесно е оказала влияние върху основното настроение в „Батальонът с песни се завръща“.

Фронтвата тема преминава и в разказите и очерците, събрани в сборника „Пачка патрони“, много от тях изцяло ще влязат в единствения му роман „С едната истина“. За това насочване към прозата значително по-късно, не без известна самоирония и присъща на неговото поведение жизненост, Сивриев пише: „В армейската ми атестация е вписано от един прозорлив началник,

че съм офицер с добри командни качества, но пиша... стихове. Взех си поука и започнах да пиша белетристика.“

Колкото времето го отдалечава от преживяното в окопите на войната, толкова то все по-силно завладява неговото съзнание, възбужда творческите импулси. Сега виденията на кървавите сражения и хората, срещнати по фронта, изпълват въображението му. А и за цял живот той ще носи следата от жестокия военен сблъсък. Пак в биографичната миниатюра „При първото познание“ Сивриев разказва: „От фронта се завърнах със санитарен ешелон. Мама ме намери в Общовойсковата болница: целия път от Златоград до София тя бе изминала с едно превързано око. Като се поуспокои, ми каза, че може да се живее и с едно око. Нямах друг избор и възприех думите ѝ като добра идея.“

Ето така войната остава за цял живот с осезателното си присъствие, но Станислав Сивриев, колкото и да е учудващо, не изобрази с натурализъм нейния ужас. Нещо повече, той като тежко ранен прекарва дълго време сред лекуващите се, но почти никога не ни въвежда в душната болнична атмосфера. Малко спомени възпроизвежда от тежките мигове на ранените мъже, не обича да говори за трагичните последици, макар че в голямото си произведение романа-хроника „С едната истина“ отдели доста място за времето, което е прекарал в Югославия и Унгария.

Още заглавието на това произведение, както и казаното в послеслова ни отправят към ония думи на Толстой от „Севастополски разкази“, с които великият писател е показал отношението си към преживяното и своята позиция на художник при неговото изобразяване. „Героят на моята повест, когото аз обичам с цялата сила на душата си, когото се стараех да възпроизведа с цялата му красота и който винаги беше, е и ще бъде прекрасен, е истината.“ В това отношение Станислав Сивриев се учи от автора на „Война и мир“. А и другояче при него не би могло да бъде. Той е неразделим с изминалото време, с преживяното и събрания житейски опит, който чрез много сентенции, притчи и остроумни случки ще бъде щедро разпилян в цялото му по-късно творчество.

Големият епичен разказ се оказва трудна жанрова форма за писателя и основна слабост на неговия роман

е именно това, че той е премного разказвателен. Вмества в него всичко, което е преживял. Ако това беше дневник за пътя му с армията през войната, би било навярно интересно, но литературната настройка е отнела свежестта на описанието, произведението се разлива многопосочно, на фрагменти, без да има нужната обединяваща идея. Липсва художествената синтезираност, която да обедини около себе си малките събития. На Станислав Сивриев е липсвала определена концепция, която да изясни творческата му задача, да определи развоя на събитията в творбата, да им даде художествена трактовка и осмисленост. Затова главният герой на произведението е останал само като „нравствен ембрион“, ако използваме това сравнение на Достоевски.

В „С едната истина“ липсва гъстотата на жизнените сокове, въпреки че писателят описва достоверно събитията, на които е свидетел и често сам участвувал в тях. Но произведението не е лишено и от някои интересни находки. Тук например за първи път усещаме у Станислав Сивриев емоционалната настройка и умението му да подсили впечатлението и въздействието на една картина със заразяваща поетичност и езикова точност. Ето едно описание в романа: „Времето се размрази, денят понаякна. Февруарското слънце не се губеше из сивото зимно небе, ами показва лицето си, усмихна се като болник, който иска да каже на околните:

— Ще се живее. . .

И изпълни то войниците с трепетни мисли, със смътни радости. Слънце! Хубаво е да го гледаш как изгрява над порозовелите гори, как под топлата му ласка земята се пробужда — тръпнеща, жадна за светлина, с вечна млада кръв, що кипи и се бунтува. Тя цялата ехти от човешки гласове и чак на залез, отдъхнала си от труд и пот, започва да притихва. Пада първият мрак, а с него леко се въззема гласът на хлопатарите, които люлеят долини и равнини сладостно, кротко отдали се на благословената им песен.“

Нашите симпатии печелят и някои от войнишките образи, като Игнат, Сирман, Хубен Налбантиния, Димо Омуровеца, свързката Гиньо, както и тези на командирите майор Стаев с неговото „а-а-а“ и офицерския кандидат Джанев. Колорит внася и образът на поп Киро,

единственият описан свещеник във военната ни проза за Отечествената война.

Регионалното във виждането на писателя се е проявило в имената на героите, както и в честите подемания на родопските песни, които донесят свежестта и красотата на родния край и гасят болката по близки и роднини. Не е трудно да усетим и милеенето, и привързаността по родното, по родопските китни поляни и заоблени романтични върхове. Как просто е изразил чувството си за националност бай Марин: „Я чуждата приказка мога и да объркам, но своята — нема да сбъркам.“ То е много силно изразено и при писателя с неговата пристрастеност към „своето“, към родопското. И с какво сладкодумство ни разказва за него той в книгите, които ще последват след романа.

Живо и въздействащо Сивриев е показал и присъщата хуманност на българина, който през войната не се озверява, не загубва човешкото си чувство. Това е особено характерно за по-възрастните войници, които са оставили майки, жени и деца, знаят какво е да имаш близък човек и с каква мъка ще почувствуваш истинската пълна раздяла с тях. За младия помощник-командир на полка това чувство все още е непознато, в младостта има повече поривност и летене, отколкото познание. „С бързо движение Сирман хвана ръката ми.

— Остави! — каза той властно. — За тази работа си има хора. Да не съм те видял да се цапаш с вързан човек.

Немецът гледаше объркано ту мене, ту Сирман.

Игнат го подкара, а Сирман ме хвана подръка и заговори, като че се касаеше за нещо:

— И с жестокости се успява на тоя свят, но ние нямаме нужда от тези неща. Когато му беше времето, свършихме своята работа. Жестоките тогава бяха страхливци. . .“

Този момент ни връща към разказа „Усмивка“ на Павел Вежинов, а поведението на Сирман напомня за реакцията на Доброволеца, проявил съчувствие към ранения немец. Такава прилика не е случайна във виждането на двамата писатели. Лиричната им настроеност, субективното начало на тяхната проза ги сближава. Иван Мартинов например много често подчертава омразата към врага и в своя роман „Драва“ показва сце-

ни, в които личи нарастващата ненавист към фашистите у нашите войници, нещо, към което са се стремели командирите, тъй като това е активизирало бойците, особено при големите сражения, подсилвало е тяхната нападателност. Но ето че двама наши писатели въпреки изискванията на войната показаха с вярна наблюдателност и психологическо проникновение човеколюбието, така както то звучеше в стихотворението на Вазов „Първият убит сърбин“ или в „Един убит“ на Димчо Дебелянов.

Войната със своята кървава обстановка, естествено, не е могла да вдъхнови лирично-романтично настроен писател като Станислав Сивриев, друга е неговата душевна нагласа. Това се оказва съществено и за художествените качества на първите му книги — те бележат известно нарастване на майсторството, но нямат качествата на белетристиката, която написа той, след като се завърна от фронта.

Но в една възраст, която е най-плодоносна в развитието на писателя, той се насочи към родния край, там, където се е родил, към Златоград, тоя град „бял като сьн: и къщите, и нажежените през август пясъци на река Сютлийка, и чадърите на помашките колиби, които се люшкат върху изгърбения Бабичетенски мост“ Появиха се двете най-значителни книги от досегашното му развитие — „Хората са навсякъде“ и „Завръщане след бягство“. Последваха една след друга „Светът е стар“, „Път към своите“, „Дни, които сближават“ „... И земята престана да се люлее...“

Внимателно, с благоговение и родопска приказливост Станислав Сивриев ни показва „живописната пъстрота, която винаги откриваме под праха на отминалите години“ Все повече го завладяват багрите на Родопа, възвръщащи онези мигове на детството, когато очите се притварят под сладкодумната бабина реч, мъдра и чиста като планинска вода, а родопските халища изпълват мрака със сиянията на неугасващи цветове. И човешките образи, набраздили спомените, го спождават със своята неповторимост. „Живях дните с тези хора — разказва писателят, — замръквах и осъмвах в техния свят, примамлив като приказка. С годините много случки и малки истории се налепиха една за друга. Те уж са обик-

новени, а скритото им беспокойствие дава ли ти да ги задържиш само за себе си! . . .“

Още в ранна възраст той се е научил от родопската тъкачка Незифя Камбурова от Елехча, че „боя до боя се реди — и едната на другата дава хубост“ В своето общуване хората изпъкват със своите характери, всеки със своя окраска. И като създават или разрушават хармонията на красотата, те създават или разрушават себе си. И колко пъти, стъписани пред красотата, ние познаваме своята същност. Откриваме неподозирани чувства и мисли, замисляме се над другите, проникваме дълбоко в бързея на живота.

Една красота в живота на различните хора има различна стойност. Това се стреми да ни докаже писателят. И колкото по-богата е една натура, толкова по-силна е тя с красотата си. Защото и „душата лоясва“ а когато забрави мъката, пронизващото страдание, човек става чужд за другите, чужд и за красотата. И колко мъдрост, какво ярко проникновение има в тези думи, които писателят ни е предал, сам изпитвайки тяхното звучене и нравствена сила. „Всичко се надвива, щом имаш очи за красотата — наклони се към мене Стефан. — Погледни! Пред нея мога да простя, да забравя. Ела да се качим на връх Перелик. Горе, в хижата, има един самотник пазач. Ще ни нацепи дърва, ще ни свари чай и нищо няма да ни оскърби. Там снегът е чист и човек трудно се решава на лъжа. . .“

Станислав Сивриев „премерва“ отминалата красота и със следите, които е оставила, доказва, че стремлението да бъдеш верен на красотата не е преходно. Затова за него „споменът не е само носталгична разходка в миналото. Чрез него човек се проверява дали отново може да понесе един риск, както в щедрите години на юношеството. Затова връщането надире е и възвисяване. Там дребните вражди чезнат пред озаренията, които ни правят хора. Там се обвързват в едно дъх на млада зеленина, повеи на топола, пронизваща човешка реч и надвесени стрехи, които приютяват гнезда и хора“. Значи, красотата „живее“ и нейната ценност нараства или намалява. Тя е едно сигурно и вечно измерение на човека.

И където и да бъде, той се стреми да проникне в душата на срещнатия познат или непознат човек и да определи „каратите“ на вътрешната му красота, а чрез тях

да премери и себе си. Ето откъде иде това напрегнато търсене на истини, това неизмеримо желание да пътува, да се среща и разговаря, да се осамотява и размисля, да страда от болка и да опазва кратката радост на делниците. Красотата се открива. И писателят вътрешно се бунтува срещу онези промени в нашето време, които ни лишават от тази рядка радост. „Но най-щастливите — пише той — опазиха пред всяко пътуване първичното си спокойствие. То е интуитивно долавяне на света, който още не познаваш, неясна надежда за нещо изключително и над всичко — начало на излизане извън рамките на своя живот, онова неопишимо усещане за свобода, което само пътищата могат да ти дадат. На път тъкмо това ни прави неузнаваеми и за самите нас, то насища и делничния свят с тайнството на празника.“

И този, който беше се възхищавал пред непознати хубости и дивни чуждоземни кътове, се върна отново при родопските върхове с техните меки изваяни форми и изненадващи пейзажи, разбрал, че „хората са навсякъде“ Това завръщане се оказа така плодотворно за собственото му творчество, то беше отиване напред, израстване на таланта. То дойде не само като проверка на чувствата, но и да обогати неговите нравствено-философски прозрения, да избистри душата му с български ухаения и да я засити с прелест, каквато никъде няма. И се роди тая дивна „повест за думи, къщи, песни, звънци и тези, които са ги създали“

Той ни разкриваше собствените си вълнения, а ние се радвахме на приказните картини, които рисува, на хората, за които говори, на песните, без които не може. Него го мамеше звънливата българска реч и той не можеше да не отправи укор към нас, че понякога я забравяме и унижаваме, че завинаги сме ѝ длъжници, и ни показва бисерите на нови, намерени от него думи: удвой, заправ, надпуск, прахна, ронка, изскутена дечинка, изник, драгослив, поряз, наказ, бълбук, синявица, притъжно...

Неговите есета и лирически миниатюри прозвучаха в съвременната ни литература свежо, самобитно и открояващо се. Те носят родопски полъх, писателят успява да се сближи с нас чрез собствените си вълнения и преживелици. Между най-хубавото ще посочим и очерците „Дядо Илия“, „Широка лъка“, есетата „Каква съд-

ба му приготвихме“, „Като знамение“, „Времето“, „Българска есен“, „Мораво сияние“, „Завръщане след бягство“ и др. В тях трепти неизтощимият живот, бликат ведрина и обич, загриженост и самопризнание.

Нищо по-силно не може да завладее сърцето му от тая дълбока привързаност към Родопите, към онези кътове, където още се виждат кладенци, огледалният кръг на водата се плиска и предаден на своята забава, люлее облаци, клони на стар орех, очи на жена; където вековни коренища са захапали земята, по която по всяка стъпка на човек се разбужда шепот на непозната легенда. Любовта към българското го кара да тръпне в благоговение пред всяко кътче, пред всяка вещ, осветена от националния колорит и дъх. И той като децата разучава тайните на българската вечност по всичко, което носи тъмната следа на миналото.

И тая негова кръвна привързаност към създаденото от човешките ръце го насочи към същността на човека. Той тръгна обратно към сърцето, за да намери извора на величие и падение. Разбрал суровата истина, че „човек без илюзии не проправя пътища“, вкусил от древната мъдрост на земята ни и от зрелите като плодове бащини съвети, привлечен от вечността на старите истини, той потърси тяхното съвременно звучене с ясната мисъл, че „припомнянето винаги е имало възпитателна стойност“. Постиженията на Станислав Сивриев имат определен обществен резонанс и в това е тяхната сила. Тръгнал от собственото си битие, белетристът достигна до човешките отношения, обобщи своите размисли, свързвайки ги с човека и времето като символи на жизнено-то тържество, на движението напред.

Психологическата плътност на първите художествени „притчи“ на Сивриев обаче в някои от последните му книги като че ли започна да се разсейва. Писателят се плъзна по малко значими факти, потърси обобщеност и в дребни случки, които не могат да изпълнят естетическата функция, която той им възлага в отделните произведения. Отговорността, която той показва през време на своето развитие, не бива да го напуска. Защото сам знае, че е трудно да накараш другите да вярват в твоите размисли. Трябва винаги да си обладан от голямата идея на своето време, да си всеотдайно влюбен в света и уверен

в бъдещето, да си пределно искрен, когато изповядваш чувствата си.

Станислав Сивриев, без да има чудния дар на превъплъщението, е избрал трудната участ сам да стане събеседник с другите, разкривайки им наблюденията на своя живот, учейки се от прозорливостта на древните мъдреци и от искреността на земята. Нали сам не напразно е използвал в една от книгите си думите на Еклезиаст „Всички трудове на човека са за гърлото му, а душата му не се насища“ Затова прозвучава убедително и мисълта на Стефан от миниатюрата „До чистия сняг“ и нейният оптимизъм докосва и нас, подтиква ни към нова деятелност: „Всичко се надвива, щом имаш очи за красотата.“

Но в това неуморимо художествено-нравствено търсачество Станислав Сивриев запазва и своята вярност към преживяното в казармата. В предговора на своята последна, дванадесета подред книга — „Когато бях офицер“ — той отбелязва: „Както и да се извъртам, няма отърване от преживяното във войската. Защото тя е моят праг от първата младост към зреенето, защото е хроника на едно голямо и пълно време. Там истинското и илюзорното, драматичното и смешното, героичното и пресметливото съжителствуват едно до друго в света на човешките страсти, хитрини и благородни пориви.“

Но отдалеченото време се „приближава“ в творческото въображение на писателя с цялата негова многопосочност, изразителност и неповторимост. Преживелият вече човек надниква в един вчерашен свят и той му е така близък, примамлив и скъп, още повече, защото е невъзвратим. Сивриев отива към миналото не само с нравствена преценка, но и с романтична повисеност и с усмивка. За неговия темпераментен поглед смешното е близко, то му дава възможност да достигне като че ли до твърде личното по-непосредствено, по-живо.

Хумористичните нотки в книгата с разкази „Когато бях офицер“ показват една нова черта от виждането на твореца. Сам той изтъква: „Щастливото развитие на нашите самопреценки един ден ни извежда до хрумването да си правим шега с неща, на които сме отдавали много сериозно значение. Така те стават още по-сериозни. Защото смехът е най-красивото, най-човешкото нещо.“ И ето, неусетно „патилата“ на автора ни увеличат, пре-

плетени в жизнената тъкан на отделните произведения в сборника.

Изпъкват картини от Отечествената война, предадени са моменти от битието на „офицера Сивриев“, врязват се в съзнанието образи като майор Ахтаров, подпоручик Гайдаров, генерал Желев. Всичко е описано много непосредствено, с човешка сила и обаяние. Преживяното е кристализирало в дълбоко вътрешния интимен оттенък на погледа на писателя, то се налага не толкова като „сломен“, а като силен и действителен разказ, който възпроизвежда различни съдби и търсения, показва човешкото поведение на фона на значителни събития и преживелици.

Хуморът на Сивриев на места носи носталгията по една младост, която е била активна, силна, напрегната. Когато четем разкази като „Каква есен!“, „Окопен бележник“, „Победител“, „Дни, които сближават“, нас ни завладяват дълбоко скритата тъга, нежността на чувствата. Сякаш авторът понякога се сепва от преценката на обрисуваното — „Толкоз ми е бил акълът!“, — другаде с вътрешна убеденост и мъчителен размисъл достига до своя плътен и сочен извод „Едно око става зян не от кръвсането, а когато не свети отвътре...“

Но и през личния ъгъл на обглеждане на света кръгозорът се разширява неимоверно, когато събраните впечатления са подсилени от смислеността на натрупания опит. Без ефектност и излишен патос Станислав Сивриев ни поднася проникновения и завладяващ художествен обглед на всичко, което се е случило по време на неговата служба в армията, но не като обикновено биографично изповядване, а с търсене на силното, яркото, незабравимото, което макар и дълбоко лично, носи отпечатъка на големите събития. Затова през усмивката на разказвача, през осъзнатата отдалеченост във времето намира буйният витален дъх на романтиката, на човешката поривност и устремление.

И ние обикваме тоя раздвижен, устремен свят, наситен с мъдрост и земно обаяние, със сила и емоционална динамика.

С ДЪЛБОЧИНАТА НА ЖИЗНЕНИТЕ ПРОЦЕСИ И СОЦИАЛНИТЕ КОНФЛИКТИ

Творческото развитие на Величко Нешков се определя главно от два жанра — романа и драмата. Като писател той няма вкус към кратките литературни форми, погледът му е винаги широк, обхванен, мащабен. Показателен е и фактът, че той дебютира в литературата с роман — „Изпитание“ (1949). Обикновено белетристите в началото на своя път преминават през по-късите творби, подготвят се продължително време за изява в големите платна, в многотомните произведения.

В едно свое интервю писателят Андрей Гуляшки, който също дебютира с роман, споделя, че разказът е основен жанр за белетриста и чрез него бъдещият романист може да се научи на тънките и нежни детайли, на майсторство. На въпроса, ако тепърва му предстои издаване на книга, с какво би започнал — с разкази или с роман, — Гуляшки отговаря, че пак би започнал с роман, но за себе си би написал поне два тома разкази.

В това изказване има нещо много съществено и важно за школата на белетриста и умението му да изгражда образи и характери, да улавя най-типичното и да пресява жизнения материал, да оставя това, което е най-нужно за произведението му. Естествено, разказът е доб-

ра школа, но при Величко Нешков именно тя до известна степен липсва, затова и редица слабости на неговите романи се дължат именно на недостатъчната завършеност на отделните герои, многопосочността на явленията, без да е зафиксирано и взето от тях най-същественото.

Но творческото виждане на този писател е така устроено. Него го привлича пълноводието на живота, сложните драматични възли, в които се преплитат много характери и съдби. Тогава неговото въображение се задвижва, емоционалният строй се устремява, следвайки криволиците на събития и герои. В единствената книга на Нешков с разкази — „Засада“ (1956) — забелязваме монотонност, опростена фабула, подражателство. Дори хубави и вълнуващи разкази като „Войнишко сърце“ „Боеен другар“, „Пирин“ и др., не могат да разсеят чувството за творческа скованост, фрагментарност. Образите не са художествено индивидуализирани, нямат своя оригиналност и свежест.

Тук даже липсва тая интригуваща насоченост на действието, която присъствува в романа „Изпитание“ Писателят разработва един интересен и характерен за него сюжет — живота на армията на превала на две големи епохи. Той възпроизвежда събитията в навечерието на деветосептемврийската революция и заминаването на новата въстаническа армия на фронта. Тема, твърде сложна и богата, даваща възможност на изявяващия се автор да изпробва своите сили. И освен това тя ще вълнува още дълго време Величко Нешков, ще остане като основна в неговото творческо развитие.

Военната проза определя творческата физиономия на този автор. А военната служба е негова съдба. Роден е в с. Пордим, Плевенско, на 1 ноември 1914 г. Преди да облече военната униформа, се занимава с различни дейности, професиите му често се менят. Но той обиква военния бит и с рядка всеотдайност по-късно рисува живота в казармата преди революцията и след нея. С една твърде богата галерия от образи на войници и офицери проследява хода на събитията, отразява с гражданска доблест и отговорност времето. Преди всичко идеологическият план на неговите произведения се базира върху отзвук на събитията в отделните човешки съдби. В епичните битки, в големите преобразования Нешков ясно се

насочва към сложните перипетии, към промените, които настъпват в човешкото съзнание, и главно — отразява отделните нравствено-психологически реакции. Той обича да проследява постепенното развитие на личността, да следва перипетиите на своите герои. Затова в неговата проза липсват художествената синтезираност, обобщаващият поглед на белетриста. Величко Нешков оставя събитията да следват едно след друго, творческият му обектив улавя емоционалния ход в движение. И ако се вгледаме в „Настъпление“, „Бели пътища“, „Командири“, „Разсъмване“, ще видим как въвежда в своя свят той образ след образ, не остава чужд на многообразните промени и събития, стреми се да откликне на всяка проява на героя си, за да усетим отделните страни на неговия характер.

Поведението на неговите герои и обществените събития тясно се преплитат, те са израз на жизнените конфликти, в тях се проявява ярко отзвукът на големите преобразования. Оттук и сериозността на разработваната тематика в книгите на Величко Нешков. Той е писател на армията, възсъздава военния бит, но никога откъснато, затворено в казармените граници, а излиза извън тях. Не ограничава поведението на героите само в техните задължения в строя, а ги описва и като участници, създатели на едно общество. С това обществено-социалният резонанс на прозата на Величко Нешков значително се увеличава. Писателят изважда героите си от тесния кръг на служебните взаимоотношения и ги показва в светлината на съвременните изисквания и повели.

В големия си двутомен роман „Настъпление“ и неговото продължение „Бели пътища“ той въвежда и военни, и цивилни образи, прави разрез на обществения живот, като съсредоточава усилията си да се докосне до най-парливите и остри проблеми. На преден план излизат ярко социалните конфликти. В тях има много драматизъм, напрегнатост, динамика. И именно тая вътрешна острота на действието е едно от най-хубавите качества на тези творби. Те са живи, устремни, раздвижени.

В „Настъпление“ с малки промени отново се срещаме с героите от първия роман на Величко Нешков „Изпитание“. Той е почувствувал, че далеч не е изчерпал богатството на темата, с която се е заел. И макар че от-

криваме вмъкнати много познати страници от първия роман, тук вече чувствуваме неговата, веща ръка, да изгражда характерите по-пълнокръвно и отчетливо. Ние влизаме в тежкия задух на царската казарма, веднага изпъкват нейните противоречия, назряващите класови битки. Показани са моменти и от партизанската борба. Военната част, която е преследвала партизаните в Лозен и Камено поле, след това заминава за фронта. Събитията са променили много от героите и тези вътрешни промени продължават.

И тук се налага една типична особеност на Величко Нешков като белетрист. За разлика от редица други писатели, възпроизвеждайки големи, силни събития, епохални промени, той не изпада в задъхано апологетство. До известна степен като че ли е на известна дистанция от героичната проява на времето, няма вкус към приповдигнатото изображение, към емоционалната настройка. Неговият поглед носи нещо критическо, вижда нещата в тяхната заостреност, делничност, в която силните и слабите страни на отделния характер се проявяват, оставят отпечатък върху всяко човешко дело.

Във Величко Нешков има нещо стаматовско, строго, съсредоточено. Той не е склонен към силни емоции, не бърза да показва героите си еднопланово, само откъм хубавата им страна. Въздържан е, когато трябва да ги величае заради героична постъпка или смел жест. Често и в най-привлекателните вижда и слабости. С това диалектичното развитие на редица образи в прозата му се налага многостранно, те са очертани интересно и живо, жизнено, без украса и излишен патос.

В казармения живот или на бойното поле заостреният поглед на писателя улавя интересни постъпки, но не се стреми да остане верен само на героичното. Той знае, че то винаги е съпроводено и от проявите на ниските инстинкти, събужда и нелицеприятни страсти. Затова наред с честните постъпки на обикновени войници, като Макавея, Кутулата, Луканчето, Пени, Ангелчо, рисува и коравосърдечни офицери и изменници, като поручик Игнатов, полковник Додев, майор Пеев, подпоручик Манев.

Класовият конфликт при Величко Нешков е на преден план. Той е успял да предаде напразните опити на реакционното офицерство да върне събитията назад, острия и напрегнат социален двубой, който не е по-малък

от големите събития на фронта. Писателят разказва за Отечествената война, но при него тя не е основна тема, както е в книгите на автори като Павел Вежинов, Иван Аржентински, Иван Мартинов и др. Той възпроизвежда събитията в окопите с тяхната класова изостреност. Грохотът на оръдията, жестокият вой на снарядите не заглушават, не закриват от погледа раздвижването на пластовете в армията и действителността на тила. И силата на писателя е, че той анализира с критическа острота и негативните прояви на времето, не остава чужд за излизането на повърхността и на мътната пяна на живота.

Да си спомним злополучните опити на Траян да се издигне като командир. Писателят е обрисувал и редица вражески опити да се дезорганизира армията, податливостта на слабите и политически незрели войници. Във всекидневното на фронта няма само героични постъпки, смели подвизи, устремени напред в атака бойци. На прелома на едно ново време, когато се утвърждава революцията и започват нейните огромни преобразования, изпъква още по-силно класовата съпротива, подсилват се и долните страсти, криворазбраният смисъл на идеите подтиква някои личности към власт и постове, подсилва скрити амбиции и желания.

И картините, които рисува Величко Нешков, са проникнати от сурова правда, те са реалистични. Понякога писателят изпада даже в натурализъм. Внушението към възвишеното при автори като него идва контрастно, то се подсказва, а не изразява, не изобразява. В скритите подмоли на авторовата мисъл, в отделния контекст чувствуваме изразеното желание да се предаде силното, голямото в живота на човека, но то идва чрез отрицанието на всичко гнило, нищожно, жалко, което лишава красотата от хармоничност и завършеност.

Когато рисува даден герой, Величко Нешков не изпада в удивление, в преклонение. Да си припомним смъртоносното раняване на Ангелчо на фронта. Войникът, който навлиза в територията на врага, който донесе ценни сведения, бива засегнат от избухваща мина, която почти го разкъсва. Авторът на „Настъпление“ е възпроизвел последните мигове на селския момък, смел и всеотдаен, дошъл на фронта с пълното съзнание, че се бори за справедлива кауза в името на своя народ и

свободата. Но неговия край Нешков описва с присъщата му сдържаност, показва почти безжизненото тяло с отпечатъка на смъртта върху лицето, с провисналите черва. Има нещо грубо, даже отблъскващо на пръв поглед. Но читателят вече знае кой е Ангелчо и състраданиято на неговите другари сякаш се предава и на нас.

Подходът на автора да пресъздава успоредно със събитията на фронта и живота в тила, в родината е жизнен, той дава възможност за още по-голяма пълнокръвност на събитията, увлича. Разбира се, такава мащабност на повествованието носи винаги риска за известна разпокъсаност на повествованието, нещо, което се чувства в двете части на „Настъпление“ Поради това са пострадали и някои от образите. Недостатъчна изясненост има в образа на Слановски, чувства се непълнота в разкриването на Ризов, Чугун, бай Санди.

Не е трудно да се разбере, че по-слабо майсторство е проявил писателят при обрисовката на своите положителни герои, на силните и смели борци, на тези, които изпъкват на преден план. Виждането на Нешков — критическо, рязко — трудно се прекроява за силните, монолитни личности. Но каква проникновеност, прозорливост блика от разказа му, когато той пресъздава образи като изменника Данчо Данев. Как внимателно и съсредоточено разкрива той нравствената уродливост, черните сенки, падащи върху жизнеутвърждаващата сила на революцията, върху нейното победно направление.

В творчеството на Величко Нешков особено се откроява Матей Матеев Арапски, или, както го нарича най-често авторът, Матейчо — един от най-ярките и цялостни негови образи. Той не е най-типичен за времето, което даде толкова примери за героизъм и подвизи, но е спътник на великите личности, на силните характери. Матейчо е олицетворение на набиращата инерция пошлост и еснафщина, срещу която се борят много от героите на писателя. Случайно влязъл в затвора, попаднал в средата на борците, той търси почва за съществуване, събира енергия, прави опит да утвърди своята жалка особа, да се приспособи.

Матейчо е рожба на времето, което революцията от рече, той няма условия да вирее на нейната почва, но има здрави и жилави корени и умее да се нагажда. В него именно се оказват силни бацилите на байганьов-

щината, на моралната разруха и духовното тлеене. Хора като него никога не са лишени от амбиции да търсят място, където биха могли да се проявят. Те опипват, дъшат и в подходящия момент изпъкват, налагат се, макар и за известно време, и нанасят поражения. Те не се свенят даже да поемат върху себе си светлостта на голямата идея и под нейното знаме, с лозунги и плакати да се прикриват и съществуват.

Безгръбначен и лишен от собствено достойнство, Матейчо търси служба, сближава се с изменника Данчо Данев и открито му се доверява: „Данчо, ти знаеш, аз съм твой човек, подметките ти ще лижа, заради тебе ще скоча в огъня. Дай ми ти задача: по корем ще лазя, ама няма да си оставя магарето в калта.“

Когато предателят е разобличен, Матейчо търси начин как да покаже, че почти пръв е открил неговото двуличие и вредителство. Винаги сам поема оправянето на нещата, подозрителността и лицемерието, нагаждачеството и низостта го ръководят във всяко негово деяние. Матейчо попада случайно в затвора, но така самоуверено и себевлюбено разкрива своята „вяра“ в голямото дело на революцията. Той търси начин как да прикрие своето жалко съществуване, изразява желание да застане на фронта, но бързо сменя мястото си и отива на служба в допълващата дружина. Въпреки своята некадърност успява да стане офицер и да се докара пред началството си. А когато срещне съпротива, когато почне да губи почва под краката си, той умело лавира, гъвкавост и тактика съпровождат неговите „проверки“ и доноси.

Той не е лишен и от големите мечти на всяка посредствена личност — да потърси по-удобно и уютно място, да се смята пренебрегнат и недостатъчно оценен. Служи в града, сближава се с хазайката си и става неин любовник, оставя жена си Венка на село, като я счита за ненужно бреме. Но авторът не е пропуснал да покаже и нарастващата изолация на тоя жалък герой, да разкрие силата на обществото, което умее да отстрани ненужното вредно тяло от своя организъм. Навлизайки в душевния мир на Матейчо, той го анализира с безпощадна сила, остро и бичуващо: „Матейчо стискаше зъби и мислено се заканваше както на Траян, така и на Слановски и какви ли не планове за отмъщение не минаваха през

главата му. Но само до тях ли опираше? Та нали бе вече успял да се скара почти с всички. Имаше ли приятел и другар, с когото да сподели вълнения и тревоги! Не. И по-рано не бе имал приятели и другари, но сега се почувствува съвсем самотен и изолиран. И то изключително по негова вина. Зарад това и тясно му стана в Камено поле.“

Но неговото проташко самочувствие има и своите изблици. Бързите поражения той умее да смени с бързи успехи и лъжлива слава. След вечерята в доктор Петрови, където е давал лъжливи сведения за себе си и напразни обещания, той говори на Райна Цекова: „Каж ми, не съм ли световен? Взех акъла на доктора, а? Ей, който не ме познава, нищо не знае. Защо си нацупена? Ама онзи картоф щеше да падне в пазвата на докторицата — глуповато се изкиска той. — Не го направих нарочно, пустата вилюшка, много тежка беше. .“

Сякаш долавяме нотки от гласа на Алековия герой, само че попаднал в друго време, възбуден и опиянен от нови идеали, от нови желаниа. Ироничната жилка в разказа на Нешков често преминава в остра, бичуваща сатира. Макар че понякога прекалява в окарикатуряването на Матейчо, нещо, което не съответствува на основния тон на произведението му и с това внася известен дисонанс, писателят основно е разкрил амбицирания се самозванец, правдиво и убедително е обрисувал неговия образ.

Провалът на Матейчо, неговото изключване от партията, показват оптимистичната линия на живота. Величко Нешков в много отношения е показал обстановката през време на култа и разведряването, което настъпва след нея. В романа „Командири“ сходен на Матейчо е образът на доктор Танушев, успял да стигне до научните среди, да пусне корени в столичния живот. Двата образа са взаимно допълващи се. В тях има прилика, но има и съществена разлика. С това писателят е съумял да увеличи периметъра на своята критика, да види отрицателните явления в по-голяма широта и да ги разкритикува с голям замах и майсторство.

Танушев, за разлика от Матейчо, е значително по-надарен, той има някакъв талант, пипа по-гъвкаво. Той става научен сътрудник, умее да прикрие алчността и практицизма зад професионалните си интереси. Измъква се

с „умелата си игра, с оная ловкост да се представи за равен и близък на хората от интелектуалния свят“ Маркар че когато е в командировка в чужбина, вместо да повиши своята култура, скита по магазините и „пълнеше куфарите с дреболии, които сестра му превръщаше в пари“

Писателят посочва и жизнената философия на хора от типа на своя герой. „Танушев знаеше от личен опит, че в живота на хората има едно неписано правило: можеш да ги печелиш или ликвидираш само ако добре познаваш недостатъците, слабостите, вкусовете и желанията им.“ Той я изследва чрез редица свои герои, чрез техните постъпки. Показва загиването на отделната личност, поддала се на изкушенията, на лекото и повърхностно съществуване. Острите стрели на сатирата се забиват надълбоко, те жилят и парят, пускат кръв там, където попаднат. Прицелът на Величко Нешков е точен и съкрушителен. Той е суров и безпощаден към хора като Матейчо, Танушев и др.

В неговото творчество с гражданска доблест и чест са показани и редица отрицателни явления във войсковия живот. Наред с искрените, предани и честни офицери и войници той изобразява и лъкатушенията, дребните страсти, острите взаимоотношения. В „Командири“ Нешков е показал бързото оеснафяване на младия офицер Янко и съпругата му Таня, преклонението пред парите и вещите. В романа „Бели пътища“ са пресъздадени криволиченията на лейтенант Борис Спиров. Много от героите в тоя роман са ни познати, той е продължение на „Настъпление“ И те носят известни черти или се променят. Писателят се докосва до парливите проблеми за дълга и честта на офицера, за неговата подготовка за съвременната армия.

В този смисъл са интересни отношенията между подполковник Крачунов, майор Дончев, капитан Слановски. Чрез тях се разкрива борбата срещу мнимото добро положение, изкуствената нагласа на нещата в армията, опита да се премълчават слабостите. Величко Нешков добре е вникнал в същността на проблемите и ги е отразил с нужната отговорност и творческа възискателност. Критическият резец на неговото неспокойно перо внимателно посочва черното и бялото в живота на армията, реже тънката и сочна плът на взаимоотношенията, на духов-

ните търсения и разобличава и изважда на показ мътилката, вредните и ненужни на, здравето тяло тумори и бацили.

Романът „Бели пътища“ е едно сериозно завоевание на писателя. В него жизнените потоци не са така буйни, неукротими и разлети, както в двете солидни части на „Настъпление“ Тук те са каптирани от неговото нарастало майсторство. Ръката му „пипа“ по-ловко и внимателно, изображението е по-стегнато, синтезирано, въздействащо. Проблемите се налагат с цялата си сериозност и обществена звучност.

Критиката и друг път е отбелязвала, че в творчеството на Величко Нешков отрицателните образи са обрисувани с по-голямо майсторство от положителните. Познавач на неговото творчество, Ефрем Каранфилов изтъква, че това е слабост на писателя. Но както той уточнява правилно в своя проникновен портрет на писателя, в който е уловил много съществени негови черти, произведенията на Величко Нешков звучат оптимистично. Показаният критицизъм е градивен, носител е на положителното начало в живота, съпроводен е с вяра в хубавото, в човека. Явно романистът се учи от такива неповторими майстори на сатирата като гениалния Гогол, като Алеко Константинов и Георги П. Стаматов, особено от последния, който в много свои разкази жигосва редица представители на буржоазната армия.

Просто по натюрел, по природа талантът на Нешков не е чувствителен към приповдигнатото, нему не е познат приливът на възторга, опиянението. Изобразител на класовите конфликти, на социалните сътресения и промени в едно общество, той често се насочва към мрачния и задушен кръг на еснафизма, на ранното обезличаване и със своята критика показва правилния път на развитие.

Величко Нешков няма афинитет към лиричното повествование, наситено с пъстроцветни багри. До известна степен това изсушава произведенията му. Много рядко можем да срещнем обрисувани картини от природата. Земният ландшафт присъствува в неговите книги до толкова, доколкото дава представа за мястото, където се развива действието. Дори още в началото, когато ни въвежда в света на дадена своя творба, авторът като че ли бърза да ни представи обстановката възможно най-

делнична, опростена, без излишен патос. Ето как започва например повестта „Разсъмване“ (1960): „Още от изгрев слънце над потуленото в пазвите на планината градче легна душна и тежка мараня. Тръпнеха в синкаволюляков мираж и губеха ясната си видимост върбите край реката и зеленчуковите градини, орехите и брястовете, разпилени из ливадите и на места затичали поединично към потъналата в омара грива на планината.“

Но на писателя не са привични само тези обтягащи нервите състояния, мрачни мисли, душни картини. Той обича и ведрото настроение, свежия, отрезвяващ хумор, очистителния смях. Да си припомним комичните положения на Траян или Матейчо Арапски. Народна мъдрост и много битов хумор има и в постъпките на баба Луканица — един от хубавите и добре обрисувани образи на Величко Нешков. А колко много настроение струи от сцената с влюбения циганин Маджара от „Настъпление“ И там, в напрегнатата фронтова атмосфера, където загиват десетки бойци, където се чувствуват нервната обстановка на войната и нарастващата съпротива на врага, писателят разкрива веселието на войниците. То не винаги е ведро, чисто, изпълнено с бодрост и настроение, понякога е обагрено леко от трагизъм, но все пак дава колорит на произведението, внася в него емоционалност.

Хубава е сцената на разговора между двамата ранени фронтовци Пени и Маджар.

„ — Какво ще ни правят сега, бай Пене? — плахо подпитваше Маджар.

— Виждаш ли онзи с патериците — с един крак е останал, пък на нас току виж и двата отрязали — не преставаше да се заяжда с Маджар Пени дори и сега.

— Вай, лоша работа, сякаш човек за нищо не е — вайкаше се Маджар.

— А бе твоята е лека. Криво-ляво ще си намериш някоя саката циганка, ами моята жена, като е здрава-права като топола, веднага ще ме остави.

— Много ли ти е хубава булката, бай Пене? — наивно запита Маджар.

— Най-голямата хубавица в цяла Северна България. Мене гледай, за нея не питай.

Маджар искаше да каже „Ама ти не си много хубав, ако е като тебе, трябва да е някое бостанско плашило“ но предпочете да замълчи.“

Краткият разговор характеризира двамата герои. Дори в тежкото болнично състояние те не са загубили присъствието на духа, останали са верни на себе си. От един диалог само подразбираме редица неща за Маджар и Пени. А Величко Нешков обича диалога, при него той е силно художествено средство. Но понякога даже прекалява с многобройни разговори. Изобщо трябва да отбележа, че героите на този писател много „говорят“. Например Луканчето и Кутулата, тръгнали на разузнаване, продължително и разпалено спорят, докато се намери техният командир Слановски. Но още в началото казах, че Величко Нешков е и драматург. От тази негова любов към сцената идват тези предълги понякога разговори.

Трябва да се изтъкне, че той не винаги е майстор на диалога, впуска се в подробности, вмъква излишни обяснения, което е слабост и на отделни пиеси на писателя. Героите не носят определена философска концепция, често им липсва нужният интелектуален багаж, не засягат важни проблеми именно в разговорите си или пък писателят вмъква свои мисли, които звучат външно, не могат да получат нужната органическа спойка.

В лицето на Величко Нешков военната литература има един от своите изтъкнати представители. Той изцяло е посветил таланта си на голямата и патриотична тема за образа на войника и в редица от своите книги го е изваял ярко и запомнящо се. Творческото развитие на писателя е неравномерно. Наред с хубавите си романи „Настъпление“, „Бели пътища“, до известна степен и „Командири“ издаде и сборника разкази „Засада“ и твърде слабата повест „Разсъмване“ на различно ниво са и неговите пиеси. Но навсякъде личи богатото познаване на живота. Той прониква в жизнените процеси, следи тяхното развитие, намира винаги сериозен материал за отделно произведение. Обществената ангажираност на автора, неговото умение да вижда недостатъците и голямата отговорност, с която ги разкрива, показват висока нравствена възискателност и бойкост.

В много случаи Величко Нешков „дегероизира“ действителността не поради черногледство или неразбиране, а защото има вкус към естественото, към истинското и ценното в нещата и хората. В това отношение неговите герои Чугун, Ненко, Славински и Лиляна със своя

га непримиримост и партийна честност сякаш носят частица от характера на писателя. Като тях и той се бори срещу неправдите в живота, воюва за истинска комунистическа честност и откровеност. Той не е вдъхновен лирик, но е проникновен творец изобразител на социалните конфликти, показващ узряването на комунистическата личност за нови подвизи и дела.

В литературата Величко Нешков прибави чрез своите книги нови черти към образа на военнослужещия, показва дълбоката му и разностранна натура, обогати представите за неговия живот и характер. И с това доказва и завладяващата жизненост на военно-патриотичната проблематика, на която той истински и откровенно, талантливо служи.

ЗА КОЛЕКТИВНАТА СИЛА НА ВОЙНИШКИЯ СТРОЙ

Творческият натюрел на Драгомир Асенов го отнася към ония писатели, в чието творчество изпъкват суровото реалистично изображение, мъчителна трезва рефлексия, напирва внезапно хрумналата мисъл. В неговото виждане не има нещо сходно със стаматовската линия в литературата ни. Този писател не обича буйното развихрено въображение, не са по вкуса му леките жизнени ситуации; мнимото предизвикателство. Не се увлича от самоцелна дързост и хрумвания, неудържимите емоционални вълнения, но умее да провокира с остроумни изрази и шеги, да поднася чрез своите герои букети, в които има скрити трънчета, които бодват внезапно и болезнено, да се домогва до внушения, в които се чувствуват изтънчени интелектуални усещания и финес. По лицето на този автор често заиграва шеговито-ироничната усмивка, в очите му не рядко проблясват саркастични пламъчета.

Прозата на Драгомир Асенов е тревожно-напрегната, мисловно раздвижена, но понякога външно статична. Той не се стреми да отразява винаги върху епични платна събитията, няма интерес към многопосочните действия и състояния. Предпочита да изследва в ътреш-

ните катаклизми на личността, мъчителните рефлексни състояния, острите болезнени нравствено-етични конвулсии и въпроси. Показателно е заглавието на първата му книга „Съвест“, с която той подсказва насоката на своите бъдещи търсения и вълнения.

Разказите в първия му сборник са доста тезисни, сковани и сухи, но героите му ни привличат с тяхната напрегнатост и ангажираност. Те спорят, водят дълги и драматични разговори, в които изпъкват качествата на отделната личност, културата и склонността към размишления. Напрегнатите диалози, изпъстрени с остроумие, са характерни за Драгомир Асенов и не случайно това негово умение го насочи към драмата, в областта на която той има своите ярки завоевания.

С каква последователност и художествена изпипаност изпъкват умни и интересни мисли, налагат се прозрения, в които има много съвременна чувствителност и светоусещане, вълнуваща искреност и обществена значимост. Драгомир Асенов е винаги проблемен, целенасочен, изострено-драматичен автор. Той обича да навлиза в скритите ъгълчета на душата и да изважда на показ интимно-трагичните вълнения, тайните пориви и желания, моралните сътресения. Затова бих добавил, че той е и проблемно-психологичен. Следва не външните извивки на действията, а вътрешните душевни терзания. В своите анализи той винаги се стреми да достигне една дълбоко съвременна философска осмисленост на нещата и човешките прояви.

В разказите му от сборниците „Съвест“ (1956) и „Сурово възпитание“ (1969), в романа „Пътищата се разминават“ (1959), в ярки драматични произведения като „Рози за доктор Шомов“, „Рожден ден“, „Разходка в събота вечер“, „Горещи нощи в Аркадия“, „Изпити“ напират пълноводието на живота с острите си проблеми, с разриви и срещи, с откривателство и буйни, неудържими характери. Но интелектуалната нагласа на Драгомир Асенов, проявата на чести културни инвенции понякога внасят хладина в неговите произведения, има нещо погискащо, дори смразяващо поривите и чувствата.

Присъствието на младите хора често раздвижва основния поток на произведението, изменя тегнещата атмосфера, внася особена вътрешна раздвиженост. Драгомир Асенов има специално предпочитание към образи,

които, стигнали до известен кръстопът на живота, търсят разрешение на проявените конфликти и сътресения. Тогава малко скованото негово въображение просветлява, щом се появи неспокойствието и дързостта на младостта. Колко показателен е например образът на седемнадесетгодишната Калинка от пиесата „Рожден ден“ В един от най-запленителните моменти, изпълнени с драматична острота и потиснатост, тя внася оптимизма на своя неobreменен младежки свят, чист и светъл, приповдигнат и силен. Тя е почувствувала, по силата на своето младежко светоусещане, нещо, което често липсва на мнозина възрастни и улегнали хора, и затова с такава яснота го разкрива пред своята майка: „То е много просто. . . Чувството за хоризонт, океанското чувство — това са онези пориви в душата на човека, които го карат да се стреми към хората, да се раздава на тях, да се разтваря сред тях, без да съжалява за себе си. . . Мамо, това са невидимите криле на човека!“

Именно чувството за хоризонт е, което внася раздвиженост в много от състоянията на непримиримите герои, подсилва емоционално-нравствения заряд на отделната творба. В редица отношения Драгомир Асенов е изобразител на съвременния етицизъм на неговото зараждане, проявление и отстояване. Той предпочита сферата на взаимоотношения, на сблъсъка на човешките характери. Един момент, една напрегната ситуация му послужват като силен катализатор за определяне вътрешния свят на даден герой. И в силните решаващи мигове се проявяват повелите на съвестта, на морално-обществената отговорност. Това определя и позицията на писателя спрямо отделните деяния и постъпки, гражданската звучност на въздействащите му произведения, възпитателния елемент в тях.

Но строгата линия на книгите му, суровата и правдива действителност в тях се определят и от жизненото познание на писателя, стремежа му към документалност и вярно пресъздаване на преживяното, лично почувствуваното от него самия. Тая свързаност с биографичните събития проличава при Драгомир Асенов още в едно от първите негови истински художествени завоевания — повестта „Нашият взвод“ (1956) — и особено ярко в най-хубавото, което е написал досега — тетрилогията „Кафявите хоризонти“ (1961). „Големият каме-

нен дом“ (1963), „Плодът на ветровете“ (1966), „Тази кръв няма да се пролее“ (1973). Документалната основа е претърпяла трансформациите на подвижното художествено виждане на автора, корективите на белетристичните похвати и изисквания, но е запазила свежия жизнен лъх, земната сила и красота. Познаващ отлично провинциалното битие (роден в Михайловград на 15 май 1926 г., а истинското му име е Жак Нисим Меламед) и тежката еврейска съдба, през призмата на личната драма той се докосва до големи и сложни проблеми с обществен заряд.

Не е случайно и посвещението на повестта „Нашият взвод“, в което той отново е подсказал верността си към преживяното. „Никъде, никъде аз не срещнах хора толкова сърдечни и прости, толкова всеотдайни и силни, толкова верни и привързани като в казармата, във взвода. Може би с тях никога не ще успея да говоря за сонети, каденци, може би техният речник да не е богат и да съдържа острооти, може би даже някой път да са ме ругали и ядосвали, но въпреки всичко аз искам да бъдем пак заедно, ако жестоката паст на войната облъхне с горещ дъх страната ни и ако нашите идейни и нравствени добродетели бъдат наново поставени на огнени изпитания!“

Книгата на Драгомир Асенов се появява във време, когато военната тема в съвременната българска литература има своя ярка художествена защита в талантливите произведения на Павел Вежинов, Иван Мартинов, Стоян Ц. Даскалов, Димитър Чавдаров — Челкаш, Ивайло Петров и др. наши белетристи, както и в поезията на Младен Исаев, Ангел Тодоров, Ламар, Иван Милчев и др. Но в повечето от тези произведения са намерили художествено отражение спомените и „огнените“ моменти за нашата Отечествена война. Все още образът на съвременния войник, който се калява и възмъжава при мирни условия в Българската народна армия, е на заден план. Още ги няма онези ярки образи, които да докажат и художествено да защитят присъствието на човека с шинел в литературата. И повестта на Драгомир Асенов е един силен и характерен симптом в това отношение. Още по-значимо е нейното появяване и като се има пред вид фактът, че след първите два сборника с разкази на писателя с тази си творба той ярко показва и утвърждава

особеностите на своя белетристичен талант, защити своите търсения и дадените надежди за развитие.

Книгата ни завладява с интимните нотки, с непосредственото повествование и живо изображение на казармената действителност. В нея е разчупена още неутвърдилата се в оня момент схема на „установно“ възпроизвеждане на войнишкия живот, която по-късно с такова разточителство ще се прояви в редица произведения на военна тематика и в значителна степен ще я дискредитира в литературата. Драгомир Асенов преодолява и някои свои слабости за тезисно изграждане на образите и излишно морализаторство, които се забелязват в първите му разкази. Сухият и беден език е освежен значително, изпъстрен е с интересни изрази, с характерна реч. Това още повече подсилва художествеността на произведението, внася колорит и сърдечност, естественост и емоционална раздвиженост.

В „Нашият взвод“ Драгомир Асенов разказва за сапъори, за тяхното напрегнато всекидневие, изпълнено с опасности и тревожност. И въпреки това той не се плъзга по повърхността, не акцентува на героическите мигове, не въвежда фалшив, приповдигнат патос.

В отделни трудни мигове откриваме и прокрадващ се страх, и присъствието на несръчност и уплаха — да си припомним тихия плач и смущението на Младен на първото зимно нощно учение, когато сапъорите размирират наред с учебните и истинските мини, или оня миг на друго учебно занятие, когато двама от бойците побягват пред идващия танк. Запомнящ се е и силният момент, когато редник Кирил Власев се вмъква сред залегналия взвод, държейки взрива с току-що запален огнепроводен шнур.

Писателят търси не героичните прояви, а изявата на войнишкия дух в делниците, изпъстрени с тежки походи, лирични мигове, когато песнопоецът Младен реди вълнуващите песни на своя край или бойците разговарят и спорят един с друг, припомнят си далечни, незабравими преживявания. И затова се стреми да намери онзи завладяващ тон, в който се смесват и сурова грубост, и войнишка нежност, топлота и строгост, пориви и мечти. Внушението за извисеността на казармения бит, за силата на бойните делници идва от художествено-пси-

хологическата разработка на образите, от майсторското третиране на проблемите.

Основно място в повестта „Нашият взвод“ е отделено на превъзпитанието на отделните герои, на тяхното възмъжаване като бъдещи защитници на родината. Авторът възпроизвежда отделни моменти от техния живот, в които се проявяват новите зараждащи се чувства и вълнения, новите порядки и отношения. Така постепенно ни въвежда в колективната психология на взвода на лейтенант Владимир Шахов. От отделния образ, от личните преживявания писателят се стреми да изгради ярка и силна представа за новото чувство, което обединява бойците в строя, именно колективната му сила, тая здрава спойка от отделни личности и техните общи задружни усилия и възможности.

Той проследява импулсите на тоя общ задружен военен организъм, неговите търсения и вътрешна динамика, остротата, с която се приглаждат характерите, взаимно се допълват и уравновесяват. Той е твърде подвижен, разнопосочен във вътрешното си съдържание, но единен в целенасочеността на своите сили, затова е така стремителен, здрав, сплотен като група, като компактна войнишка маса, която с течение на времето укрепва още по-здраво и сплотено. Сложният процес на изграждането на войнишкия колектив е твърде труден за пресъздаване от писателя. Драгомир Асенов се е стремил да го предаде от вътре, да намери нужните му психологически и нравствено-идейни опорни точки и чрез тях да постигне цялостност и завършеност на своето произведение.

В една значителна степен това му се е удало. Чрез отделните образи — Златан Рафаилов — Мъката, Висил Ковачев, Васил Петков — Шивача, Стефан Радев, Георги Стоев — Финиша, Кирил Власев — Факира, Иван Калъчев — Дон Жуан и др. — писателят постепенно ни въвежда във формиращите се колективни взаимоотношения, показва трудния път на тяхното изграждане и развитие. Не всякога му достига нужната белетристична плътност при очертаване на героите, много от техните черти са показани външно, тезисно, но Драгомир Асенов все пак разкрива най-характерното, запомнящото се в тях. Зад отделната постъпка той търси повече дълбочина, характерна отлика, стреми се към типизацията на отделния образ.

И успоредно с това проследява оная нравствено-емоционална спойка на колектива, новопораждащото се чувство в казарменото всекидневие, сред трудностите и изпитанията. У отделните бойци назрява мисълта за другаря, това силно усещане за другия до тебе, за довчера непознатия момък, който сега в строя вече е кръвно свързан с всички, станал е частица на един неразкъсваем организъм. В отделни сцени Драгомир Асенов показва силата на колективизма — да си спомним отношението към моралното поведение на Мъката. Като верижна реакция разраства чувството за личната и обществената отговорност. Отделните бойци разбират, че колективното чувство се създава не само при военна подготовка, а и при цялостното формиране на личността. Именно този проблем Др. Асенов е предал твърде задълбочено и силно.

Каляват не само учебният бой, изпитанието край бойната мина, но и отношението към личната участ на другаря, към неговото щастие и радост. Успокоението, утехата от преодоляната трудност в един живот се предава на всички, разлива се всеобемащо и увличащо. Изпъква и задружното отношение към несправедливостта, изразено към младши сержант Карамфил Стоилов — Миризливия. Опетнената чест на взвода се изживява от всички сапъори и те единодушно осъждат постъпките на отделния командир, роптаят открито и честно определят своята присъда над неговия морал и поведение.

В трудности и весели свободни мигове бойците са заедно. Тръгват с граниচারите да помогнат при търсенето на заблудилия се караул и преодоляват умората, скования студ, страдат заради нелепата смърт на Иван Калъчев, подкрепят се един друг при походите и разбиването на леда по замръзналата река, заедно празнуват сватбата на своя взводен командир.

Но търсейки общото, това, което обединява бойците, писателят не е изпуснал един твърде важен момент в подготовката на нашата съвременна народна армия. Той е показал не обезличаването на боеца в строя, а запазването на индивидуалността на характера, на неговата личност, но видени през призмата на общото, на задружното поведение. Войниците изявяват ярко именно своите качества в колективните действия, а не загубват тях-

ната неповторимост, самостоятелност. Всеки от тях проявява своята съобразителност, надареност и сила в задружния механизъм, в масовостта на строя.

Командирската заповед идва да активизира боеца, да го накара да прояви способностите си в обединените усилия на другарите. И това прозвучава още в началото на повестта „Нашият взвод“ чрез думите на лейтенант Пахов: „Сега иде най-важното и може би най-опасното! — поде той, като стъпка с върха на ботуша си догарящата цигара и провери броя на капсул-детонаторите. — Ще действувате общо, целият взвод, по дадена от мен заповед. . . Ние сапъорите, другари, трябва да калим нервите си, да имаме дебели като въжета нерви. . . Това се налага от службата!“ При дадена заповед най-силно проличава колективността на строя, но тогава и приносът на отделния воин в него е най-голям. Ето кое е съществено при задружното възпитание на войника, при изграждането на неговите колективни качества.

Командирът трябва да прецени силите на всеки от своите подчинени, да познава неговите възможности и когато даде заповед, да е сигурен в участието на всеки боец при нейното изпълнение. Към това се стреми и младият взводен командир лейтенант Владимир Пахов, или Пахката, както го наричат сапъорите. Смел, мъжествен и силен, той прави всичко необходимо още от началото да спечели доверието на войниците, да предизвика у тях силата и волята на духа, физическото напрежение и плодотворните усилия за социализъм и крайна победа.

Още в първите страници на книгата авторът ни представя своя герой с цялото негово обаяние и красива външност. „Той беше млад, висок човек, със смугла кожа, на места тъмнобронзова до черна, поради което на пръв поглед изглеждаше като циганин, с кафяви, живи и присмехулни очи, с гъсти, склучени над носа вежди. Косата му смолиста, начупена на лимби, които той старателно поддържаше, немирно се подаваше изпод козирката.“ Обикновено младите красиви офицери често са самовлюбени в себе си, волни, предизвикателни и насмешливи към другите. Не са лишени даже от надменност и кокетство, от леко презрение и чувство за превъзходство над останалите. Те носят своята хубава външност като качество, което считат за значително предимство пред другите.

Много често така се изобразяват тези красавци в литературата, опиянени от лесните успехи сред жените, от славата на гуляйджии и авантюристи. Да си припомним подпоручик Личев от повестта на Павел Вежинов „Втора рота“ или лейтенант Борис Спиров в „Настъпление“ на Величко Нешков. Такъв е и капитан Дунков в книгата на Рангел Игнатов „Късче небе за трима“. Колко старателно държат те за своята външност и не пропускат да я демонстрират по подходящ начин пред колеги и подчинени.

Ето че героят на Драгомир Асенов в това отношение е изключение. В неговия характер писателят посочва редица положителни черти, показва го не като вманиачен млад офицер, като красив позьор, а като човек, който търси близост до своите войници и е прост и естествен в отношенията си с тях. Но понякога писателят прекалява в изтъкването на командирските добродетели на Пахов, значително ги подсилва, с което прави образа твърде еднолинеен, обеднен от повече и разнообразни качества. В много от думите на лейтенанта се чувствава нагласа, прѣзвучават и фалшиви нотки. Тая непогрешимост на командира е плод на някои изисквания на военната проза като възпитателен фактор за военния читател, но пък подвеждането на героя към тях накърнява художествената тъкан на творбата.

Като цяло образът на лейтенант Владимир Пахов е правдив, той вълнува и увлича, спечелва с поведението си нашите симпатии. Чрез него Драгомир Асенов много добре е разгледал проблема за отношението на командира към подчинените, показал е здравата връзка, която съществува между тях и която е основна при обучението на защитниците на родината. Сапѳорите обичат своя взводен командир, възхищават се от неговото хладнокръвие, широтата на възгледите, личния му пример по време на трудни моменти от съвместния им живот.

Като автор Драгомир Асенов разглежда образите на военните хора, както и всички останали герои на своята проза в нравствената сфера. Морално-етичните измерения на личността изпъкват във всичките му книги. Той обрисова бойците в „Нашият взвод“, младши сержант Божидар Лозанов от пиесата „Разходка в събота вечер“ и редица други образи в тяхната морална извисеност, в красотата на човешката им простота и земна си-

ла, в обаянието на изчистения от дребнавостта и пош-
лостта етицизъм, утвърден в новите съвременни условия
на социалистическата действителност. С присъщите на
белетриста критичност и острота, с неговата гражданска
смелост и откровеност той поставя жизнените въпроси
открито, конфликтно, раздвижено.

Затова която и творба на Драгомир Асенов да раз-
глеждаме, независимо от нейните художествени качества,
винаги ще доловим силата на проблемното мислене, нрав-
ствената преценка, стремежа към възвишеното и яркото в
живота на човека. Как просто и ясно той нарече книгата
за хората във военна униформа „Нашият взвод“ и с това
сякаш искаше да подчертае близостта си с тези, кои-
то завинаги остават в строя, бдят за светлото утро на
родината. И това не е поза или своеобразен авторски ре-
веранс, а ярко творческо доверие и обич. Ето кое ни под-
сказва секретта на творческия успех в повестта, а така
също и обичта на читателите към нея.

Верен на своята гражданска позиция, писателят по-
каза жизненото начало на войнишкия колектив, силата
на бойния му дух. Както в прекрасните вълнуващи, ин-
тимно обогрени страници на романите от неговата три-
логия и актуалните му вълнуващи пиеси, така и в повест-
та „Нашият взвод“ той потърси висотата на идеалите,
почувствувани чрез взаимоотношенията и изграждащо-
то се патриотично съзнание на българския войник.

Драгомир Асенов е търсещ, непрестанно обновяващ
своите достижения художник. В своето досегашно раз-
витие той показва, че не познава застой, рутината, разчи-
тането на лесния ефектен успех. Обича да общува със
своя съвременник, да се докосне до неговите истински
проблеми и конфликти и да изобрази наистина яркото
и силното в нашия живот. Затова цялото негово творче-
ство е проникнато от граждански патос, представлява
вярна картина на действителността, изпълнено е с нрав-
ствено-философските проблеми на времето и затова от-
критията на писателя винаги впечатляват, прибавят се
към общите усилия на нашата съвременна литература.

Това убедително се потвърждава и от последната му
книга „Тази кръв няма да се пролее“, в която Драгомир
Асенов продължава сюжетната линия на поредицата
романи „Кафявите хоризонти“, „Големият каменен дом“
„Плодът на ветровете“ .. Отново в центъра на неговото

повествование е Виктор, сега изправен върху фона на големите революционни преобразования, които се извършват у нас след народната победа на Девети септември. Романът е изключително динамичен, стегнат, изпълнен с много събития и преживявания.

Писателят е потърсил вече нова композиционна форма, изложението се налага с повече емоционална извисеност и художествен колорит. Много по-богат е вътрешният живот на героите, твърде сложни са конфликтите и психологическите движения. Виктор е възмъжал, придобил е по-голям опит и знание, но „знанието носи повече страдание“ — беше казал някъде Байрон. В изменящата се обстановка, в душевния живот на героя се вмъкват нови сили, напират непознати чувства и терзания.

Той и неговите другари застават на поста на революцията и я бранят с всички сили, с истинска всеотдайност. Те служат в младите органи на Държавна сигурност, обединяват своите усилия, за да сломят скритата или явната съпротива на класовия враг. В тази атмосфера на остри класови стълкновения изпъква цялата динамика на времето, проявяват се най-характерните черти на онова романтично начало, в което България тръгнаше към своите бъднини.

Драгомир Асенов е успял и тук с присъщата му наблюдателност и психологическа задълбоченост да извая образите на отделните герои, да допълни с нови черти техните характери. Истинско завоевание за него е пресъздаването на съдбата на майката на Виктор. Чрез нея той е предал много правдиво възприемането на революцията от обикновените хора. Младостта на Виктор, на сина — това е романтиката на времето, силното вълнение на живота — буен и вихрен. В съдържаната строгост и суровост на майчините възприятия усещаме кълновете на новите помисли, които революцията предизвиква в обикновеното човешко съзнание.

В интересната идейно-психологическа линия на романа „Тази кръв няма да се пролее“ проличава зрялото майсторство на белетриста да се домогва до интересни обобщения, да намира свой зрителен ъгъл при отразяване на големите събития в действителността. Има нещо много сходно в чертите на героите от повестта „Нашият взвод“ и последната книга на Драгомир Асенов или на

някои от характерите, които той изобрази в пиеси като „Разходка в събота вечер“, „Професия за ангели“, „Рози за доктор Шомов“ Това, което ги обединява, е твърдата решимост на отделната личност да брани своята морална чистота, да служи на правдата с цялото си сърце и открита душа.

Повечето от героите на Драгомир Асенов са младежи и те коват съдбите си в големите конфликти, в мъжествената напрегнатост и волева издръжливост. Затова не можем да не усетим обаянието на скритото вътрешно стремление, на решимостта да се побеждават трудностите. Затова след всяка победа след всяка спечелена битка настъпва това дълбоко скрито вдъхновение, което е моралната награда, утехата за изразходваните сили. И тук се прокрадва лека носталгия, чистотата на изживяванията се примесва с лекия горчив привкус на болката за отлитащото време. В „Тази кръв няма да се пролее“ авторът е показал това чрез главите „Онова, което ще сънуваме през целия си живот“ и „Сбогом, Ануш, сбогом, моя сладка любов!“

Един от немските философи споделя, че „Героическият жизнен път — това е най-голямото, което може да достигне човек“ Драгомир Асенов никъде не е обрисувал герои на подвига, бляскави смелчаци, изключителни личности. Той показва обаче интересна черта от оформянето на човека — тихата, мълчаливата подготовка за подвига. И затова в неговото творчество винаги ще ни вълнува упоритата съпротива на отделния герой срещу инерцията и духовното тление, за да може копнежите да бъдат винаги просветлени и чисти, проникнати от замишля на високи достойни дела.

ПО ЗАКОНИТЕ НА ВЯРАТА И ДЪЛГА

Своя творчески път Рангел Игнатов (роден е на 5 декември 1927 г. в Пловдив) започва с повестта „Митьо от Равногоре“ (1954), която сам жанрово определя като „Разкази за един войник“ Подзаглавието на книгата ни подсказва за бъдещото тематично насочване на автора, но същевременно ярко говори и за неговата предпочитана белетристична форма на повествование — разказа. По-късно писателят ще напише и два романа — „Дълг“ и „Сбогом, любов“, — от които особено изпъква вторият. Той създаде и вълнуващата повест „Късче небе за трима“, но по-цялостно неговата творческа физиономия се определи в значителна степен от разказите му. Неговият последен сборник „В сянката на ливадите“ (1968) е може би най-хубавото му и представително произведение.

Но още в „Митьо от Равногоре“ долавяме нещо много съществено и физиономично от натурила и художествената същност на дарованието на Рангел Игнатов. Това е непосредственото навлизане във всекидневието на обикновения редник от армейските колони, проникновеното и силно докосване до неговата душевност. Зад все още забелязаната белетристична непохватност на ав-

тора, зад описателството и тромавия на места език усещаме свежия полъх на нежността и откровението. Образът на неслърчния, едър мъжага ни привлича — в него има нещо много човешко и топло, сърдечно. Отначало той е груб към стария кон Тайфун, а после постепенно се привързва към него и го обиква. Конят по свой начин му отвърща за грижите, както преди това не е останал чужд и на омразата на войника. В тая взаимна преданост писателят се е стремил да покаже отделни черти от душевността на своя герой, да разкрие колко богат и разностранен е човешкият характер. Той ни подготвя за последователното разкриване на един образ, в който външната физиономия крие от пръв поглед истинските му качества.

И Рангел Игнатов разказва за Митьо, за неговите взаимоотношения с другарите по съдба. Този недоद्याн селски момък умее да бъде и предан, и искрен, да обиква и хората, които са около него. Писателят отбелязва: „Митьо се привързва силно, от цяла душа; когото обикне, обича го така, че е готов и главата си да даде за него. Той брани Трайчето от нападките на Дочо Пословицата, кърпи ботушите му, защото, макар Трайчето да има гимназиално образование и да знае някоя и друга латинска дума, в ръцете е вързан, дрехите му са раздърпани, копчетата от куртката и шинела му едва се държат, амуницията на коня му никога не е в ред.“

По много свои особености Митьо ни напомня за Златан, героя от едноименната повест на Павел Вежинов. Но Рангел Игнатов е обрисувал своя боец като красив снажен момък. И много често героите му са красиви, възторжени, всеотдайни. В това отношение той е ученик на Йордан Йовков и продължава поставената от този сърцеведец традиция в литературата ни. Писателят обича онези, които носят богат духовен свят, умеят да видят хубавото в човека, да ценят и търсят красотата.

Когато Трайчето признава кражбата на Митьовото сандъче, неговият близък приятел сякаш е чакал този откровен разговор. Изпълва го истинско вълнение, събраните, скривани досега чувства избликуват неудържимо и поривисто. „Ето такъв съм аз — казва той на побледнелия си приятел, току-що излязъл от лечебницата. — Взем ми сърцето ми и прави, каквото щеш! Обикна ли някого, — до смърт съм с него. Важното е уважението, Трайче,

дето викаш: от дълбочините на сърцето. Аз за хората съм готов, каквото кажат... значи, ей тука на, кръвта си капка по капка ще дам за хората...“

Ето кое е открил още в първата си книга младият тогава белетрист — добротата — и в нашата съвременна военна проза той най-ярко я опоектизира и възпява. В третата част на прекрасната си мемоарна книга „Хора, години, живот“ Иля Еренбург, когато разказва за Елюар и неговата поезия, пише: „Все пак не казах кое е най-учудващото в неговата поезия. Добротата. Може да си голям поет, да умееш да страдаш и да умееш да разказваш за мъките и за радостите — дълбоко, точно, но без доброта. Това не е чак толкова често свойство — и изобщо на хората, и специално на поетите. Елюар не можеше да бъде щастлив край чуждото нещастие и това идваше не от размишленията, а от природата на човека.“

Отношението на Рангел Игнатов към човешката доброта също издава присъствието на финес и чувствителност в неговата природа. Той е твърде емоционален художник. Много от неговите герои са ръководени винаги от чувството за справедливост, те изграждат своя живот по законите на вярата и дълга. Такъв е полковник Огнянов от разказа „Съд на честта“ Воден от своите командирски задължения, той не е чужд при разрешаването на редица въпроси от своята практика и на съчувствието — качеството, чрез което можеш да разбереш и прецениш правилно душата на човека.

Ами онзи чувствителен, жаден за топлина и ласка механик-водач Гечо Гечев („За грош надежда“), който е пострадал съдбоносно на война, но не е загубил привързаността си към хората и самотата не го е озлобила и отчуждила от тях. Невъзможността да се ожени и създаде семейство не накърнява емоционалния строй на неговата душа, не убива светлото, ведрото чувство, силата на волята и любовта. В неговата военна професия има нещо сковаващо — еднообразно, безлично, самият му вид, както и името са лишени от всякаква външна показност и хубост, от претенциозност и гръмка действителност, но това е един истински пълноценен човек, знаещ как да получи от живота, макар и за грош, надежда.

Мнозина от героите на Рангел Игнатов са толкова чувствителни, че пред проявите на затрогващо човешко внимание и доброта се просълзят. Едрият мъжага, из-

пълнителният и точен старшина Казаков, когато ѝ изненадан на рождения си ден от признателността на своите войници („Старшина“), се просълзява и трудно сдържа обхваналото го вълнение на признателност и топлина. Даже старият баща на Драгомиров, преминал през изпитанията на борбата и закален в битките с врага, заплаква пред откровената изповед на Людмила в съда („Зала 13“).

А с каква радост и внимание писателят описва външно нежните, слаби, лишени от суровата мъжественост и грубост мъже във военна униформа. Той има особено предпочитание към тези момчета-мъже, носещи кроткия унес на поетическото вдъхновение, непречупени още от живота, непреминали през горнилото на тежката мъка и неизмеримото страдание. За тях празникът на юношеството още не е завършил, те живеят с миражна красота, още не са изпитали сладостта на любовната всеотдайност, не пазят топлината на всепоглъщащите женски ласки, в сърцата им трепти пламъкът на нежната радост, на младежкото веселие.

В разказа „Троха човек“ Рангел Игнатов рисува дребното войниче, което е толкова незабележимо и незапомнящо се от пръв поглед, така невзрачно със слабата си фигурка, че повечето бойци от окопите го знаят като „оня от Стоиловия взвод“. А то загина на малката могила до своята картучница и се отбранява до сетен дъх. От слабото немощно тяло е избликнала неудържима сила, духът се е оказал мощен и недостижим.

Проблемът за прераждането на човешката личност вълнува писателя и той го разработва с особена поетична сила и майсторство в своите разкази и новели. В крехкия, още неузрял човек, в момчетата с бели ръце и нежна кожа и още мъхнати лица той търси корена на бъдещото мъжество, нарастващата воля, душевната твърдост и стоицизъм. Рангел Игнатов не изменя на своето творческо виждане. Макар и да възпроизвежда казармената действителност, той не се стреми да я види винаги през призмата на суровостта, на изградената предварително схема и представа.

Вглеждайки се във войнишките редици, погледът му се спира не само върху изпъкващите стройни фигури, обгорелите лица, подчертаната външна внушителност, а избира и онези бойци, чиито плещи са още слаби, в по-

гледа им има юношеска нежност. Той обича лиричните натури, мечтателите, които и когато са натрупали значителен опит, запазват поетическата настройка на душата си, в тяхната преценка на нещата винаги има приповдигнатост, личи смущението на развълнувания човек, който живее с настоящето, но не е загубил и спомена по кратотата на миналото.

Затова прозата на Рангел Игнатов има ярка романтична обогрненост. Това не е консервативната романтика по нещо вехто, лъжливо ценно, изгубено, безсмислено. Ако си послужиш с Вапцаровите думи — това не са въздишките „по някаква романтика изстинала“ Не. Това е романтиката на живота, просветлена от нещо много съкровено, свързано органично с отделната личност, останало в нея завинаги, внесло съществена промяна по пътя ѝ на развитие.

Силните духом личности, мъжествените хора умеят да ценят своето минало, защото отлетялото време не е пропиляно, опoшлено от безделието и пустотата, от фалша и лъжливите проблясъци на Елдорадо. Затова спомените са техен спътник. Те умеят да се вълнуват истински, затова преживяното не е откъсната, захвърлена страница от живота им. Така е с героя от разказа „Оревоар“ Полковникът, който вървейки по старите родни пътища, възкресява дните на своята младост, „Сега разбираше, че без спомените е щяло да му бъде тежко. Когато се сражаваше в Испания или в словашките планини, когато търпеше глад и студ в партизанските землянки или се подготвяше за смъртта в концлагерите, той знаеше, че не е сам, с него бяха спомените.“

В преживените от капитан Давидков осем години на границата (разказът „Осем години“) на пръв поглед няма нищо възвишено, героично, открояващо се, но останалият на заставата писател само за няколко дни разбира колко богат, разнообразен и полезен е животът на офицера-границар, който бди заедно с войниците си над родната земя и нейната неприкосновеност.

Писателят търси спомена не само като характеристика на образа или разкриване на неговата биография. В белетристичната тъкан на отделната творба споменът изпълнява важна естетико-идейна функция, служи за основен психологически възел за изясняване същността на проблематиката. В много отношения той ни насочва към

позицията на автора или разкрива неговата цялостна художествена концепция, а така също изяснява важен момент от творбата. В повестта „Митьо от Равногоре“ е показано как героят разказва спомените за своя дядо, когато завещаното от стария войник седефено сандъче изчезва. Но дълбоко в подтекста се чувствува акцентуването на белетриста върху мотива за приемствеността на войнишкия дълг. Митьо с особено уважение и гордост говори за Димитър Доколяновеца, известен не само с хубостта си, но и със своята смелост, показана по фронтовете на Балканската война.

Така, като търси психологическата дълбочина и ефектност чрез спомените на тези, за които пише, авторът успява да подсили художественото въздействие на произведението. Мисленото връщане назад е винаги изпълнено с лека тъга, но и с много поетичност и емоционална приповдигнатост. В разказа „В сянката на ливадите“ генералът отива по миналите пътеки на своя живот. В съзнанието му проблясват образи и детайли от това, което е било, което вече е останало далеч във времето, но продължава да блуждае в душата му. „Той ѝ подаде (на жена си — Ст. К.) в шепата си черни като мастило къпини, после седна и запали мотора. И кой знае защо, отново си спомни клончетата от магнолия с бели като рохкав сняг цветове и чу, сега вече ясно, гласа, който казваше: „Буенос диас, камарад!“

Рангел Игнатов е намерил тънкото и дискретно внушение чрез един ярък детайл, осветлява миналото на генерала без излишна описателност и досадно разточителство на случки и събития. И затова художественото обобщение на творбата е открояващо се, градивно и силно.

Постепенно писателят е изчистил своята проза, тя не е така натруфена, тежка, тровава, каквато беше в романа „Дълг“ (1957). Там образите се губеха в разливността на сюжета, от неговата многопосочност и недостатъчна идейна центрираност. Интригата е доста заплетена. Рангел Игнатов не е могъл да се освободи от натрупващите се реминисценции от чужди произведения с подобна тематика — при пресъздаването на живота на лейтенант Павел Драгомиров в полка, при отразяването на сложната напрегната обстановка има много обстоятелственост, неяснота. Още в началото писателят ни запо-

знава с провалилия се офицер старши лейтенант Ставрев, без да изяснява причините, вмъква след това интригата с вредителската дейност на Фани Пеева, Коджабашев, Крумов, без да намери нужната динамичност и психологическа острота, търсеното художествено внушение. Явно, голямото платно се оказа не по силите на прозаик като Рангел Инатов, който обича да разкрива героите си в тесния кръг на тяхното битие, в малките, но обществено значими делнични прояви на живота.

Но не са редки случаите, когато именити творци, като Антон П. Чехов или нашият Йордан Йовков например, не написаха мащабни епични произведения. Техният натюрел, големият им талант си имаха своя специфика. В литературата оригиналността на дарованието си има свои пътища на развитие, свои закони.

Рангел Игнатов също принадлежи към тези автори, които проявяват белетристичната си дарба в по-кратките жанрове на прозата. Такъв от неговите колеги до известна степен е Станислав Сивриев, без, разбира се, с това да се опитвам да правя някакво изчерпващо сложността сравнение. Но в състените тонове и багри, в яркото и динамично повествование той намира по-голяма съдържателност и изразна сила, както е например в повестта „Късче небе за трима“ (1962). Тя се явява ярко творческо завоевание в развитието му и разкрива богатството и възможностите на неговия талант, макар че в отделни моменти долавяме неверни психологически наблюдения, подвеждаща тезисност и даже изкуственост, особено в диалога на останалите под водата танкисти. Но техните образи са силни, вълнуващи, привлекателни. Рангел Игнатов разкрива силни характери, изграждащи се при съвременната подготовка на нашата народна армия.

Екипажът на танк 0346 е представен от командира лейтенант Владимир Даскалов, сержант Тома Минкин и ефрейтор Господин Ганчев. В един жарък летен ден при важно учебно занятие те са поставени пред голямо изпитание. Потъналият в реката танк, невъзможността на екипажа да достигне брода и да се измъкне ги срещат не само с истинското изпитание на воинския дълг, но и със смъртта. С това напрежението нараства, през броените минути трябва да се намери изход за спасяването на три живота. Същевременно тримата мъже, пленени от вода-

та, трябва да решат сами за себе си не по-малко сложни въпроси.

Конфликтът между тях именно в този трескав драматичен момент достига своята кулминация, апогея си, напират и очакват разрешение. Външно той е определен от евентуалната възможност на полковник Карастоянов и неговите подчинени да спасят танка и екипажа му, но вътрешната колизия е определена от взаимоотношенията на тримата, от сблъсъка на техните характери и възгледи, от преодоляването на натрупаните горчиви думи и душевни наранявания.

Човекът винаги се плаши повече от неизвестността, отколкото от неразрешения изход на едно начинание. Но тримата воители, макар че вътрешно усещат и пристъпват на страх, проявил се особено в нервната криза на ефрейтора, все пак изживяват по-силно несъгласията между себе си. Общата беда не разрешава изведнъж създадения преди това конфликт и затова психологически ситуацията е доста напрегната, нервна.

Повестта „Късче небе за трима“ авторът е изградил на принципа на ретроспекцията. Всеки от героите се връща мислено към това, което е вече станало, и то определя поведението му към другите. Рангел Игнатов е подчертал вътрешния контраст между мъжете с униформа, показал е чрез художествена успоредница отликите между полковник Карастоянов и лейтенант Даскалов например, а така също между лейтенант Даскалов и сержант Минкин. Но сблъсъкът на характерите тук не идва от противопоставянето на героите, за да бъдат те по-ярко очертани и индивидуализирани. По-скоро техните възмущения, съдържанието на мислите и чувствата, своеобразието и духовното различие са определени от отношението им към времето. В трагизма на ситуацията изведнъж се налага преживяното, това, което вече е заплело драматичния възел на страсти и чувства. И то става главен катализатор на действието и определя до значителна степен разрешаването на вътрешния психологически конфликт.

Този белетристичен прием е едно от най-сериозните завоевания на писателя в неговата повест. На основата на един твърде модерен художествен принцип той поставя сюжетното развитие на „Късче небе за трима“ разплита сложните линии на действието. Повествовател-

ната техника е постигната със завидна психологическа дълбочина и проникновеност. Писателят се е добрал до така нареченото „динамично движение в покой“.

Танкът, попаднал в реката, спира, неговият мотор загасва, постепенно грамадното неподвижно туловище се изпълва с вода. Фонът е статичен, сякаш спира и времето за тримата откъснати от света танкисти. Те са далеч от проблемите, които вълнуват техния командир, прекъсва се и радиовръзката с командния пункт. Далеч над водата сякаш остава задушавашата мараня на летния пек, горещото дихание на земята. Тогава започва обратният ход на часовете, не напред, а чрез мислите за преживяното — назад. Ретроспекциите поотделно показват героите в минали ситуации, в онези положения, които са предизвикали сблъсъка в служебното съподчинение между лейтенанта и сержант Минкин, отношенията на тези двама, влюбени в Магда, мъже.

Личните чувства и страсти сега задвижават действието, което в мига на катастрофата беше като че ли спряло. Приближава смъртта — замръзналата точка, крайният предел на човешкото време, определено от съществуването на една личност, несъразмерно с безкрайната и безначална философска мярка за времето. И в този сложен отрязък, кратък, но вътрешно динамичен, се разрешават конфликтите на повестта, изясняват се предишните преживелици на екипажа.

И тримата мъже говорят за смъртта, но те се вълнуват от въпросите на живота, на това, което ги свързва и което ги разделя. Ето я моралната победа на танкистите. Те не капитулират, не се предават, макар че признаците на отчаянието се проявяват. Но такъв жизнен и силен физически човек като Тома Минкин до последни сили удря тежкия чук върху притиснатия от речната вода капак на танка, а в решаващия миг зъбите му стискат здраво кичура коса на лейтенанта.

Физически Даскалов и Минкин са напълно противоположни. Чужди са си двамата и като характери. Единият е силен, плещест, мускулист и груб, волев, натрапчив, готов да се бори докрай. Русокосият лейтенант ни напомня за любимите герои на Рангел Игнатов, каквито са описани в разказите „Троха човек“, „Детска радост“ и др. Той е срамежлив и чувствителен като момиче и пред своите подчинени изпитва неудобство, в отдел-

ни мигове проявява слабост и състрадателност, влюбва се за първи път и е всеотдаен на обичта си, без предварителни уговорки.

Но с всяка своя стъпка в живота Даскалов изгражда характера си. Даже под водата, на крачки от смъртта той усеща прилива на сили, на воля и оная решимост, която е била негов спътник винаги досега. Самоувереният човек, щедро надарен от природата, усетил мощта на физическата си крепкост, разбрал въздействието на своята красота върху другите, по-малко цени отделните си качества и прояви, често е щедър и ги пилее без сметка. Такъв е сержант Минкин. Той винаги е готов да действа, раздава силите си, без да ги стопанисва и цени. Той е спонтанен и стихиен в проявите си, решава и крои бързо своите планове.

Даскалов повече премерва. Той не е така самоуверен, настъпателен. Блазни го неизпитаното, но често е въздържан, даже плах, срамежлив. Тръгнал на срещата с непозната жена, уговорена от неговия приятел старши лейтенант Шумски, той е готов да се върне, а когато забелязва прашните си ботуши, спира и ги избърсва на площада. В него има финес, той е човек на жестовете и красивите изживявания. В лейтенанта има нещо интелигентско-мекушаво, пухкаво, момчешко, докато Минкин е духовно по-груб и еднообразен. Но и той не е лишен от чувствителност, благородство, без вина получава условна присъда, когато се опитва да помогне на продавача с трите деца, измамен от своя предшественик. Но логиката на сержанта Тома Минкин е земна, строга, реалистична, докато най-младият лейтенант в полка често блуждае из облаците, нему са присъщи въздушните копнения, често лишени от жизнено покритие.

В тая среща на двамата бойци присъства и трети — ефрейтор Господин Ганчев. Неговият образ е значително опростен, художествено той е по-аморфен и недоизяснен и това е слабост на автора. Ганчев пръв загубва присъствие на духа, насочва своите обвинения към командира на танка, проявява нервност и отпадналост. Той разказва за погребението на загиналия шофьор Димо Карабаджаков и си спомня неговия мъртъв образ.

Животът на ефрейтора до казармата е минал в търсене на неопределеното щастие. Той следва медицина, но атмосферата на учебните занятия сред трупове и ми-

рис на лекарства го потиска и отблъсква, Ганчев решава да следва философия, но и тук суетата и празнодействието го преследват. Навсякъде преминава по повърхността, с пръстите на балетист и с лека танцова стъпка преживява дните си. Както го характеризира авторът, „той не беше лош младеж, но не можеше да се освободи от ролята си на шут. Правеше му удоволствие да играе комедии и пред себе си. Беше разбрал, че на шута всичко се позволява и всичко се прощава.“

Бързото опиянение от смяната на средата, лесното увличане от неосъществими идеи, идването на Ганчев в казармата, всичко това е само временно успокоение за неговия разпилян и неорганизиран характер, за бавния му темперамент. Той скъсва връзките с жена си, не се сближава с другарите по съдба, отдава се на потискащи го състояния и мисли, болезнената неудовлетвореност пресушава неговите сили, подкосява стремежа му за творчество и градеж. Той е един страхливец, в който липсва жизнена основа и оправдание, неговите страсти са безродни. Сравнен с двамата си другари, ефрейтор Господин Ганчев е сякаш крехко родено цвете, което трябва да изгасне и изчезне.

Към тримата танкисти трябва да прибавим и интересния образ на полковник Карастоянов. Рангел Игнатов е представил един силен и мъжествен човек, който разбира от службата си и ѝ принадлежи всеотдайно. В неговото поведение има нещо еднообразно, праволинейно, но винаги е в интерес на службата, на задълженията му на командир. Като характер той е пълен антипод на младия офицер лейтенант Даскалов и затова се стреми да промени много черти в нагласата му, да го моделира по свой маниер, но среща в мекушавия на пръв поглед хлапак неочаквана вътрешна съпротива. И именно това е, което всъщност привлича Карастоянов. Той умее да цени хората, които не се предават лесно, които действуват докрай, и на това залага при злополуката с танка и неговия екипаж.

Една случка от делниците на танкистите е послужила на писателя да създаде силно и вълнуващо произведение. В потискащата атмосфера и напрегнатостта на преживяванията той е почувствувал нещо романтично, открил е жизнеността на воинския дух и младостта. Художествено силно и убедително е хрумването със свет-

лото петно, това късче синьо небе, дошло през танковата тръба върху ледената мътна мазна вода, която изпълва люковете и обгръща смразените тела на тримата крушенци. Оптимистичният полъх е предаден с много финес и майсторство, с психологическа сила и дълбочина.

Тая жажда за живот е вдъхновила писателя и за новелата „Човешка голгота“ нея разкрива и в прекрасния разказ „Ординатор трета степен“ За светлото човешко чувство, за красотата на живота и вярата в него разказва той и в романа си „Сбогом, любов“ посветен на строителите. С това произведение писателят се опитва да освежи тематиката на своето творчество, за първи път се откъсна така цялостно от атмосферата на войнишките преживявания, от мълчаливата героика на казарменото всекидневие. Като цяло романът има отделни качества: образите са предадени свързани с динамиката на нашето време, повдигнати са от автора актуални проблеми, написан е с присъщата на Рангел Игнатов развълнуваност и емоционална подвижност. Но в него се чувства недостатъчна отлежалост на жизнения материал, откриваме редица езикови несъвършенства, грапавини в очертанието на образите и индивидуализацията на техните характери. С романа „Сбогом, любов“ писателят не можа да се издигне на върха на големите завоевания на строителната тема в нашата литература, макар че неговият опит е положителен и в никакъв случай не е художествен провал.

Но като творец Рангел Игнатов принадлежи на военно-патриотичната проблематика. В произведенията му са разпилени множество образи на хора с военна униформа. Той успя да ги обрисова с истинска любов и вяност и улови нещо много съществено — привързаността на тези хора към казармата, към суровата дисциплина и задружността на воинския колектив. Писателят показва душевността на военния, разкри нейното богатство и човешка сила. Той написа такъв силен разказ като „Без пагони“ един от най-хубавите в неговото творчество. Героят на творбата е Добриянов, управител на ресторант в провинциален град, уволнил се офицер. С каква проницателност авторът е показал придобитите качества в казармата, тая любов към службата, човешкото разбиране и откровеност! Леко застава мирно, когато полкът напуска след бойното знаме града, с истинско увлечение

носи храна на изгладнелите обикновени трудови хора, прости и величави в своя уморен вид, не намерили място за обяд никъде и страхливо влезли в първокласния ресторант.

Бившият офицер сякаш е сред своите войници. Оная простота на отношенията, която съществува само между мъжете в казармата, той е запазил и тя изпъква с такава възвишеност и красота в душния летен ден, сред смълчаните и безизразни ресторантски маси, застлани с бели покривки. Добриянов, който не е свикнал да превива гръб като управител на ресторант, поднася храна на насядалите брадясали селски хорица и това за него е съвсем естествено. Има нещо много силно и затрогващо в този вече не млад мъж, който носи дълбоко в себе си военните навици, а трябва да се върти като паун из повереното му заведение и да привиква на втрещените погледи на своите нови подчинени.

Рангел Игнатов не търси казармата като фон, не рисува образи заради военния мундир, а търси човешкото, силното, неповторимото в тях. Затова героите му ни пленяват с чистата си душевност, с поривите и мечтите си, с вдъхновената романтика и повелята на дълга. Те загиват на своя пост, като лейтенант Павел Драгомиров, или се борят със смъртта, както тримата танкисти, или скачат през всякакви препяствия, като войничето от „Детска радост“, усетили в себе си мъжествената решимост и волята да служат като мъже докрай, истински, всеотдайно.

ДЪЛБОЧИНАТА НА ХУДОЖЕСТВЕННОТО ПРОЗРЕНИЕ

В прозата на Ивайло Петров има нещо много жизнено, дълбоко човечно, промислено от преживяното. Тя изпъква с пластична гъвкавост и художествена стройност. Образи и събития намират строга белетристична отливка, запечатват се в съзнанието с реалистичните си форми, налагат се с драматизма на времето. Гъсти земни сокове протичат и освежават авторовите визии; избухват на места с неочаквана сила и придават на повествованието неповторимост и оригиналност.

Ивайло Петров не обича разливането на речта и на впечатленията, многообхватността на изображението. Повествованието при него не е обременено от различни сюжетни ходове, неочакваности и авторови приумици, а тече плавно, стройно и се излива в ярки, запомнящи се случки и прояви на героите. Речта на писателя е строго синтезирана, изпъстрена с остроумие и стигаща на места до сентенционна съдържателност и обобщеност, без да познава игривите фриволни движения или да се налага с нарочна търсена красивост. Тя е побрала в себе си много от духовната същност на автора и същевременно е всмукала емоционалността на добруджанеца, на оня

край, известен с неспокойните златни гъри на зрялото жито и тихата равнинска меланхолия, придала такова очарование на Йовковото творчество. Продан Петров Кючуков, роден в с. Бдинци, Толбухинско, на 19 януари 1923 г., е закърмен с тази красота. Известен с литературното си име Ивайло Петров, той я възкресява чрез творчеството си.

Той носи частица от тоя земен необят, близък е до народностното светоусещане, умее да види характерното и да го предаде с неповторима художествена осмисленост и дълбочина, да го извиси. В неговите творби изпъква с поетична красота човешкото поведение, онова земно, чисто и нежно състояние на душата, в което се преплитат най-светлите трепети и пориви. И винаги в тях ще доловим нещо родно, свежо, българско, неподправено, откровено и искрено. То блика навред от книгите му, независимо дали разказва за драматичната и силна Нонкина любов или се връща в годините на своята младост, или оживяват неговите спомени.

В миговете, когато се възкресяват минали случки и събития, винаги има приповдигнатост и вътрешна разнеженост. Това без съмнение подсилва разказа, отгук идва и сладкодумството на онези непосредствени и самовглъбени разказвачи, които възпроизвеждат случки из своя живот. Затова и Ивайло Петров е твърде сладкодумен разказвач, като своя герой боеца Настас Щатния. Много от неговите творби започват така, сякаш авторът се намира между слушатели, притихнали и със светнали очакващи очи, любопитно съсредоточени. „Миналата година бях ходил на лов в тяхното село с ловци от столицата...“ („Моят приятел от село К.“), „Тъкмо за тоя случай си спомних, когато видях лъжливия...“ („Дяволските опашки“), „Миналата есен ходих по моя край...“ („Артист“). Като в народните приказки започва повествованието — плавно, ритмично, съсредоточено.

Още в неговата първа книга „Кръщение“ (1953) забелязваме тоя белетристичен маниер. После в късните му произведения, така завършени и силни, проникновени, като „Малки илюзии“ (1963), „Объркани записки“ (1971) и „Преди да се родя и след това“ (1971), неговата дарба е разкрита с неповторима поетичност и обаяние, с обобщаваща обществена значимост и сила. В тях той е истински майстор на синтезираната проза, де-

тайлна и пластична, художествено завършена и умна. Но даже в по-големите си по обем произведения, като повестта „Нонкинната любов“ (1955) и романа „Мъртво вълнение“ (1961), той не обича разливането, многопосочността на действието.

Авторовото съзнание е твърде дисциплинирано, то не се поддава на случайните хрумвания, на игривите подскоци на чувствата. А Ивайло Петров е лиричен автор, когато пише, той се вълнува като поет, такова е и неговото виждане — обаятелно и неспокойно, наситено с много обич и настроение. Дори когато се докосва до жестокия свят на войната, когато възпроизвежда нейната трагична действителност, той запазва тая лирическа напрегнатост и непосредственост, емоционалните изблици и вълнения.

В повестта „На чужда земя“ (в първата книга на автора тя е включена под заглавие „Нашият взвод“, а горното заглавие книгата получава при нейното второ издание през 1962 г.) писателят ни връща към преживяното на фронта, разказва за един обикновен взвод и неговия героичен пример, макар че авторът не се поддава на прибързани екзалтации и увлечения. Неговото слово е все така развълнувано, чисто, вдъхновено. Темата за войната в творчеството на Ивайло Петров се преплита с голямата тема за човешката красота и духовна извисеност. Сред разрухата и смъртта, сред оглушителните избухвания на снаряди и бомби той улавя туптежа на човешкото сърце, разкрива неговата сила и необхватност.

Рядко в нашата съвременна литература е пресъздавана така фронтната атмосфера, както в книгата на Ивайло Петров. Той има майсторството да открие във всекидневието на войниците сериозни и важни проблеми, да намери ярки и вълнуващи примери на човечност, да покаже характерите в светлината на тяхната земна неповторимост и възвишеност. В „На чужда земя“ разказва подпоручикът, командир на взвода. Той ни представя своите бойци, личните си преживявания, съдбоносното развитие на военните събития по време на нашата Отечествена война. Един след друг се редуват образите на обикновените войници Настас Ямболията — Щатния, Гочо Варцата, ТинкоПримерния, Манко Геор

гиев, Люцо и учителят Петрушев, незабравимите приятели Тодор и Стойко, подофицерът Кузин...

Тези понякога брадясали и груби мъже изпъкват в повествованието с ярките черти на техните български характери, с високия дух и другарско съзнание.

Ивайло Петров избягва портретната характеристика. Когато заговорва за някой образ, той не бърза да го обрисова външно, него го интересуват душевният строй, вътрешното съдържание на човека, типичното и най-същественото в него. Затова много от образите са характеризирани по отделни жестове и случки. Често се налага и личната преценка на взводния командир, който разказва за тях. Запомнящи са отделни сцени. В тях напрежението е скрито, но осезателно, то напират по тънките фини капилари на художествената тъкан и придава на творбата вътрешна динамика, подвижност. Ето Гочо Варната, който при първия бой, засипан от пръстта, крещи: „О-ее дариаа-мее! Санитарии!“ А ние знаем, че това е един от наперените бойци, който понякога „кръшка“, затова и изтърпява общото колективно наказание да спи върху събраната смет, защото е отсъствувал, когато взводът е почиствал и подреждал своите нарове.

Или стъписаният Тодор, който вместо да стреля срещу врага, уплашено е свел глава в окопа, а после е готов заради приятеля си Стойко да остане с него и да защитава при опасността от сигурна смърт оттеглянето на малката бойна група, навлязла в територията на врага и заловила „език“ Не по-малко вълнение има и в оня миг, когато обикновеният и свитичък Люцо, смятан от всички за страхлив, въпреки че е ранен, отказва да отиде да бъде превързан, за да продължи боя.

Обективът на писателя умело „хваща“ такива характерни моменти, в тях отделният образ получава нужните художествени „отсенки“ става по-пълнокръвен и жив.

Не е твърде изяснен образът на помощник-командира бай Дельо до онзи последен предсмъртен разговор с подпоручика. В неговите прояви най-силно и ярко Ивайло Петров е отразил комуниста боец и командир, който е истинска опора в новосформираната армия и играе в нея съществена роля. Но ето че този силен духом и несломим човек, загубил в борбата своята жена, продъл-

жава да служи на делото на партията и народа. Разобличава и сам разстрелва провокатора и бивш полицай Боровенски, в трудните ситуации не губи присъствие на духа и умее да излезе от най-обреченото положение, здраво опрян на войнишкия колектив. Такъв силен и мъжествен, несъкрусим е той и в предсмъртната агония, когато избухналият снаряд откъсва двата му крака и той усеща вече вледеняващата тръпка на смъртта. Последните му думи не са извикани с призивен зов, те не са казани като върху подходящо декорирана театрална сцена, лишени са от патос и плакатна мащабност, но затова пък неговото най-скромно завещание към родния син, предадено с тръпни устни на поручика, е така човешки величаво, грабващо, драматично. „Слушаай! . . . Изпълни една моя молба. . . в името на нашата дружба. . . Пиши на моя син. Пиши му, че татко загина като комунист. Не казвай, че са ми откъснали краката. . . Пиши. . . пиши, много го обичах! . . . Отдалечи се!“

В последното желание на командира има нещо много българско; трагически-героично, така, както то е изразено в предсмъртните мигове на хайдутина, който ще бъде обесен, възпят в народните песни. Героят и във фолклора, героят и в повестта на Ивайло Петров иска в последния му миг да има нещо красиво. Бай Дельо не желае синът му да разбере, че е загинал с откъснати крака, като леденеещ, сковаващ се от предсмъртни спазми труп. Тук художественото обобщение се налага от силно уловения психологически момент, от вярното и предано съзнание на умиращия комунист, който се прощава в притихналите привечерни часове след боя.

Тоя възвишен стремеж към красотата особено е подчертан от автора при изобразяване на нежността, с която мъжете на фронта си спомнят за родния край, за семейство и другари, разказват за миналото си. Той е изразен и в колективните усилия да се създаде уют и в калната фронтова землянка или в олющената, наранена от престрелките чужда къща, в която войниците са намерили ново жилище. Те умеят с грижлива ръка да подредят своето снаряжение, да се погрижат за чистотата, да създадат хубаво настроение. Как добре е описал Ивайло Петров войнишката веселба. В обстановката на фронта тя силно контрастира, в нея има сякаш неестественост, но тя е проява на живота, на жизнерадостния ха-

рактър на българина, който умее да се весели. Ангел Гъдуларя често засвирва ситната ръченица и ето, пръв рипва Илийчо, а след него е не младият, но як и сърдечен Тодор. Редят се често и словата на проникновените български народни песни. С вещица Ивайло Петров разкрива обаянието на песента на фронта, сред гибелните рани на войната. „Който ще е бил на фронта, далеч от родната страна, той ще е изпитал силата и чара на народната песен. По телата ни пълзят тръпки, а в очите напират сълзи на нежност и гордост, на саможертва и сладостна тъга, на най-хубавите чувства, които може да изпита човешката душа.“

В кратковременните фронтови затишия, в тихите смълчани часове на изчакване и подготовка за голямата пролетна офанзива на Драва, в първите слънчеви мартенски дни войниците показват своето жизнелюбие, проявяват способността на човешкия характер и между две сражения да изразява привързаност и желание за мир, за труд и създаване на блага, стремеж бързо да се прикрият раните на войната. В художествените похвати на белетриста хуманизмът изпъква с необикновена сила и красота. Той контрастира на огромната разруха на смъртта, посеяна от немските емгета, на тъгата от раздялата. И като символ и ярък контраст на бойната атмосфера е проявата на любовта, като крехко светло цвете върху спечената от кръв земя.

Как се противопоставят проявяващото се чувство, полъхът на нежността на законите на бойните действия на суровата военна дисциплина. Лирическият поглед на Ивайло Петров е уловил пораждащата се обич и чрез нея сякаш е отправил едно от най-страшните обвинения срещу онези, които бяха подпалили световния пожар и отнеха живота и на хиляди български синове. За да подсили емоционалното въздействие, писателят е намерил нужните картини, показал ги е с присъщото му поетично виждане и пластичен рисунък. „Мръкваше. Над степта лягаше хладна надвечерна тишина. Някакви мънички, като тъмнокафяви точки птички прелитаха от синур на синур, от храст на храст и чирикаха. Скрито зад дълъг като каменна ограда облак, слънцето хвърляше меки златни стрели към небето. През рядката къдрава мрежа на млада акациева горичка се виждаше черният скелет на геран. Изведнъж кобилицата на герана трепна и

бавно започна да се навежда към кладенеца. Двама души — девойка и войник, — които навярно са седели наблизо, застанаха на гривната на кладенеца. Чу се кръшен смях. Войникът се изопна нагоре, хвана се за синджира и с един замах вкара кофата в кладенеца.“

Картината е необикновено примамлива и красива, изпълнена с тишина, покой и любовна нега. Образът на войника и девойката символизират човешкото миролюбие, възвишеността и хубостта на младежката поривност, която надделява суровостта на войната и търси своето осъществяване.

В изображението на писателя се чувствава нещо много нашенско — с тоя кладенец и кръшен момински смях. Сякаш за миг сме попаднали сред идилията на Влайковите герои.

По-нататък Ивайло Петров продължава своето приповдигнато художествено съзерцание, в него има и скрит потаен копнеж по нещо неуловимо хубаво, към спокойните мирни дни, в които тържествува обичта. „Войникът извади пълната кофа, а девойката подложи стомната. Светли пръски вода се пилееха встрани, а с тях се пилееше и ситният момински смях. Една кофа вода не стигна и нашият юнак още два пъти показва силата си. Хванаха стомната двама и бавно тръгнаха по мекия път на шосето. Вървяха срещу нас. И чак сега ги познахме. Стойко и Ержика. Залязващото слънце удряше в лицата и дали от лъчите или от що, но и двамата вървяха замижали, мълчаливи, усмихнати. Пшеничената коса на Ержика златееше, свободната ѝ ръка, бяла и крехка, леко и плавно се люлееше в такт с бавната отмерена стъпка. А Стойко бе вдигнал глава, устремил сините метличини на очите си някъде над аления облак на залеза.“

Писателят е постигнал едно рядко художествено внушение — образът на заминалия на война български войник става символ на миролюбието и мирния живот. В конфронтацията на героя със събитията и обстановката емоционалното въздействие е пълно и жизнено, неповторимо.

Особено обаяние внася и крехката и миловидна унгарска девойка Ержика, която остава вярна на своята любов и в дните на примирието, когато войната завършва, отново е сред нашите бойци, за да потърси своя

любим. Но опнената вихрушка на сражението отнема живота на Стойко. Така в повестта „На чужда земя“ от образа на убития момък Ивайло Петров извайва истински герой — олицетворение на всепобеждаващата сила на живота.

В прозата на писателя не рядко жените идват, за да ни покорят с тихото си присъствие, с нежността и красотата. Да си припомним неговите два незабравими разказа „Анюта“ и „Анхен“ Двете девойки са показани в трудните мигове на борбата. Анюта загива в нелегална акция, а във въображението на попадналия в чужд дом по време на войната български войник Анхен идва като видение, носещо трепети и вълнения, събуждащо копнеж по неуловимото и загубеното, по далечното и човешки красивото.

Склонността на Ивайло Петров към поетизация и приповдигнатост изпъква най-вече при обрисовката на женските образи, при разкриването на любовното вълнение и премала. Но писателят по нагласа не е чужд на лирически отклонения, които в „На чужда земя“ изпъкват непосредствено и ненадейно, с грабваща стремителност и нетърсена искреност. Така е, когато пресъздава пролетните вълнения, радостта от полученото писмо, преминаването на Драва за изпълнение на трудна и отговорна бойна задача, когато разкрива ликуващите лица на победителите в последния ден на войната и българските ешелони потеглят към родината.

Повестта на Ивайло Петров на места страда от недисциплинираност на авторовото въображение, от прокрадваща се риторичност и неумела съразмерна композиция, което проличава особено в последните глави на книгата. Създадена в началото на неговия творчески път, в нея откриваме и влиянието на някои познати образци, долавят се предимно реминисценции, повлияни от Йовковата военна проза. Но като цяло творбата е може би най-поетичното и развълнувано произведение в нашата съвременна литература за Отечествената война и трябва да се съжалева, че досега тя не е доценена от критиката и не е показано нейното художествено богатство на читателя.

Може би защото с по-новите си произведения Ивайло Петров показва оригиналността на своя талант, в критическите преценки и изследвания, „На чужда земя“ оста-

ва на доста заден план и може да се каже, че е пренебрегвана от литературните тълкуватели. Но фактът, че писателят я публикува отново, значително по-късно след първото ѝ издание, говори, че той цени това си произведение.

В него с нескривана любов е показан образът на командира и войника в условията на новоизграждащата се народна армия. Макар и „на чужда земя“ българският боец е разкрит с въодушевление и творческо разбиране, с доверие и вяра. В хуманистичния антивоенен патос на белетриста прозира утвърждаващата сила на живота и времето, на красотата и човешкото величие.

ЖИЗНЕРАДОСТНИЯТ СМЯХ НА ФРОНТОВОТО ВСЕКИДНЕВИЕ

Творчеството на Димитър Чавдаров — Челкаш никога не е привличало задълбочено критиците, нито пък е било обект на ожесточени спорове, на разногласия. В литературата ни този автор, взел за свой псевдоним името на известния герой на Горки, не е предизвиквал неочакваности, нито пък е показвал изключителни творчески завоевания, които да имат налагаща се сила. Но неговото присъствие внесе известен колорит в областта и на без това твърде бедната хумористична книжнина, създадена след Девети септември, изпъква с нещо привлекателно и сърдечно. В хумора на Челкаш откриваме много човечност и простота, нежно и внимателно отношение към човека и ведра шеговитост, когато се изтъкват слабости на характера или непохватност в дадена случка.

Това характеризира и онези фейлетони и разкази на писателя, които той е посветил на българския войник. Военната му проза е твърде скромна, непретенциозна, но в нея има завладяваща човечност и изразителност. Името на Димитър Чавдаров — Челкаш най-напред се свързва с войнишкия хумористичен вестник „Часовой“, който той редактира заедно със Стоян Ц. Даскалов. И затова в редица негови произведения не случайно ни

завладява веселият, жизнерадостен смях, дошъл от фронтовото всекидневие, обогрѣн от чистота, привлекателност и топлота.

Първите военни творби на Челкаш се появяват в малката кнѝжка „Командирът“, излязла през 1950 г. като брой 1 от шестата годишнина на известната и популярна сред войнишката маса „Войнишка библиотека“. Няколко години по-късно писателят издаде сборника „Иван и неговите другари“ (1955), а представителното издание с избрани произведения „Неделя сутринта...“ (1972) по случай 60-годишнината му се открива с познатите военни хумористични разкази и фейлетони „Разказ за войника“, „Сив-бял гълъб“, „Поетът“... Това красноречиво подсказва, че Челкаш цени творбите си, вдъхновени на фронта, свързани със спомените му от преживяното в Унгария. Но той е по природа хуморист и когато се връща по старите бойни пътища, вече скрили своите рани, си спомня за изпитанията като военен кореспондент не без присъщата му шеговита усмивка и даже с известна доза самоирония.

Ето как в спомена „По старите пътища“ разкрива възнението, изпитано при посещението в Сигетвар, отбѝвайки се в къщата, където се е печатал и издавал вестник „Фронтосак“: „Няма ли да ме посрещне Павел Вежинов със своята мека, кротичка усмивка и да ми подхвърли през рамо:

— Басираме се, че ти пак вместо репортаж от позициите си донесъл няколко въшки. Виждам една на кепето ти.“

Така благородно, някак свойски, с тънък хумор се отнася писателят и към героите си във военни шинели. Той ги описва с непосредственост и смях, без да бъде жлъчен и нападателен. Неговият хумор е благ, сърдечен и такива са по природа и Денчо Агитацията, Марин Даскалчето, Стою Минков и Мацанов, бай Добри Свантата, Иван Перничанина. В тяхното поведение има нещо подкупващо, привлекателно. Те не блесят с особени качества, но са искрени и благородни. Осъзнават своите слабости и грешки, в минути на изпитание проявяват искрено приятелство и себежертвеност.

Още в самата характеристика на отделния герой чувствуваме присъствието на хумориста. Той има верен поглед, в интонацията му се прокрадват издайнически нотки

смях, още когато ни представя даден образ, ние вече сме настроени да го приемаме със смях. В това отношение художественото умение на Челкаш е ярко изразено. Само с няколко черти, чрез един жест или състояние, с една резка на перото той успява да разкрие най-важното в своя герой, да покаже и своя хумор.

В разказа „Иван и неговите другари“ писателят по следния начин ни представя двама от героите си: „Стою Минков сърбаше шумно чая и сумтеше сърдито, сякаш даваше израз на общите чувства“ и: „Пиши — каза тихо Сали, — мило Айше, корема ми сгоре за тебе. Когато седна да ям и на всяка лъжица, като слагам на устата, тебе те виждам.“

Комичността идва внезапно, нетърсено, без художествена нагласа и изобретателност. Така е и в разказа „Командирът“. Полковият командир, наричан от бойците „Таткото“, е предаден от автора с цялата негова обаятелност и командирска сила. Лекото шаржирано описание не накърнява общата характеристика на героя. „Таткото пристигнал в интендантската рота сърдит като два облака“ или по-надолу: „Таткото е стар магьосник в тая натежала от тютюнев дим хралупа и очите на госта стават меки и добри. Не, невъзможно е някой да не намери допирни точки с Таткото, дори и самият тартор на дяволите. Таткото е като печка, която размразява вкочанени ръце и помръзнали сърца.“

В неговите герои има добродушие. Още от пръв поглед те привличат вниманието с комичното, заложено в тях. Такъв е например бай Добри Свантата („Хитрецът“). „Иначе як мъжага, широкогърд, мускулест, с ръце като гребла, само че в краката дефектен, както се казва. Едри крачища, както всичко у него, ама криви някак, възлести, с големи преплетени сини жили, пък ходилата — едното към Дунава гледа, другото към Бяло море — шовинистично настроени.“

В разказите на Димитър Чавдаров—Челкаш разсмиват не толкова ситуацията, колкото самото описание на героя, неговата характеристика. Той не е майстор на интересните ситуации, на предизвикващите неудържим смях положения или действия. При него на преден план изпъква „комичното попадение“ чрез пресъздаване на образа в движение, от впечатленията, които оставя. Затова повечето от разказите и особено фейлетоните му са

без сюжетно развитие, фабулата е твърде еднообразна, еднопосочна, без сложни извивки. Много често писателят представя героя направо, както разказвачът в една компания започва веднага, без особени заобикалки. Този маниер в нашата хумористична литература има своето класическо начало и утвърждаване още в „Бай Ганьо“ на Алеко Константинов.

Така е в началото на фейлетона „Денчо Агитацията“. „Наш Денчо не може да трае друг да не знае това, което той знае, или пък да е на друго мнение. Ти може да имаш и пет дипломи, ама я да ти се изпречи и наш Денчо и да ти рече:

— Каква е разликата между микрокосмоса и макрокосмоса? — па да видим какво ще му отговориш! Или пък да те попита:

— Каква наука е фармакологията и кога се получава флуоресценция?“

Само с един израз писателят е направил обобщаваща характеристика на Денчо Агитацията: „Той агитираше неуморно с очи, с нос, ръце и крака.“ В поведението на героя има нещо много комично, то се налага от пръв поглед. Челкаш го е изобразил с тънък хумор, с непосредственост и задушевност.

В някои фейлетони поради липсата на фабула хуморът е значително снижен, няма го увеличащото, смешното начало, поради което ефектът е твърде блед, без вътрешна дълбочина и сила, както е в „Празникът“, „В деня на победата“ и др. Но в сполучливите творби, като „Най-голямото добавъчно“ например, идейната нишка е уплътнена художествено, подчертано и въздействащо. В разказа атмосферата на фронта присъствува, налице е и нейната динамика. Героят бай Цачо Добавъчното е не само добър майстор на мекици, но и войник, който изпълнява с достойнство службата си. Неговият смях е бодър, жизнерадостен, в поведението си е изобретателен. Той не е страхлив, не използва готварските си способности за бягство от военните задължения и дисциплината. Затова когато отива на разузнаване, улавя „език“ Но и в тая негова героична постъпка има твърде много хумор.

Бай Цачо Добавъчното води пленения як и едър офицер с две баки вино, което предизвиква истински смях и много шеги сред бойците. Случката е стегната,

лаконична и действена. И врагът е показан в привичния изобразителен стил на писателя.

Наред с комизма и шеговитите прояви на фронта Димитър Чавдаров — Челкаш изобразява и неговата суровост, жестокостта на войната, смелостта на българския войник. Чрез хумора си писателят не дегероизира отделния боец, не го откъсва от суровостта на войнишкия дълг. Макар и да показва слабости и отделни увлечения и критически нотки да се прокрадват в тона на разказвача, авторът има очи и за величавото на позициите. Показва ни своите герои в моменти на малодушие, но и в сублимни, подедни положения.

Характерен в това отношение е един от най-хубавите военни разкази на Челкаш — „Иван и неговите другари“. Това е творба, в която са представени ефрейторът Иван и войниците от неговото отделение. Те имат своите привички, склонни са към кръшкачество и „мили неволни“ грешчици, с които са дошли на фронта от цивилизацията, но в опасните моменти, когато се проявяват изискванията за мъжество, те се показват като добри бойци и истински фронтови другари. Заедно със своя отделен командир войниците нападат немското картечно гнездо, преплуват през ледения канал, за да изпълнят бойната си задача. В схватката с врага загиват Сали, Стилиян и Патриков.

Комичното неволно преминава в трагично. И това е особено характерно за военния хумор на Челкаш. Много от неговите творби са обогатени от иронично-трагична емоционалност. В тях няма само весели, увеличащи случки, щедро разпилени вицове и анекдоти, не винаги войниците са събрани на топло в землянката край готвача, който пържи мекиците и неговите действия и остроумия карат останалите да се превиват от смях. Полъхът на войната, нейните жестоки закони властвуват и съпътствуват положенията, пораждащи ирония и смях.

Така е и в разказа „Командирът“ Таткото, който е обичан от всички заради своята сърдечност и разбиране към отделния войник, който е инициатор на всички полкови мероприятия, е първенец и на бойното поле. При настъпването срещу кота 328, заета от немците, той пада, смело политнал в неудържимата българска атака. Внушението на разказа е подсилено особено от неговата развръзка. Раздвиженият тон на повествователя, дола-

вящата се скрита усмивка зад редовете в края изчезват, за да усетим като че ли застиналото лице на автора, отдаващ почит на героя. В изобразително-изразните средства на Челкаш понякога липсва голямото умение за синтезираност и обобщение, за детайлна психологическа разработка на характера и смешното в него, но винаги изображението е проникновено и изпълнено с настроение, това е хубаво качество. То се е проявило и в творби като „Командирът“

Нерядко долавяме съчувствието на писателя, неговите симпатии към един или друг герой. Така е в „Разказ за войника“ творба, в която няма особени художествени открития, но има много човеколюбие и разбиране. Същото е и в разказа „Маргарита“, в който е описан подвигът на една медицинска сестра, промъкнала се сред ожесточената артилерийска канонада до обкръжените български войници и занесла взетата от ранения куриер заповед. Колко горест по простреляната младост има в „Сив-бял гълъб“, където са пресъздадени виденията на умиращия двадесетгодишен войник, забил лице в снега, обагрен от неговата изтичаща кръв.

Димитър Чавдаров — Челкаш със специално внимание се отнася към най-младите, още невръстни юноши, попаднали сред старите опитни войници: И не рядко той показва дружбата между тях, вниманието, с което преживелите бойци обгръщат своите неопитни помощници. В разказа „Войникът от обоза“ Петър Реселешки с бащина обич бди над болнамото войниче Митко Белото. Добротата е негово характерно качество. Когато обозната каруца навлиза в минното поле, той изпраща по-младия си другар и помощник да доведе сапъори, а сам остава да пази каруцата и двете кобилки. Зад грубата външност на боеца всъщност се крие чисто и открито сърце, един изстрадал човек, който въпреки суровостта на войната запазва своята човечност и топлота.

По-добър в художествено отношение е разказът „Ръката на приятеля“, където въздействието е ярко, проникнато от светъл патриотизъм и хуманистични вълнения. В основата му също стои дружба — между Иван Перничанина и младото войниче Стилиян Пенев, тръгнало доброволно за фронта. Шегобиецът Лазо Чолака го нарича Невястата, поради неговото бяло, нежно лице, младежката му свенливост и непохватност. Но Перничани-

на бди над своя млад приятел, споделя своя житейски опит, прижи се за него в трудните войскови условия през тежката зима край Драва. Особено силен е краят, когато в тежката битка с врага Иван Перничанина пада геройски, пронизан от неприятелския куршум. Въпреки жестокия обстрел Стилиян притичва и не остава в последния миг човека, с когото се е сближил, в който е открил близък приятел и верен другар. Ръката на приятеля донася последната топлина за студенеещото тяло.

С тънък, ведър смях писателят Димитър Чавдаров — Челкаш ни е показал всекидневието на позициите, миговете в топлатата землянка или трудните, героични схватки с недоубития враг, който в последните месеци преди своя край хапе най-болезнено и жестоко. Без излишен патос, с много човештина и лека, едва прокрадваща се тъга разказва за преживяното на фронта. В по-голямата част от своето творчество той осмя еснафството, слабостите на човека, комичните положения, в които може да попадне понякога. Но Челкаш не измени на тръпната нежност, на добротата и красотата в характерите, които откри сред войнишкото множество на българските позиции в Унгария. И затова, когато разглеждаме написаното от него, не можем да отминем страниците, посветени на войника, на неговия патриотизъм и на смеха, породил се и в най-мрачни и тежки положения, изпълнен с жизнелюбива сила и щедрост.

ВОЙНИКЪТ, ЛИТЕРАТУРАТА, СЪВРЕМЕННОСТТА

(ПРОБЛЕМИ
НА ВОЕННАТА
БЕЛЕТРИСТИКА

Фрагменти

1

Като майстор Манол от народната песен писателят трябва да вгради в своята творба най-скъпото на сърцето-си.

Димитър Талев

При изобразяването на нашия съвременник литературата ни не може да не се докосне до чертите на човека под пагон. Напрегнатият и динамичен живот на военния, острата конфликтност на казарменото всекидневие, богатството от образи и характери в строя не може да останат извън творческия обектив на писателите. В сложната съвременна обстановка бойци и командири стоят на своя пост, утвърждават силата и красотата на една истинска всеотдайност към отечеството, която в новите, променени условия на социалистическата действителност носи нови показатели, изпъква с гражданската си извисеност и комунистическа-яркост. Темата за любовта към родината, за върховния дълг вече носи по-богати възможности, налага се с морално-нравствената си и патриотична задълбоченост.

Образът на войника все по-определено се очертава на фона на развълнуваната неспокойна действителност с мъжествената си привлекателност, богатата душевност и емоционалност. Казарменият живот става все по-пълнокръвен, разнообразен, многолик. Новата съвременна техника, изискванията на съвременния бой, подготовка-

та на войника и командира без съмнение поставят сериозни въпроси пред писателя и литературата като човекознание. Във войсковия организъм се чувствуват динамични изменения в резултат на научно-техническата революция. Взаимоотношенията във войнишкия строй на Българската народна армия коренно са се променили в условията на социалистическата държава, нови са порядките и уставните положения в нея, на ленински основи са поставени стилът и методът на обучение. Командирът и неговите подчинени участвуват в новите форми на обучение с взаимно доверие. Нов е психологическият климат в колектива, широка и активна е дейността на партийната и комсомолската организация.

Ето един цял комплекс от проблеми, които чакат своето художествено превъплъщение и отразяването им чрез живото слово, което има истински допир до човешкото сърце и съвременното мислене.

За изминалия тридесетгодишен период от победата на социалистическата революция в България военната литература показва съществено развитие. Редица видни писатели и поети възпяха бойния подвиг на нашата армия по време на Отечествената война (1944—1945 г.) и потърсиха своите нови герои, потомците на загиналите за отечеството. В произведенията на такива именити наши поети като Ламар, Младен Исаев, Ангел Тодоров, Иван Милчев, Радой Ралин, Валери Петров, Веселин Ханчев, Пеньо Пенев, Блага Димитрова, Владимир Башев, Лиляна Стефанова и др., на развълнувани майстори на словото като Георги Караславов, Людмил Стоянов, Павел Вежинов, Иван Мартинов, Иван Аржентински, Величко Нешков, Станислав Сивриев, Рангел Игнатов, Драгомир Асенов, Генчо Стоев и др. се очертава фигурата и на българския командир и воин, на мъжете с опалени лица, които изнесоха победата докрай и се завърнаха горди в родината, а една голяма част от тях паднаха като герои край Драва и Ниш и обкичиха бойните знамена с неувяхваща слава.

Естествено е да търсим в съвременната военна проза голямото отражение, което даде Отечествената война. Тя бе пресъздадена с истински патос и възторг, години след нея писателите, участници на фронта, се връщаха към онези величави дни, изпълнени с трагизъм и победи. И редица от тях успяха да внесат в съвременната бъл-

гарска литература силни, мъжествени и проникновени произведения на тази тема.

Но наред с отразяването на войната и участието на българския войник в нея времето поставяше нови изисквания пред отделния творец, войнишкият строй с челични стъпки отиваше напред. Така мирновременният живот на армията се наложи постепенно със своите конфликти и въпроси и очаква своето отражение в литературата. И един от първите въпроси, които се очертават пред писателя, това е проблемът за автентичността на военния образ, а не за подмяната му с измислени герои, само облечени във военна униформа. Героичното привлича и раздвижва авторовото въображение, но войникът от „тихото“ делнично, неизпъстрено с изненадващи постъпки време също е интересен, жив, обаятелен. И в обикновените учебни дни също се възпитават силни и бойки характери. И затова още по-отчетливо изпква и проблематиката за душевността на боеца, търси се нейната оригиналност и неповторимост, еднозначността на нейното проявление в литературата, психологическото изучаване на образа.

Появиха се произведения, в които са обрисувани армейските условия, описани са редица верни обстоятелства, а истинският съвременен войник липсва в тези произведения. И ето един объркващ парадокс. Героят от строя в един момент от развитието на военната проза се оказва заменен с художествена марионетка. Възпроизвежда се средата, показват се нововъведенията, рисува се техниката, а човекът е скрит зад дребните факти и случки, зад кухата риторика и фразеология, зад псевдохудожествената приповдигнатост.

Ако премахнем имената на героите в такива творби, сякаш изчезват и самите образи, характеристиките се преливат и се губят. Художествената тъкан на книгата е така схематизирана, че сюжетът и основната идея в нея се замъгляват за сметка на повърхностни изводи.

Колко справедливи са в това отношение думите на един от най-големите художници на нашето време — Пабло Пикасо: „Да се унищожи сюжетът е не само невъзможно, но и истинска глупост. . . Много по-лесно е, разбира се, да нарисуваш един воин без каска, без кон и даже без глава. Но тогава той не е интересен за мене. Тогава можеш да го вземеш за всякакъв друг човек, на-

пример за пътник в метрото. Във войника мене ме интересува войникът...“

В казаното се крие голяма азбучна истина, отнасяща се не само за военната проза, а за цялата литература, за всички творци. Не може да се очертае истински един образ, ако той не носи характерното, отличителното на своята жизнена неповторимост, на средата и професията, към която принадлежи, на основната идея, на която става изразител в художествения свят. И войникът като образ има своя специфика и самостоятелност и именно тя е нужно да излъкне в литературата.

А в колко много белетристични творби години наред се говори за казармата, за воинския дълг, а образът на героя от строя се излъзва, не намира истинското си превъплъщение, остава повърхностен и невъздействащ. Успяха да го покажат онези писатели, които откриха в съвременния боец нещо свое, съкровено и близко, изследваха го не като странични наблюдатели, а като участници в големия процес на казармената бойна подготовка, на възмъжаването и патриотичната закалка.

12

Изкуството е особено и хубаво с това, че в него не може да се лъже... Можеш да лъжеш в любовта, в политиката, в медицината, можеш да измамниш хората и самия господ-бог, имало е и такива случаи, но в изкуството не можеш да мамниш...

Антон П. Чехов

Не рядко пъти сме се питали: Защо при такова обилие на произведения на военна тематика малко са тези, които вълнуват, в които можем да открием идейно-нравствен смисъл, жизненост и богата галерия от образи и идеи, от мисли и патриотични пориви, от сгриващи чувства и извисеност?

Литературата продължава да изследва живота на

човека в шинел. Да се уловят чертите на съвременния воин е важна и неотменна задача пред писателите. През последните години все по-настойчиво се търсят духовният облик и вътрешната сила и красота на войника. Особен дял в тая важна и отговорна творческа задача има и Държавното военно издателство, което упорито обединява усилията на военните писатели, привлича нови автори, разширява тематичния обхват на издаваните книги.

Много от произведенията, издадени от ДВИ, са написани от автори, които служат в Българската народна армия, имат богат житейски опит, проблемите на военния живот са им близки. Хубаво е, че издателството непрекъснато увеличава творческия си актив, привлича нови автори, поощрява млади таланти, като Никола Стоянов, Янко Станоев, Никола Радев, Невен Овчаров и др. Голямото разнообразие на белетристичните книги свидетелствува за определено търсене на съвременния герой, за утвърждаване на постиженията, за напипване на сложните драматични възли в битието на войника.

За оживлението на военната белетристика свидетелствуват произведения като „В сянката на ливадите“ от Р. Игнатов, „Откраднатият ден“ от Ив. Аржентински, „Когато бях офицер“ от Ст. Сивриев, „Гаснат и звездите“ от Н. Павлов, „Повест без име“ от Слав Г. Караславов, „Стената“ от Н. Овчаров, „Маримани“ от Н. Радев, „Когато има обич“ и „Ако нямаше вяра“ от Т. Тончев, „Ние — праведните“ и „Старшината и слънцето“ от Рашко Сугарев, книгите на Янко Станоев, Н. Стоянов и др.

Този списък би могъл значително да се увеличи, а при по-голяма възискателност и да се съкрати, но отделната бройка за нас в случая няма значение. Важното е, че определени завоевания има. И все пак защо постигнатото не задоволява, къде се крие причината често да се отправят упреци и критически бележки срещу сиви произведения на военната тема в литературата?

Въпросът е твърде сложен, обемист, трудно разрешим. Но все пак можем да се спрем на някои от най-ярките недостатъци във военната литература, да намерим примери за тези слабости. В своята интересна статия „Въпроси на литературата с военна тематика“ (вж. „Под пагона — човекът“, 1966) Ефрем Каранфилов е посочил някои от причините за очевидните слабости и съще-

ствуващото пренебрежение към военната литература — изкуственото ѝ отделяне от цялостния литературен процес, като се използва претекстът, че тя имала своя специфика; поради възпитателното си предназначение литературата на военна тематика не винаги трябва да отговаря на високи художествени изисквания, че върху сюжети от съвременния казармен живот не могат да се създават интересни произведения и поради това не трябва да се предявяват изисквания към писателското майсторство.

Подобни твърдения са познати и сега. И една от причините за тях са редица от съществуващите книги с проблеми на армейския живот. В тях наистина се натъкваме на съществени недостатъци, на ниски художествени качества. Те са създадени от автори без особени творчески качества, лишени от истинско дарование. А както остроумно е забелязал още Достоевски, „писател без талант е като куц войник.“ Но ако дискредитирането на голямата тема води до слаби, нехудожествени произведения, до литературни сурогати, трябва ли да отричаме присъствието на такава важна тема в литературата като военно-патриотичната?

Затова е необходима упорита борба срещу безличните книги, посветени на нашата армия. Само с един истински висок критерий може да се спре сивата книжнина, която дискредитира голямата военно-патриотична тема в нашата съвременна литература. Упоритостта на критиката и сериозността на талантливите автори могат да бъдат здрава преграда срещу дребнотемното, незначителното и кухо описателство, за да има високо идейни, художествени, вълнуващи произведения.

В поредицата книги, отразяващи съвременните проблеми на армията, можем да отбележим и „Двете страни на уравнението“ от Любомир Робертков, „Милиони звезди и една от тях“ от Васил Чанков, „През девет години в десета“ от Владимир Фесенко, „Да се вярва на мъжете“ от Румен Петров и др. В някои от тях срещаме отделни интересни наблюдения и находки, опит да се обрисуват привлекателни образи, но схематичността, ниската художествена култура и еkleктизмът, езиковите несъобразности са оставили сериозни следи и граповини и са лишили тези произведения от трайни внуше-

ний. Самовзискателността е също сериозен проблем, който стои пред автори и издатели.

Авторите пишат на съвременна тема, а липсва именно съвременното, актуалното, изразено в светоусещането, в чувствителността и отношението към действителността. И затова на преден план изниква важният литературен проблем за героя. Той в значителна степен определя значимостта на творбата, явява се носител на идеите и творческата позиция на автора. В него трябва да бъде разкрита силна и неповторима човешка индивидуалност, чрез поведението му да се подсказва значимостта на описваните събития. И тук се натъкваме на несъобразности, на nihilизъм и на подвеждането на отделните образи под твърде съмнителни художествени формули и образци.

Ето как разсъждава героят в разказа „Бесният“ от сборника на Любомир Робертков „Двете страни на уравнението“: „Никога не съм подозирал у себе си поетически наклонности, но в това село нещо започна да ме човърка и аз се заседях на скалите край брега, сгушен в шинела, с вдигната яка и с ръцете в джобовете. Понякога се оставях на солените пръски, довеяни от вятъра, и тръгвах мокър и толкова смешен, че сам се подсмивах като смахнат. По него време преживях „нихилистичния“ си период в любовната област. Имах си в София една мечта, но то беше съвсем отвлечена работа. А пък в селото имаше момичета, които бяха хубави и дръзки — никаква отвлеченост! Въпрос на мъжка чест бе да опитам тази сладост!“

Подобно е положението и в редица други разкази на Робертков от посочената книга — „Неделя“, „Летецът, който пишеше стихове“, „Край езерото“, „Двете страни на уравнението“ Ето част от изповедта на героя от разказа „Неделя“: „Забравиха Педро Заргана, царя на ветроходките, акулата на плажа! Не можа да разбере тази пресечена нула, този жалък планктон, че Заргана не е Сульо Пулев, да го хайдосва, където му е кеф. Една година може да седи без отпуска, ала няма да позволи на този селски зародиш да тържествува...“

Едва ли някой може да почувствува нещо от характера на войника, чиято фразеология е лишена от един по-дълбок смисъл и художествена сила. Маниерът да се „дегероизира“ личността, да се покаже тя с нейната не-

посредственост не значи още опростяване, снижаване на убедителността при психологическото тълкуване. Верният подход при търсенето на човешкия свят на военния герой изпъква в някои добри разкази, като „Край моста“ например. Там авторът е успял да се домогне до по-фино, проникновено изграждане на творбата, да отсени с повече яркост и разбиране преживяванията на отделните герои. Хубаво би било, ако такива разкази даваха облика на „Двете страни на уравнението“

Не на нужната художествена висота е и подходът към образа на войника в повестта на Васил Чанков „Милиони звезди и една от тях“, която има показателното подзаглавие „Из войнишките прекеждия на Ангел Лорда“ И тук надделява тенденцията да се изобрази войник, който е недисциплиниран, който често греша в своето поведение, не изпълнява уставните задължения.

В тези измислени приключения надделяват бледото преживяване и външната раздвиженост на действието. Диалогът на места представлява истински пример за художествена безпомощност. Ето един случайно взет разговор:

„Шофьорът, брадясал мъж с килната назад сламена шапка, махна весело:

— Колега, много е клекнала бабката. От зор да не пръдне? Каква марка е?

— Държавна!

— Най-готината марка.

— Не личи ли?

— Харош машинка. Връот, кипьот — лагер не тапьот. Тъй ли беше?

— Има и по-дърти — отвърна Ангел.

Напрегнатият и високо осмислен армейски живот не е намерил своето силно и вълнуващо отражение. Увлечен от подражание на стила „а ла Радичков“ така обикнат напоследък от редица автори на военни книги, Чанков не е могъл на повечето места да се домогне до интересно оригинално виждане, да намери своя подход към темата. Изкуствеността за съжаление често бие на очи, изпъкват фалшът и гланцирането, а именно това са се стремили да избягват винаги големите майстори на перото, изобразявайки действителността. Този рядък човеколюбец Чехов, като разказва за работата си над книгата за остров Сахалин, отбелязва: „Дълго писах и дъл-

го чувствавах, че не съм на прав път, докато най-последових фалша. Фалшът бе тъкмо в това, че сякаш искам да поуча някого с моя „Сахалин“...“

Поучаването винаги е било недостатък на редица книги. В тях външно, без дълбочина и художествено трансформиране на идеята, без ярко образно превъплътяване се поднасят на читателя внушения, които го отблъскват, намаляват силата на правдивото изображение и вярното характеризирание на отделните образи. Сивотата унищожава първоначалното намерение, проваля свежия замисъл, отнема жизнеността и свежда книгата само до повърхностно регистраторство и репортажност.

3

Едно белетристично произведение е толкоз по-художествено, колкото по-естествено и по-съгласно с действителността комбинира живите картини и образи.

Димитър Благоев

Проблемът за героя е тясно свързан с неговата типизация за превръщането му в жив, действителен образ, който увлича и кара читателя да се вълнува истински. През време на войната срещу хитлеристите червеноармеецът, описан от съветския поет Твардовски в поемата „Василий Тьоркин“, беше така въздействащ и обичан от бойците, че те го смятаха за жив, за свой другар и приятел. А до такива образи се достига от писателите само ако те са верни на живота, на онова правило, което още Енгелс е изтъкнал, говорейки за литературата, че тя е изображение на „типични характери при типични обстоятелства“ И затова стремежът да се потърсят личности, които да станат близки на съвременния боец и командир, да му въздействуват със своите човешки качества, има свои последователи.

Завоеванията на литературата на военна тематика съществуват и те изпъкват определено, привличат вни-

манието, говорят за непрестанно обогатяване на белетристиката със запомнящи се образи. Този процес е положителен и той трябва да се насърчава, трябва да продължи. В книгите за войната запомнящи се останаха образите на обикновения селски момък и смел воин Златан от едноименната повест на Павел Вежинов, на Горан Горинов от поемата на Ламар, на бойците и командирите, описани в творчеството на Ивайло Петров, Иван Мартинов, Стоян Ц. Даскалов.

В произведенията за съвременния войник, излезли през последните години, също откриваме характерни герои, които правят впечатление, привличат и въздействуват. Един от тях например е главният герой от романа на Иван Аржентински „Откраднатият ден“ подполковник Николай Ясников. Близък до него по същината на търсенията и командирските стремления е и полковник Серафимов от романа „Гаснат и звездите“ на Николай Павлов. В романа „Стената“ от Невен Овчаров капитан Румаров също се налага с искреното и правдиво поведение, с чистите пориви да намери допир до сърцата на своите подчинени. Един много важен и съществен проблем за командира и неговия авторитет, за неговите принципи и методи на възпитание е разработен в посочените произведения правилно и силно.

Стремежът на командира да открие отзвук във войнишката душа, да усети истинска близост и вяра не е нов проблем в нашата съвременна литература. С цялата си сериозност той бе разработен още в повестта „Втора рота“ на Павел Вежинов, в книгата „На чужда земя“ от Ивайло Петров, в „Нашият взвод“ на Драгомир Асенов. Но по-интересното за нас в случая е това, че авторите обогатяват представите за образа на командира, излизат от шаблонизираните прийоми и готови схематични калъпи, от сковаващите рамки на стесненото примитивно виждане и търсят нови художествени пътища. Разчупен е канонът за изобразяването на военния човек еднолинейно, скучно, а се правят сериозни опити да се проследят сложните извивки на отделния индивидуален характер, неговите силни черти и слабости, острият сблъсък на героите в търсене на истината.

Писателите вече излязоха от тесния кръг на изображение, където се занимаваха с редица характери и проблеми, отдавна несъществуващи в живота, измислени, ди-

шени от художествена правдивост и достоверност. Много от тях отидоха в различните части на армията, срещнаха и откриха бъдещите си прототипове в различни униформи, със знаците на различни родове войски. Това без съмнение обогати проблематиката. Бяха завладени нови художествени територии от действителността, където се изгражда новият човек, който търси и осъществява себе си, бори се и утвърждава красотата на творческото откривателство.

Романът „Гаснат и звездите“ от Николай Павлов изпъква със сериозния подход на твореца към една действителност, която е изпъстрена с множество интересни хора, с вълнуващи взаимоотношения и напрегната динамика. В него проличава отново задълбоченото познаване на военния живот, всеотдайността на дълга. Но ако навлизайки сред делниците на летците, нас ни облъхва дъхът на напрежението и отговорността, то заедно с това авторът излиза от ограничението на професионалния кръг, отива по-нататък от обикновеното описание на катастрофата, за да навлезе в трудните сфери на нравствено-емоционалните конфликти, да намери онези идейни опори, които характеризират нашия съвременник и показват най-плътното неговия лик.

Това е един характерен момент от развитието на съвременната военна белетристика. Обобщеният поглед към проблемите се налага със сериозността на творческото виждане и амбицията да се намерят силни и сложни характери в съвременето. Военният герой не е откъснат от общия живот на родината. Така образите получават нужната им мащабност и многозвучност.

Ясен е стремежът на писателите да навлязат в „неовладените територии“, да покажат боеца по-многобагрен, по-пълнокръвен и жив, естествен и активен. В това отношение изпъква и романът „Стената“ от Невен Овчаров. Животът на трудовите войски е останал досега почти извън обсега на литературата. „Стената“ се налага със сериозната си проблематика, с проникновеното навлизане в делниците на смелите строители, с извайването на конфликтите в тяхната вътрешна напрегнатост и категоричност. Тук не искам да съпоставям на романа разказите от „Да се вярва на мъжете“ на Румен Петров със сходна тематика, тъй като те почти не издържат конкуренцията. На Румен Петров до значителна степен все още

му липсва умение да види интересното, характерното, да обрисова тънко и детайлно всекидневното на трудоваците, както това се налага при Невен Овчаров.

Неговите герои Симеон Славински, Станимир, Сашо, Стефан, капитан Румаров се осъществяват с амбициозността, силата на характера, самостоятелността на инициативата. В мъчната среда на трудовите войници, където грубостта на взаимоотношенията се налага фрапиращо, където „цветята на злото“ са пуснали трайни корени, постепенно настъпват изменения, пукнатини. Тук колективът изглажда острите ръбове в характера на индивида, сплотява и обединява търсенията, облагородява накупялата мъка и горест и подтиква към общи задружни дела.

Умението на капитан Румаров да работи с войнишката разнородна маса, самостоятелността на трудовака, неговата свобода да размишлява го насочват към верния път. При военната белетристика този проблем за колективното възпитание е силен, траен. Затова и неговото правдиво разработване в книгата „Стената“ на Невен Овчаров е така плодотворно, въздействащо.

В строя най-често може да се открият безличното, бездействието, преливането в групата и същевременно узряващият характер, будното съзнание, яркият образ могат да се открият с недостижима неповторимост. Оттук идват много трудности за писателя — от външното уеднаквяване на войника в строя да намери и очертае истинския му лик, да го покаже мислещ, неспокоен дух. Постижението на Невен Овчаров е радващо, макар че в романа могат да се посочат редица недостатъци: робуване на известен подход към образа на командира, непълнокръвност на отделни герои, изкуствена динамика и заинтригуваност в сюжетното развитие.

Да усетиш необходимостта от себе си, да почувствуваш отговорността пред времето — това искат да ни покажат подполковник Ясников, полковник Ангел Серафимов, Людмила, капитан Евгени Михайлов, капитан Румаров, трудовите редници Симеон Славински, Станимир, Сашо. . . Как само впечатляващо се увеличават мислите, търсещите герои във военна униформа, така нужни, така важни за възпитанието на военния читател.

Между изпъкващите образи са и тези от романа на Славе Македонски „Да бъдем и утре“ Потърсил една

по-модерна композиция на произведението си, освен драматичната нишка на действието авторът се е стремил да ни разкрие повече размисъл — стегнат, синтезиран, — да улови шрихите на съвременния образ. Проблемата за силата на чувствата, за красотата на любовта и за предаността на делото — ето кое тласка интимната и обществената колизия. След отчаянието, след нанесените рани просветлява плодородността на труда, идват човешката чистота и силата на търсенията, непримиримостта. Генералът преживява истински катарзис, но остава твърд и верен на своите убеждения. Цял се слива с повелите на дълга. Загубеното лично щастие му е възвърнато от постиженията на военния колектив. Стоимен Стоименов — Коровосърдечния е пример за лично мъжество и самоувереност. Емил, Климент, Бояна допълват този образ. Техните черти са съпоставени с чертите на генерала, така е потърсено духовното сродство и същевременно отликата, различието.

Завоюването на жизнената и художествената правда става бавно, с много търсения, криволици, неуспехи, но радващите резултати чертаят нови пътища пред творците, открили своите герои във войнишкия строй.

4

Когато са заедно в строя, мъжество достига и на най-страхливите войници, но истинска храброст проявява онзи, който води борбата сам.

Хайнрих Хайне

Героизмът винаги е привличал твореца. В него има неща, които разпалват въображението, подсилват интереса към стойческото начало у човека. Смелите и безстрашни личности са твърде привлекателни за художествено изображение. Безбройни са примерите за пресъздаване на смелостта както в нашата, така и в чуждите литератури. Но в съвременната ни литература редица писатели потърсиха героичното не само в ярката му изява, в трудовите делници, а и „на тихия фронт“, в скрити от

погледа сурови битки и тежки ситуации, където морално-бойните качества също изпъкват с привлекателност и сила. В това отношение военноприключенската тема даде редица художествени резултати. Към нея се насочиха такива значителни съвременни автори, ярки представители на съвременната българска проза, като Андрей Гуляшки, Богомил Райнов, Павел Вежинов, Камен Калчев, Атанас Наковски и др.

Писателите показаха от нова страна разузनावача, она безименен герой, който далеч от външна показност, без популярност и лесна известност бди срещу попълзновенията на врага, среща се с него в смъртоносни схватки, преодолява неговото коварство и ловкост, застава като щит и меч в защита на завоеванията на социалистическия строй. Успехите и достиженията на военноприключенската тематика са определени, ясни, те радват, имат своето място в общия литературен развой, вече не можем да ги отминем с пренебрежение, с недооценяване. Разбира се, бяха издадени и се издават и произведения, които значително я компрометираха, но като цяло разузनावачът е вече един от образите в съвременната литературна продукция.

И именно във връзка с него, с неговия облик и душевност бяха набелязани някои интересни психологически аспекти в изследването на съвременния герой, в разкриването на социалистическите му добродетели. Хубаво е, че авторите, които се насочиха към тази значима и важна тематика, не потърсиха у нея единствено забавното, увлекателното, а откриха задълбочено сложните човешки конфликти и драми, поставиха интересни творчески задачи за разрешение. Едно от най-хубавите завоевания е идейно-художественото обогатяване на образа на контраразузнавача, на героя, от който западните детективски романи направиха един мит, чужд на искреното човешко вълнение и преживяване.

Достатъчно е да споменем образите на Авакум Захов от романите на Андрей Гуляшки, на инспектора, на Емил Боев от творбите на Богомил Райнов, смелите бранители на родината в романите на Павел Вежинов, Иван Аржентински, Христо Минчев, Костадин Кюлюмов и др. Към тях се прибавят и героите на „Бреговете на реката“ от Атанас Наковски, от „Маски“ на Камен Калчев.

Художествено индивидуализирани са сътрудниците на Държавна сигурност в творбата на Атанас Наковски. Генерал Никифоров, майор Методи Радев, капитан Милчев изпълняват своя служебен дълг с истинско вдъхновение, с всеотдайност. Въпреки своето заболяване генералът не спира напрегнатата си работа, не прекъсва нито за миг отговорното дело, което е започнал. В образа на капитан Милчев Наковски открива зад външната грубост едно дълбоко вътрешно стеснение, ярка емоционалност и при един от разговорите той предава състоянието на своя герой: „Изумително хладнокръвен, когато се касаеше да пожертвува живота си, капитанът сега не можеше да скрие смущението си и гъста червенина заливаше шията му.“

Наковски изгражда своето произведение предимно на психологическа основа — действието тече външно спокойно, правят се отделни справки около заподозрените в шпионаж лица, без обаче да стават никакви остри стълкновения, без да се стреля изневиделица и да падат трупове, както е във всекидневието на Джеймс Бонд или на стария детектив Поаро в романите на Агата Кристи.

В „Бреговете на реката“ е разработен един много важен и интересен проблем — за страха, и то страха на предателя, на този, който, притиснат от фактите, ще трябва да се предаде. Внимателно е разкрит обликът на доктор Петрушев, неговата морална деградация, рухването му като личност. Сполучливо е хрумването на автора да проследява нарастващото нервно напрежение и особено чувството му за земетресение, което го преследва с влудяваща натрапчивост. Изпълнявайки своя дълг, в хищните ръце на доктора загива младият и хубав, весел и всеотдаен Радев.

Като Наковски и Камен Калчев в романа „Маски“ отделя значително внимание на тоя процес на обезличаване, на морално падение, който е обхванал изменника на родината господин Баер — Николов — и неговите сподвижници в България. Но успоредно с криминално-приключенската интрига писателят много внимателно оглежда и изобразява средата, в която пипалата на врага намират много лесно почва, успяват да уловят своите нови жертви.

И това широко извеждане на проблемите от тясното стълкновение, от ограничения периметър на действие е

сполучливо за нашата криминално-приключенска проза. На отделните проблеми се дава много по-голям идейно-обществен заряд, не се преследва само занимателната интрига. Ето Камен Калчев е озаглавил своя роман „Маски“ и това не е случайно. Той показва как деградират неговите отрицателни герои, как се обезличават и смъртта на момичета като Ахинора настъпва съвсем логично.

В друг аспект разглежда темата на острата борба срещу западните шпионски централи Богомил Райнов в своите романи. В книгата си „Три срещи с инспектора“ той обедини произведения като „Инспекторът и нощта“, „Един човек се връща от миналото“, „Бразилска мелодия“ Тук на преден план изниква образът на криминалния инспектор, писателят иска да разкрие не само неговото напрегнато всекидневие, но и да надникне във вътрешния му свят, да покаже основното в душевността на този човек. Подобен опит е направил и Христо Минчев в своя роман-хроника „Хазарт“.

Но в другите романи на Райнов — „Господин Никой“, „Няма нищо по-хубаво от лошото време“, „Голямата скука“ — изпъква в много по-широк мащаб и деологическата борба, тук е предаден вече сблъсъкът не само на характерите, но и на две концепции за човека, света, обществото. Главният герой, разузнавачът от тези книги, отива в чужбина, той трябва да изпълни важни отговорни задачи, действа заедно с колеги от други социалистически страни. В приключенската интрига вече се вмъква и значителна доза идеен материал, който определя позицията на героя, неговото поведение, моралната му сила.

Автори като Андрей Гуляшки и Богомил Райнов обрисоваха борбата, която се води на тихия фронт, като борба от по-висш разряд. Вече не се касае само до физическа издръжливост и стоицизъм, но и за влиянието на идеологията върху човешкото съзнание, нейната роля във враждата на двата лагера, на двете световни системи. Разузнавачът не е механичен изпълнител на нареждания, на поставени задачи, а е преди всичко мислещо същество. По-фини и сложни са вече методите за водене на борба, други изисквания се поставят пред хората на тихия фронт.

Тук няма да се спирам на редица други проблеми и

интересни моменти, които авторите разработиха в своите произведения. Стремя се само да набележа отделни аспекти към важната и отговорна тема, така, както те са разкрити при различните автори, които активно творят нашата млада приключенска литература. Оказа се, че в рамките на този дълго време подценяван като забавен и повърхностен жанр могат да се поставят важни и актуални въпроси, да се разработят силни характери.

В поредицата си за приключенията на Авакум Захов Андрей Гуляшки разработи, както и в другите си произведения, проблема за човешкото щастие. Без да идеализира своя герой, той разкри силните и важни черти на неговата личност, улови с тънка психологическа наблюдателност основното в неговото мислене. Наистина Авакум със своя интелектуален подход към развръзката на създадените положения е своеобразен антипод на земната и жизнена Балабаница или на смелия и всеотдаен ловък Ковачев. Но в своето поведение той се ръководи от силен и ярък обществен идеал, той здраво е свързан с действителността и с хората от нея. Мъдър и прозорлив, той е чужд на всякакъв „закостенял реализъм“.

Това не е бездушен самотник, който е чужд на своето време, който живее откъснато от света. Определено категорично авторът подчертава за своя герой: „В професията си като геолог и реставратор той боравеше с класиката в изкуството, но извън ателието си той беше враг на всичко, което копираше грубо и механично класическите форми, и не се съобразяваше с ритъма и особеностите на съвременния живот.“

Като Авакум Захов действуват Емил Боев и неговите другари, героите, обрисувани от Камен Калчев, Атанас Наковски, Павел Вежинов, Николай Павлов, Иван Аржентински и др. Те не се страхуват от рутината, а съумяват да я преодолеят, защото работят с открито сърце в своята трудна, отговорна професия. Мнозина от тях загиват, биват повалени, защитавайки голямата идея на революцията, своята вяра в социалистическото общество.

Николай Павлов в своите романи „Погрешният ход“ и „Третият ден привечер“ показва нови страни в тематиката на приключенската литература. Писателят обърна своя поглед към онези трескави дни и нощи, когато след народната победа на Девети септември младите кадри

на революцията продължаваха смелата си борба. Той е разкрил и важната роля на армията, показва съпротивата на старите офицери и преустройството на армейския бит, класовата борба вътре сред войнишката маса и вярата в новото.

Тоя момент е близък и на Драгомир Асенов и той го пръсъздава в романа си „Тази кръв няма да се пролее“. В съдбата на Виктор и неговите другари са обрисувани силни, светли младежи, които служат праведно и неотклонимо от повелята на дълга. В безсънните дни и седмици, когато класовият враг продължава да оказва отчаяна съпротива, младите бранители на революционната власт остават докрай на своя пост. Въпреки своята неопитност те съумяват да влязат в следите на укрилите се фашисти и да изпълнят с чест поставените им задачи.

Така постепенно героичната тематика подсили патоса на новия дял от нашата проза. Свежо и непринудено нашите писатели изобразиха цяла галерия от образи, станали близки на широкия кръг читатели. Произведения като „Сребърната пътека“ от Иван Аржентински, „Погрешният ход“ и „Третият ден привечер“ от Николай Павлов, „Хазарт“ от Христо Минчев и др. подсказват, че високите изисквания, поставени в приключенската литература от такива видни наши писатели като Андрей Гуляшки, Богомил Райнов, Павел Вежинов и др., намират място в търсенията на техните последователи. А тези факти не може да не ни радват. Както сполучливо се изрази един млад критик, вече има „шум на тихия фронт“

5

Най-висшето удоволствие в живота е съзнанието за изпълнен дълг.

Уилям Хезлит

В творчеството на Слав Г. Караславов и Никола Радев има нещо общо, сходно. И двамата имат предпочитание към определен род войска — единият към летците, покорителите на висините, другият към матросите, към

живота сред морския безкрай. Автори са по на три-четири неголеми по обем книги, в които забелязваме определено нарастване на белетристичното умение и творчестката им зрелост. Тая прилика далеч не изчерпва тяхната същност, затова е интересно да разглеждаме общото в творчеството на Слав Г. Караславов и Никола Радев. Нека да видим кое ги сближава и кое определя индивидуалната им отлика, отличителността им на двама млади надеждни автори.

Слав Г. Караславов дебютира през 1957 г. със сборника разкази „Шестима за един“, след това написа повестта „Троянски кон“ (1958), разказите във „В събота следобед“ (1960) и десет години по-късно издаде „Повест без име“. Не можем да не забележим неговата обич към летците и парашутистите, тя се дължи и на почти съдбовната му свързаност с тях. Та нали и той самият е служил в техните редове. Жизненият материал е събран през тези трескави младежки години, когато младежът е възмъжавал, навлизал е истински в живота.

И все пак въпреки богатите впечатления и наблюдения в първите творби на писателя забелязваме значителна доза нагласа и предвзетост, изкуствено приповдигнатата атмосфера. На преден план изниква героичното във войнишкото всекидневие, но то е твърде пресилено в художествено отношение, младият автор явно търси ефекта. Можем да срещнем и вълнуващи разкази, като „Кичур бяла коса“, „Случай“, „Сам“. В тях се прави опит да се преодолее стереотипът при описание на подвига, да се засегне по-дълбоко, извътре психологията на летеца.

Но в „Троянски кон“ Слав Г. Караславов тръгна по линията на външно интригуващото повествование. Изкуствената сюжетна интрига, отношенията на старши лейтенант Вълков, лейтенант Даскалов, подполковник Русинов и вредителите в лицето на Елена, съпругата на Вълков, старшина Лозанов, Кънчев са описани твърде неправдоподобно. Механизмът на изобретателната интрига е работил не по силата на вдъхновението, а по силата на щампата, на забавното приключенско четиво.

Повече усет за език и стил, за вярно обрисувание на героите срещаме в разказите от „В събота следобед“. Особено вълнуващ е и „Човекът, вместо когото живее“ с историята, която разказва летецът Сотиров. Слав Г. Ка-

раславов обича раздвиженото повествование, динамиката, проявите на героичното. Но той показва и умение в художествения детайл, което е важно качество за белетриста. Точният, свеж рисунък, интересното сравнение се налагат например в разказа „Девет патрона и една гилза“: „Наближаваше есента. Долу, в полето, разораните стърнища се чернееха като кръпки по жълтеникавата дреха на царевичите и слънчогледите, а тук, в пазвите на Стара планина, под плешивия връх на Станкина чука, всичко беше свежо и зелено.“ Това проличава и в „Повест без име“: „От устата му капеше кръв и падаше по зеления комбинезон като зрънца от нар...“

Но в последната книга на Слав Г. Караславов проличава нещо друго, много важно и съществено за неговата творческа биография — това е нарасналото майсторство при очертаването на характерите. Рязка е отликата между „Повест без име“ и книгите, които авторът е написал преди това.

При Никола Радев възходящата градивна линия на развитие не е така внезапна, там степента на художествените резултати не е така очебийна, фрапираща. При него няма това разливане на търсенията, опипването на много теми и проблеми, както при Слав Г. Караславов, който описва мирновременния живот на летците, но създава и разкази със сюжети от Отечествената война, увлича се в приключенското напрегнато изображение или задълбава в нравствено-етичните проблеми.

Романтиката на младежката дързост и обич вълнува Никола Радев още когато е на кораба, сред своите другари, и той написва първата си книга — „Матроска обич“. Събраните в нея новели „Под пагоните на ЧФ“ и „Когато се завръщаме“ говорят за отзивчива, чувствителна натура, която се увлича не от приповдигнатото, очебийното, грабващото веднага вниманието проявление на живота, а от красотата и силата на чувствата, романтичната напрегнатост на делника, топлотата и сърдечността на поведението, изпълнено с откровеност и доверие.

Във втората книга „Не се сбогувай“ интимното начало се прелива с темата за дълга. Опазената чистота на чувствата изпълва терзанията на младежката душа, тъгата просветля матроското всекидневие и кара героите да се вълнуват с открито сърце, учи ги да ценят лю-

бовта и да надживяват дребнавото, да откриват нови хоризонти за полет и мечти.

Така Никола Радев като че ли мълчаливо, без афектации и помпозност, вътрешно се подготвяше за най-хубавата си книга досега — „Маримани“ (1971). Много от проблемите, които разглежда в предишните си творби, срещаме и тук, но вече с по-голяма художествена завършеност и прозорливост, с повече дълбочина и зрелост.

В „Повест без име“ и „Маримани“ има редица допирни точки, особено при трактовката на образите, в тяхната атмосфера, в гражданската ангажираност и определеност. Не става дума за някакво дублиране, за творческо преповтаряне и влияние. Сближаваща е позицията на авторите при разработването на важната и отговорна тема за образа на съвременния воин. И Слав Г. Караславов, и Никола Радев насочват своите творчески обективи към душевността на младия офицер, на командира, който също израства и възмъжава, натрупва опит и знания, работи заедно с подчинените си, сближава се с тях, преплита своята съдба със съдбата на хората от строя.

Проблемът за пътя на младия офицер, за каляването на неговия характер е твърде интересен, задължаващ. В „Повест без име“ авторът чрез дневника на своя герой взводния командир Стефан Байкушев разкрива всекидневното на бойците от Военновъздушните войски. Избраната белетристична форма спомага твърде много за доближаването до преживяването на героя, за осветяването на неговия характер отвътре, както се изразява Иля Еренбург. В центъра на книгата са преценките, размислите, търсенията на неопитния лейтенант.

С катастрофата и гибелта на Спас, с която започва книгата, авторът е останал верен на своите предпочитания винаги да търси силен идейно-емоционален двигател в своите произведения. Той има вкус за такава напрегната и драматична ситуация. Тя се проявява и в края на повестта, където се разказва за борбата с нарушителите, за сражението с враговете. До известна степен това като че ли разрежда нравствения накат, динамичността не на действията, а на състоянията на героите. И ако потърсим сравнение с книгата „Маримани“ на Никола Радев, предимството е на втория. За матросите също има изпитания, тежки мигове, високи бойни задачи,

но авторът не излиза от сферата на вътрешните преживявания на героите. Той остава верен на конфликтите, изразени чрез сблъсъка на характерите, на виждането и етицизма на отделния човек.

Но различният подход към събитията и динамиката на повествованието не накърняват художествените качества на двете произведения. В „Повест без име“ лейтенант Стефан Байкушев е показан с повече лутаници и съмнения, с повече търсения, а това спечелва нашите симпатии. В конфронтацията на неговия образ с колежата му Борис Вотречки, командир на другия взвод, явно съперник по служба на Байкушев, има твърде силна психологическа заостреност и дълбочина. Стефан е с помек характер, външно неуравновесен и без нужния духовен стабилитет, но в развоя на събитията ние разбираме неговата добра подготовка и качества му на истински командир. Служебните задължения и малките произшествия във взвода подсилват амбицията му, той се сближава още повече с войниците си.

Лейтенант Кирил Градев в „Маримани“ е по-изграден като личност и командир. В неговото поведение има повече установени привички, повече суровост и самоанализ. Здравият му селски корен се проявява в настъпателността и неустрашимостта, в смелостта да гледа на проблемите в своя живот и в службата открито и прямо. Това значително го издига в очите на подчинените му.

Като командир на катер 201 той е твърд и строг със своя екипаж, но не е чужд за младежкия живот на войниците, та нали сам той също има търсения, несподелени вълнения, вътрешна драма. В суровостта на матроските делници Градев се е научил на ред и дисциплина, но и на приятелско чувство и взаимоуважение. Ето къде се крие силата му на командир. Когато матросите с мичман Кръстьо Маринов помагат за обзавеждането и мебелирането на неговата стая, той ги черпи, разрешава им малко алкохол, но когато на кораба екипажът се напива, Градев е твърд и непреклонен в решението си да накаже войниците.

И Стефан Байкушев, и Кирил Градев познават вълненията и страстите на любовта. Но докато лейтенантът летец тепърва защитава своята обич с Лидия и намира в нея човека, когото е търсил, то лейтенантът от кораб 201 е вече женен и в неговия семеен живот има пукна-

тини. Разделяйки се окончателно с Надя, лейтенант Байкушев намира истинската обич с Лидия. Кирил Градев, преживял няколко щастливи мига с Яна, тепърва ще трябва да прецени обвързаността си с Доля и да определи отношенията си с нея, да заздравя или да разруши своето семейство.

Проблемите са разработени с разбиране, с белетристична яркост и увлекателност. Авторите са почувствували именно парливостта на темите, които са ги привлекли, тяхната актуалност и сила, затова ги показват без украсителство, с вътрешно напрежение, с морално-етична обогрeнoст, с вълнение. Не разполовяват своите герои между дълга и интимния им живот, а ги разглеждат цялостно, с нужната проникновеност. В маниера на Никола Радев в значителна степен на места се проявява разсъдъчност, книгата му е изпъстрена с много „авто-рови“ мисли, върху които съзнателно се акцентира. При подобен подход отделни преживявания се маркират, без да се разкрият психологически задълбочено и конкретно. Затова и в „Маримани“ има образи паразити, появяващи се временно, само-за да се илюстрира дадена мисъл или теза — например Доля и Джото са твърде бледи като образи.

В „Повест без име“ жизненият поток е по-пълнокръвен, свеж, но произведението е по-еднопосочно, докато Никола Радев в „Маримани“ се докосва до повече проблеми. Но и в двете книги наред с разработването на сложни въпроси, с разплитането на драматични възли и ситуации се чувствуват е п т и м и с т и ч н о т о начало на младия характер, волята на бойците, тяхната жизненост и устременост. Обобщаващо звучат размислите на лейтенант Градев, седнал пред чашата бира в „Капанчето“, където сервитьорката Стефчето очаква своя бъдещ жених. Ето един много верен и силен психологически момент.

В постъпките на девойката се съзира бъдещата жена, в нейните действия сякаш прозират плодоносните тръпки на майката. Тя очаква старшина Добри Добрев, който е отишъл при баща си на село, за да го уведоми за тяхната бъдеща женитба. А Кирил Градев много добре знае, че тя няма никога да се състои, защото само час преди това е дошла жестока телеграма за катастрофата, при която е загинал завръщащият се от отпуск старшина.

И командирът размишлява как да съобщи това на

Стефчето, но в неговото дълбоко човешко възмущение и приятелска скръб, в мислите намира силата на човека, вярата в живота: „Ще срещам и ще губя хора. И мене ще срещат, и мене ще губят. Млад съм и имам морето за много години. Тук оставам! Екипажи винаги ще има. Матросите са добри, идват момчета, служат и си отиват мъже. Флотът им остава завинаги. Флотът ги научава на най-мъжкото: да почнат от нищо и да правят нещо. Как казваше Добри: „Бури ни дай! Ние сме маримани, няма бронз у нас, златни сме! Дави ни в морето, където щещ ни закарай, издържаме!“

Градивното начало на човешката природа, на човешкия дух и неговата непобедимост изпъкват в книгите на Слав Г. Караславов и Никола Радев, увличащо, ярко и с внушаваща виталност. Посветени на съвременния войник, те се превръщат в творби апотеоз на жизнената сила, на мъжеството и надеждата. В съдбите на героите има редица крушения, но крайната победа е тяхна. В улавянето на важни и жизнени проблеми, посветени на армията и свързани с търсеция съвременник, се крият развитието на двамата автори и залогът за техните бъдещи успехи и художествени открития.

ДЪЛГ И ТВОРЧЕСТВО

Всяко време има своите вдъхновени летописци. Големите писатели на широките платна на своите произведения отразяват възвишените подеми на народния живот, разкриват борбите и съдбините на нацията. Вазов с ненадминатото вдъхновение показва предосвобожденските нрави, устрема на България към свободата и възпя нашата национална героика, в романите на Димитър Талев е показана непримиримостта на македонските българи да живеят под робство и е разкрито величието на тяхното борческо дело. Поредицата романи „Обикновени хора“ на Георги Караславов е една внушителна панорама на епохата, писателят отразява неспокойните години на революционно съзряване, възсъздава с поривист епичен размах периода на войнишките бунтове, пътя на партията и народа към нов, справедлив социален строй.

Но понякога и обикновеният участник в събитията може да стане непосредствен изобразител на промените в действителността, да даде точна характеристика на времето, да покаже чрез личния си опит величието на националния дух. Летописите на поп Пунчо или Житието на Софроний Врачански, „Миналото“ на Стоян Заи-

мов или прочутите „Записки по българските въстания“ на Захари Стоянов, „голямата българска книга“ по определението на един наш писател, потвърждават това.

Винаги е интересно, когато непрофесионален писател съумее да предаде чрез неповторимостта на своята участ автентичността на големите социални движения на времето, да покаже устрема на епохата чрез живото човешко наблюдение и участ. Затова и у нас написаните след Девети септември партизански мемоари привлякоха веднага вниманието и спечелиха любовта и уважението на читателите. В тези книги оживяват трескавите дни и нощи на революционната борба, изпъкват обаятелните образи на героите, чиито имена знаем от паметниците и братските могили, от летописа на партизанската борба.

Тези произведения, написани под напора на все още неизгарящите в съзнанието впечатления, се четат с нарастващо вълнение. Те са изповеди на живите участници и свидетели в революцията, на тези, които посветиха по ботевски своя живот на отечеството. Отделните автори имат съзнанието, че трябва да покажат истините за тези величествени и трагични моменти от най-новата история на България, затова и подходът към изобразяването не изпъква с фалшива натруфеност и претенциозност. Просто и откровено живите герои се възвръщат към изживяното и документират неспокойните пламенни страници на великото партийно и народно дело.

В своя разказвачески маниер много от авторите на мемоарните книги сякаш са се ръководили от повелята на Захари Стоянов, имали са неговите намерения, знаели са на кого разказват и защо е нужно да се изобрази героичното в живота на един народ. Нали именитият летописец на Априлската епопея в своя предговор към Записките казва: „Най-после към вас, братя прости сиромаси, се обръщам. За вас съм се трудил да напиша настоящата книга, за да ви покажа, че най-големите защитници на нашето отечество са били не горделиви богаташи и надути учени, но прости и неуки ваши братя, които не са знаели повече от вас... Те и никои други умиха лицето на България и защитиха нашата опозорена слава, те направиха да прогърми името българин по четиритех края на света, те стъпиха на всичко свое честно, гордо и неустрашимо издигнаха глава против силния тиранин.“

Затова така остро и ярко се връзват в съзнанието ни случките и преживелиците на участници в антифашистката съпротива като Митка Гръбчева, Желязко Колев, Атанас Семерджиев, Славчо Трънски, Петко Кацаров, Слави Чакъров, Елена и Добри Джурови, Цола Драгойчева, Иван Михайлов и др. Те не само разказват за личната си участ, но и обобщават пътя, който измина Българската комунистическа партия до своята истинска победа. Кървав е тоя път, но какво сияние се излъчва от него, колко светла е дирята в сърцето на народа. И затова още по-силно и убедително е разкрит той в произведенията на живите участници.

В тях патосът на борбата изпъква със своята човешка непосредственост, с красотата на изпълнения дълг, с волята на човека за щастие. И все пак за тези години не може да се пише опростено, монотонно, вяло. Те не само са свързани с младостта на разказвачите, но са и обвеяни от устрема на революцията, в тях героичните сили на народа намират върховно приложение и размах. Дълбоко от недрата му се изтръгват енергия и ентузиазъм и дават подтика за служба докрай, в която делото се заплаща с най-висока цена — живота. —

Сред многото книги за партизанската съпротива се открояват с привлекателна сила творбите на Веселин Андреев. Аз няма да се спирам на неговите динамични стихове, на разказите, които той написа. Ще отбележа мемоарните му произведения „Размисли“ (1973) и „Умираха безсмъртни“ (1973). В тях намираме едни от най-хубавите достойнства на неговото неспокойно перо — съдържана, но мъжествено-бойка лиричност, публицистична страст и експресивно изображение. Събитията оживяват не чрез тяхната епична последователност, а в задъхания им устрем, в който долавяме и импулсите на авторовото сърце, вълненията на човека, който е крачил в тъмните нощи към уговорените явки или с партизанската колона е очаквал поредното сражение с полицията.

Веселин Андреев, който написа вдъхновено есе за Записките на Захари Стоянов, безспорно е негов ученик. Много често в размислите му ще намерим паралели с участта на априлци, ще усетим стремежа да се отрази борбата на народа чрез нейната приемственост, с показване на великия пример от националното минало.

Така Веселин Андреев намира вярната психологическа спойка на героинката от отминалото вече време и това, което той изобразява. Този стремеж е положителен с оглед на прозренията в националната психология, които вдъхновеният летописец прави.

Лаконично и изразително е характеризирана обстановката, в която се каляват бъдещите партизани, показани са обобщено и синтезирано, ярко, приповдигнато борческото българско поведение, готовността за изпълнение на дълга. В статията си „В историята и сърцата“ Веселин Андреев пише: „Нямаше още големи отряди — а имаше много самота и много време за мъчителни размисли, озлобление, отчаяние. И все пак — толкова хора преминаха през всичките тия три години, и какви три години! — вярваха сред диво обезверяване, понесоха непоносимото, дочакаха всенародната подкрепа, победиха в смъртните погроми! В минутен порив човек може да прояви разумен голям героизъм. Но истински силно у човека е провереното в безкрайното времетраене на всеки ден, на много безкрайни дни, в огъня на вярата и в мраза на разочарованието — това е вече с нищо неунищожима сила. Българското партизанско движение я имаше.“

Авторът ни открехва точно кое определя издръжливостта, моралния и физическия стоицизъм на комуниста, без идеализация и изкуствена приповдигнатост, без прекалена емоционалност. И за да потвърди своята преценка, той ни среща чрез спомените си с редица от героите, негови близки другари и приятели. В обикновените жестове, в общото впечатление или само от споделени мисли Веселин Андреев прави вярна психологическа характеристика, достига до интересни изводи, намира същността на героичния характер. В очерка „Емил“ очертава образа на героя само с няколко шрихи: „Физическата обаятелност се одухотворяваше от една вътрешна светлина, която идваше от неговата човешка монолитност“, или „Сътворяването у него имаше оная сила, с която действуват законите на природата. След всяко разрушение — а врагът често рушеше направеното — отначало!“

Героичното често съжителствува и със страха, с мерзкото у човека. И затова колко по-голямо и ярко е величието на този, който е съумял докрай да остане герой. Така завършва своя път Емил Шекерджийски. Ав-

торът на очерка за него е намерил много сполучливо художествено изображение, твърде характерен момент, за да покаже величието на неговата личност. Говорейки за неговата смърт, Андреев дава и думите на един от убийците му: „В живота си Емил се сражава без страх и укор, така и загина — без страх и укор.“ Смъртта му влезе в нашата нова, не фантастична, а жива митология. Един от палачите — уплашен — казва: „Ако този човек имаше шмайзер, ние всички бихме били загубени. . .“

Човешките черти на героите изпъкват постепенно, те не са изваяни като от бронз студени, мрачни фигури, а живи, непосредствени хора. Никаква лъжлива изключителност не характеризира тяхното битие и може би заради това те са още по-недостижими, редки, неповторими. Подвигът ги издига в очите именно поради тяхната крехкост, човешка съгрешимост, земна изразителност. Ето и последните мигове на Анушка Драгиева, и тук болката по загиналата девойка се прелива с изумлението от нейната твърдост: „В килията-проб тя е сама. И никой не чува нейния вик за капка вода, за глътка въздух, за мъничко живот. Тя, милата Анушка, която не се уплаши от смъртта, се боеше от самотата. А е била сама, изгаряща от жажда, безсилна от изтеклата кръв.“

И колко по-ярко изпъква героичното, когато за човека се говори не като за някакво свръхземно същество, не като за бездушен, стоманен образ, а за личност от плът и кръв, която благодарение на своя борчески дух и идейна вяра побеждава и смъртта. И това е истинско завоевание на нашата партизанска мемоаристика. Със своята зрелост и дълбоко идейно-художествено внушение, със своята неповторима изобразителна сила тя се явява като едно истинско опровержение за така наречената де героизация на човека, която редица западни автори направиха основен проблем на своите произведения.

В големите изпитни на съпротивата, в атмосферата на жесток терор и насилия израстват ярки и смели бойци на народ и родина. И всеки по своему тръгва по пътя към голямата цел. Веселин Андреев цитира част от писмото на младия художник Стефан Куцаров от 20 юни 1943 г., писано, преди да поеме пътя към Балкана: „Не знам къде бих бил по-полезен. . . някои ме съветват да остана. . . , но не мога, брат. Там е пътят. . . Ужасно/угризение

на съвестта бих почувствувал...“ От тези проникновени редове на признание лъха такава романтична чистота, проявява се такова чувство за достойнство, че едва ли друг би могъл да характеризира автора на писмото по-добре, отколкото е направил това самият той.

Ето истинско потвърждение на духовния героизъм, на себеотрицанието и величието на човека. Смисълът на живота, жаждата за полезно дело определят и нравствения облик на много от героите, описани в „Размисли“ и „Умираха безсмъртни“ Те живеят с будното съзнание, че тяхното участие в революцията е необходимо, без да се себевеличат, дори не осъзнават висотата, на която стоят. Така естествено, по обикновеному реагират комунистите на събития, сякаш нямат друг избор. Те принадлежат изцяло, безкористно и светло на времето, в което са се родили. Когато говори за подвига на априлци от 1876 г., славната героиня Лиляна Димитрова казва: „Има обаче там и толкова обикновени хорица, и още повече безименни. Такива ще останем и ние.“

Това мълчаливо сливане на революционера с народната маса е едно от неговите най-възвишени чувства, то определя неговата гордост и вътрешна решимост. Няма нищо по-велико, по-трайно и героично от спонтанното вътрешно определяне към колектива и чувството за единство в задружната борба. И ние го долавяме не само в творбите на Веселин Андреев, но и в такива завладяващи произведения като „В името на народа“ от Митка Гръбчева, „В строя“ от Иван Михайлов, „Когато умирахме“ от Здравко Георгиев, „Повеля на дълга“ от Цола Драгойчева, „Мургаш“ от Елена и Добри Джурови.

Отделната личност никога не е показвана откъсната от партизанския отряд, от близки и сподвижници, от целия народ. Тук го няма индивидуализма на героите на един Джек Лондон; чувството за обреченост и безсилието да преодолееш своята самота. Да си спомним изтерзаната, отпаднала, измършавяла Огняна, която с последни усилия се добира до близки хора. Ами страшната сцена със смока или чувството, че всичко не е изпълнено докрай. Тоя мълчалив вътрешен трагизъм на героинята от „В името на народа“ е многократно доказателство за човешката воля и духовния стоицизъм на комуниста.

Партизанинът така вярства в колектива, толкова

дълбоко е сроден и свързан с другарите си, че откъсне-
ли се от тях, чувствава в душата си огромна празнота.
В главата „Петнадесет дни сам — със смъртта“ от „Уми-
раха безсмъртни“ Веселин Андреев цитира думите на
партизанина Цоньо. „Как мина другият ден... , като в
сън ми е — казва Цоньо. — Най ми тежеше самотата.“
Или да вземем признанията на самия автор за боя в Ло-
пянската гора: „Виждах Чавдар, Алекси, Колката, бай
Горан, но чувствавах всички, не зная как става това, да
стреляш и да мислиш за други неща, за мене сега те
бяха светът, целият свят, не може да не отблъснем
мръсните фантета, как ще загина, като съм с тия хора!
Никога не бях усещал, че може да ми бъдат толкова
нужни!“

Заедно с другите човекът се осъществява най-пълно
като личност. Неговите сили преливат в общите, уме-
нието му да действа и ръководи, да отстоява веднъж
завоюваното изпъква още по-ярко на колективен фон. А
колко е било нужно именно това в антифашистката
борба и нали победата бе увенчана с всеобщия героизъм
и саможертва! Участниците в съпротивата се под-
готвяха упорито, всеотдайно, с чисти сърца и души за
тържественния финал, те горяха с пламъците на делото
и преминаваха през всички трудности и мъчения. Как-
то отбелязва Цола Драгойчева в своите мемоари „По-
веля на дълга“ „техният героизъм не беше случаен миг
в едно човешко съществуване. Те вървяха към своя
подвиг и към своята гибел дни и нощи, месеци и годи-
ни, влюбени горещо в живота, в красотата, в истината“.

Израстването на героя, неговото възмъжаване
е също интересен психологически процес. Оформянето
на отделната личност не става за миг, а трае дълъг пе-
риод от време. Това узряване за саможертвата, преодо-
ляване на страха от смъртта е наистина изключително в
обикновените представи, но в атмосферата на борбата, в
напрегнатата обстановка, когато се водят денонощно пре-
стрелки с врага, когато животът виси на косъм, тогава
като че ли всичко изглежда по друг начин. Случайно
ли е, че почти всички поети партизани възпяха своя
край, предчувстваха своята гибел и въпреки всичко
продължаваха с нови сили започнатото дело. Колко ка-
тегоричен е например Христо Козлев в своята „Изпо-
вед“: „Знам, печален ще е моят край, кървав ще е сет-

ният ми ден...“ Но изборът веднъж е направен, връщане назад няма.

Тая категоричност на избраната цел е друга страна на моралната издръжливост и определеност на човека борец. Не че тези хора от партизанските землянки или тайните явки, от нелегалните щабове и смрачените душнини квартири не са имали лични проблеми, жажда от ласка и топлина, от удобство. Не! В „Мургаш“ Елена и Добри Джурови разказват за трудностите на борбата и за скритата вътрешна надежда за малко отдиш, за покой. А колко затрогващо звучат думите на героя Дечо Стефанов, колко горест блика от неговата изповед: „Знаеш ли, Лена. Преминава животът ни в затвори и лагери, в битки и изпитания и уж е пълен, такъв, какъвто трябва да бъде, и изведнъж разбираш, че нещо ти липсва. Липсват ти две голи ръчички, които да се обвият около шията ти, едно гласче, което да ти казва татко, детската радост, когато си донесъл бучка захар...“

В двата художествено-изобразителни пласта на „Мургаш“ са показани редица вълнения и трепети, безброй изпитания и надежди. Редуват се разказите на двамата автори, участници в съпротивата — затова и лирическата обогатеност в тона е различна. Добри Джуров разказва по-съдържано, вътрешно напрегнато, импулсивно, а Елена Джурова проследява събитията с повече женска откровеност, емоционална приповдигнатост, нежност. От тези две линии, които се преплитат в повествованието, се е получила една много изразителна идейно-художествена сплав, творбата изпъква с повече задушевност и красота, с интересна композиция и завършеност.

Между „Умираха безсмъртни“ и „Мургаш“ има значително сходство. То се изразява преди всичко в сюжета, в еднаквостта на събитията, които се описват. Но има и значителна разлика в подхода на авторите. Изложението на Веселин Андреев е по-експресивно, задълхано, с поетически вибрации, с публицистична развълнуваност. При него се чувства повече литературна стегнатост, значително усилие и над езика и стила, докато в „Мургаш“ ни завладяват простотата на изказа, непретенциозното изложение на фактите и събитията, монолитната цялост на произведението.

И двете творби с яркия си документален характер

имат приносно значение в мемоаристиката ни, прибавят нови, свежи сокове в търсенията на авторите, които разказват за преживяното. Хубаво е, че въпреки близостта на материала те са намерили свой ъгъл, запазили са индивидуалната неповторимост на своето лично отношение и световъзприятие. В „Мургаш“ много ярко се открояват преживяванията на Лена като майка, която бди над своята рожба и същевременно е включена в нелегалното движение, участва в борбата. Незабравими са сцените с малката Аксиния, с вълненията около нея, с издръжливостта на възрастните, които трябва да потискат родителското си чувство и да продължават напрегнатия опасен живот.

Елена и Добри Джурови обаче съумяват да излязат от стесненото описание и да разгърнат сюжета на своята книга, да покажат мащабността на партизанската борба, да разкрият от различни страни мълчаливите, обикновени, отрудени герои на епохата, да хвърлят нова светлина върху различни събития и така да съхранят за поколенията истината за едно незабравимо време. Те вмъкват в своя разказ не само това, което са преживели, наблюдавали, но и разкази и на други свои другари, по които възстановяват образи и съдби. Колко силни са онези страници, в които се рисува смъртта на 17-те комунисти пред Нова година или се разказва за герои като Сашка и Ленко, Дечо Стефанов, Антон и др., за ятаците и укривателите на партизаните. Гневен и изобличителен е тонът, когато се разказва за предателите, за изменниците на партията и отечеството. Хубаво е, че са цитирани и оригинални документи. Така пълнотата на разказа е постигната с истинската му автентичност и обхват.

С разкриването на величието на борбата, с показването на подвига много от мемоаристите постигат истинска художествена внушителност и въздействие. Но с не по-малка сила изпъкват и трагизмът, и болката по загиналите и така проблемът за приемствеността в дълга за продължаване на делото се откроява ярко и проникновено. В двете книги на Атанас Семерджиев „... И никой не се завърна“ (1971) и „За да има живот“ (трето издание, 1973) са обрисувани драматични моменти от съпротивата, с нарастващо напрежение са проследени последните часове на смели антифашисти, чиито имена

днес греят върху плочите и паметниците на братските могили. Авторът разказва за чепинските партизани, за участието на Батък в антифашистката борба, с истинска горест възпява героизма на Данчо Пачев и Иван Илков, Георги Чолаков, Методи Шаторов, Вела Пеева, Стойо Калпазанов, Петър Велев...

Тръгвайки по кървавите следи на събитията, той споделя: „Знам, че развреждам рани. Но ако пазим раните си от развреждане, застрашава ни равнодушието!“ И Атанас Семерджиев търси актуалността на своето повествование чрез нравственото въздействие на подвига. В очерците, събрани в книгата му „...И никой не се завърна“, не навсякъде той е бил свидетел и възпроизвежда събитията и чрез преценката на другарите, и чрез чужди спомени, но е съумял да запази атмосферата, да намери верния път към художествено-емоционалното изображение. Неговият ретроспективен поглед често ни връща от миналото към настоящето и обратно. Авторът търси идейно-нравствения паралел между времето на своята дръзновена, неспокойна младост и днешния свободен ден на родината.

В силния, изразителен очерк „Животът се ражда от огън“ Семерджиев е съумял да покаже запазеното вълнение пред неповторимостта на саможертвата на бойците, с психологическа вглъбеност се домогва до силно и трайно обобщение:

„Пред гробовете един другар на Иван и Данчо говореше за техния живот. Той искаше да ни предаде своето вълнение, преклонението си пред паметта на падналите, но това не му се удаваше. На шосето пристигнаха камиони и от тях се изсипаха с глъч младежи и девойки — те се разхождаха наоколо с щастливото лекомислие на своята младост. Стана ни неудобно. Наистина изминало бе много, много време!.. Подбраните красиви думи на оратора зазвучаха нейде отдалеч, защото бяха преповтаряни много пъти във вестници и доклади: Ние слушахме и гледахме разсеяно през провисналите клонове на върбите малкото паметниче на Иван. Една жена стоеше до ниската желязна ограда и въртеше в ръцете си повехнал стрък босилек.“

За своя изпълнен дълг авторът разказва подчертано и силно чрез дълбокия размишъл, чрез остротата на своята преценка и моралната чистота, съхранена и

извисена от победата на идеите, за които падат свидни народни закрилници. Атанас Семерджиѐв предава преживяното без пресилена, приповдигната емоционалност, намерил е съразмерността на тона и живостта на изображението. В „За да има живот“ се откроява и неговата възможност съвсем лаконично и стегнато да показва типичното за годините на антифашистката борба, чрез личното вълнение да изразява богатия душевен свят на бореца. Ето как само с един детайл той е подчертал потъпкването на националната чест на родината, загубването на нейната независимост: „Над портала висеше дълго копринено знаме с пречупен кръст. До него един полицаѝ прикрепваше избелял национален флаг. Наоколо арестантите метяха калдъръма.“

В неговите спомени се чувствува осезателно българският колорит, стремежът да се разкрие самообитността на нашия героизъм, търсят се неговите дълбоки извори в историята на народа ни. Колко силна е само една от народните песни, които се пеят сред партизаните: „Под нозете искри хвърчат, а от устата — огън...“ Авторът на „За да има живот“ търси чертите на характеристиките, които се каляват в революционните сражения, в изпитанията и трудностите.

Той пише за герои, които са потомци на славните априлци, разказва за Батак със същата болка и гордост, с която го възпяха Вазов и Захари Стоянов, това подсилва неговия летопис, придава му богато родно звучене. Трагизмът от 1876 г. сякаш се прелива в кръвавата одисея на партизаните от отряда „Антон Иванов“ и така тези свети за българското сърце кътове и образи засияват с непомръкваща светлина, с нова сила.

Така, като проследява моменти от нашата най-нова история, Атанас Семерджиѐв е успял да допълни характеристиката на нашата национална психология, да се домогне по свой път, непретенциозно и откровено, до истинските морални ценности на българина. Затова неговите две книги изпъкват с такава внушителност сред останалите мемоарни произведения.

Книгите за нашата съпротива са богат ценен влог в съвременната българска литература. В тях наблюдаваме как изпълнението на дълга, смелото отстояване на

революционните идеали и службата в името на народа са отразени в творчеството, преминали са от живота в света на изкуството, на художествената проза. Те са твърде нужни не само като документи за борбите, които водиха нашият народ и партията, но представляват и богат материал за изследване на националната психология и съдба, разкриват нови страни от българския характер.

Приносът на партизанската мемоаристика ще се измерва с годините, които отминават. Все по-определено и ярко ще нараства значението на отделните творби, в които са запечатани най-високите мигове от националната героика, от българския подвиг и величие.
